

KISFALUDY SÁNDOR ÉS KAZINCZY FERENCZ IRODALMI VITÁJA.

Kisfaludy Sándornak Kazinczy ellen a 19. század második tizedében kezdett irodalmi vitája a nyelvújítási harcnak egyik nevezetes mozzanata.

A világlátott, művelt és erősen magyar érzelmű Kisfaludy Sándor 1799-ben a katonaságot otthagya szűkebb szülőföldjén, a Dunántúl telepedett meg. Közte és az itt élő írók, nagyobbreszt ifjúkori ismerősei közt csakhamar oly benső, halálíg tartó barátság keletkezett, hogy még irodalmi kérdésekben — így a nyelvújítás ügyében — is közösséget vállaltak egymással. Ezért nevezték el őket elleneseik és az irodalomtörténet is *dunántúli íróknak*.

Ez írók közül *Takáts József* volt Kisfaludynak legteljekesebb buzdítója. Valószínűleg már Győrött ismerkedtek meg, vagy pedig Pozsonyban, a hol együtt tanulóskodtak. Takáts az utóbbi helyen volt 1790-ben kispap, Kisfaludy pedig 1788—1792-ig itt tanult philosophát és jogot. Kisfaludy sokszor eljárta a hazafias érzelmű kispapok közé és az ő hatásuk alatt érlelődött meg benne a gondolat, hogy a magyar irodalmat tehetségéhez mérten ő is elő fogja mozdítani. Barátságuk tulajdonképpen már Bécsben fejlődött ki, a hova Kisfaludy testörnek, Takáts pedig (a Festetics-családhoz) nevelőnek került. A Kisfaludyra beállott kedvezőtlen körülmények közt figyelhetjük meg barátságuk melegségét. Takáts simította el a Kisfaludy házassága körül felmerült akadályokat, ő adta ki a *Himfy szerelmeit* és később a *Regéket*. Kazinczy jellemzi a legjobban barátságukat Horvát Ádámhoz 1816-ban írt e szavaival: »Kisfaludy és Takáts oly barátok, hogy a mit egyik tud, a másik is tudja«.

Hasonló jó barátság fűzte Kisfaludyt *Pápay Sámuel*hez, *Horvát Endré*hez és *Ruszek József*hez is.

A *Pápay*-, *Horvát*- és *Ruszek*ekkel való barátságának jellemzésére alig maradt fenn egy-egy levél. Egyesek — különösen Kazinczy feljegyzései, továbbá maga az irodalmi vita azonban világosan mutatják teljes egyetértésüket.

Kisfaludy és az említett négy író a tulajdonképpeni *dunántúli írók*. Az ő körükköz tartozott *Bacsányi János* is. Kisfaludy még Bécsben ismerkedett meg vele és ezóta nagyra becsülte őt

mint költőt és mint embert. Levelei mutatják, hogy mint költőt »magyar Ossiánnak« tartotta és mint embert, sok szenvedéséért sajnálta. Tisztelete jeléül ódát is írt hozzá. A tisztelet és megbecsülés kölcsönös volt. Bacsányi buzdította és segítette tanácsosul Kisfaludyt költői pályája kezdetén. Ódát írt hozzá, 1825-ben meg a »*Poetai elmékedéseket*«¹ Kisfaludynak, a magyar Petrarcának tiszteletére írta. 1809-ig leveleztek egymással, de levelezésük ezután abbamarad, mert a Napoleon ismeretes kiáltványának magyarra fordítása miatt gyanúsított és később Linzben internált Bacsányival nem volt tanácsos a nyílt összeköttetés fentartása. Mint Kisfaludy 1822 decz. 26-iki levelében (Juránics Lászlóhoz) Bacsányi közvetett kérdezősködésére említi, »nem az idegenség visszatartózkodásának oka, hanem felyebb helyről, noha igen nyájasan, meg vagon intve, hogy vele levelezésbe ne ereszkedgyék«. Ezentúl Juránics László pécsi kanonok a közvetítőjük s leveleikben óvatosságból egymást »külföldi barátunk«-nak és »sümegei barátunk«-nak nevezik.

Barátság fűzte Kisfaludyt *Baróti Szabó Dávid*hoz, *Verseghy Ferencz*hez és *Sághy Ferencz*hez is, a kik szintén a dunántúli írók közé tartoztak.

*Baróti Szabó Dávid*ről Kisfaludy mindig a legnagyobb tisztelettel ír. A *Kesergő szerelem* elé írt előszóban a többi magyar költő fölé emeli őt, »nyelvünk Adelungját«, a mit később Kazinczy kifogásolt is.

*Verseghy Ferencz*zel ennek nagy tisztelője: *Sághy Ferencz*, az egyetemi könyvnyomda igazgatója útján jutott közelebbi ismeretségbe. Verseghy tudománya iránt való elismerését azzal mutatta, hogy részben elfogadta a helyesírássra vonatkozó elveit. A *Tiszti Írásmódgya* című művében (1806) meg a mesterszókat úgyszólván teljesen Verseghy tanácsa szerint magyarította. *Hunyady* című drámáját szabad jambusokban írta oly elvek szerint, a milyeneket Verseghy *Aglájában* talált. Viszont Verseghy is tisztelője. Egyik (1806 nov. 11.) levelében nagyon dicséri Himfyjét és kijelenti, hogy ez ösztönözte az *Aglája* és *Rikóti* című műveinek kisimitására.

Sághy Ferencz azzal mutatta meg barátságát Kisfaludy iránt, hogy segédkezett a *Himfy* és a *Regék*, *Hunyady* és az *Eredeti Magyar Játékszín* kiadásánál. Nem kímélte a fáradságot, a költséget, a censurával való vesződséget, noha — mint levelei bizonyítják — a neologusok részéről nagyon kellemetlen támadások érték. De Kisfaludy is nagy tisztelettel nyilatkozik mindig róla s Kazinczy ellenében, midőn ez Sághyt Takácsnál »orozgyilkolónak« nevezi, védelmébe veszi »a derék Hazafit«.

E kornak Dunántúl született írói és költői közül három: Kis János, Berzsenyi Dániel és a vita idején Döbrentei Gábor nem

¹ Szépliteraturai Ajándékban jelent meg.

sorozhatók Kisfaludy és említett barátai köréhez. Ők Kazinczy elveinek követői. Kis és Berzsényi sohasem, Döbrentei meg csak később, az Akadémia megalakulása után volt Kisfaludyval és körével baráti viszonyban.

A dunántúli írók barátságát jellemzően éneкли meg Kisfaludy *Boldog Szerelmében* e szavakkal:

A szerelmet s barátságot
E két legszebb öröm-ágot
Szívem szerint élhetvén,
Boldog ember vagyok én!

Az igaz és nemes baráti viszony magyarázza meg csak azt az egyetértést, a melyet a dunántúli írók tanusítottak Kisfaludy Sándor és Kazinczy vitájában: a nyelvújítás harcában a magyar nyelv és Kisfaludy Sándor mellett.

Kisfaludy Sándor és *Kazinczy Ferencz* 1828-ig egymást csak munkáikból és leveleikből meg mások közléseiből ismerték. Kisfaludy még pozsonyi diákkorában ismerkedett meg a kispapok útján Kazinczy műveivel, a melyek között különösen *Gessner Idilljeinek* fordítása tetszett neki. Vallomása szerint (1808 júl. 27 levelében) Kazinczy írásai elragadták, mert »leelőször és leginkább éreztették vele a magyar nyelvnek kellemét és édességét« s bevallja azt is, hogy a szerelmen és hazaszereteten kívül az ő »finomabb érzést lehellő írásai« buzdították a költésre. Ugyanigy nyilatkozik Kisfaludy *Kesergő szerelme* előszavában is. A *Kesergő szerelme*t lelkesedéssel fogadták rögtön megjelenése után; fülbe-mászó versei az olvasók szívét lelkét elragadva egy csapásra meghódítottak minden olvasót. Mindenki szerette volna tudni, hogy ki az a Himfy. E hatás alul Kazinczy sem szabadulhatott. Őt is elragadta a szép nyelv. *Pályám emlékezetében* így ír Himfyről: »Himfynek az idén jelenének meg *Kesergő szerelmei*. Elragadtatással olvasám azokat s csodáltam azt a teremtő lelket, azt a kimeríthetetlen bőséget. Vágytam Kisfaludyt látni, hogy elmondhassam, mennyire tisztetem, mennyire szeretem.« Németh László és Kis János barátaitól csakhamar megtudta ugyanis, hogy Himfy egy a dunántúl lakó táblabíró, Kisfaludy Sándor. Barátainak rövid tudósítása azonban nem elégíti ki, sürgeti őket, adjanak» a legapróságosabb detail festéséig tudósítást« róla, mert — mint Kisnek 1803 ápr. 6-án írja — »a ki úgy énekel, nem lehet nem egyike a szeretetre legméltóbb embereknek«. Nagy lelkesülésében elhatározza, hogy neki ajánlja *Clavigoját*, sőt 1803-ban meg is akarja látogatni. Kis János, Kazinczy leghűbb barátja, lehetőleg kielégíté kíváncsiságát. Ő volt legközelebb Kisfaludyhoz és megtudhatott egyetmást. Így megtudta, midőn egyszer Takátsot a *Himfy szerelmei* egyik nyomtatott ivének korrigálásánál találta, hogy ki a Himfy. Nemesdömölkre kerülvén prédikátornak, első gondja volt, hogy Kisfaludyt, a kedvelt költőt felkeresse. Az első találkozás *Emlékezései* szerint

azt a hitet keltette benne, hogy Kisfaludy éreztetni akarta vele, a protestáns egyszerű pappal magasabb állását, és noha elismerte Kisfaludyról, hogy illedelmesen bánt vele és saját érdemeiről szerényen beszélt, mégis az volt a véleménye, hogy forró tiszteletéhez képest hideg volt Kisfaludy fogadása. Később ugyan, mikor gróf Porciánál Sümegrendeken ismét találkozott Kisfaludyval és őt több oldalról ismerte meg, belátta tévedését, de azért baráti viszony nem fejlődik ki köztük. Kis az első benyomásoktól nem tudott szabadulni és Kazinczynak küldött későbbi tudósításaiban tartózkodó, a mit Kazinczy észre is vesz. Egyelőre azonban értesíti Kazinczyt arról, mily nagy elismeréssel szólt Kisfaludy a magyar nyelv ügyében szerzett érdemeiről, megmutatván írásaival azt, hogy magyarul másképpen is lehet írni, mint a hogyan a biblia és a régi imádságok vannak írva. Kazinczynak hízelgett Kisfaludy véleménye. Büszkélkedik is barátai előtt, hogy Himfy a nyelv dolgában az ő pártján van. Iróinknak abban a korban a magyar nyelv művelése, fejlesztése volt a legfőbb gondjuk s az elért siker a legnagyobb büszkeségük. A 18. század folyamán ugyanis nyelvünk természetes fejlődésében megakadt, mert a sok szabadságharczban kifáradt nemzet magyar szelleme ~~Terézia~~ Terézia uralkodása alatt pusztulásnak indult. Oly idő következett be, a mikor a nemzet fainak nagy része csak idegen nyelveket tanult, a hazait pedig lenézte, mert azt hitte, hogy ez csak a parasztnak való. Magyar nyelvünk ennek következtében erőtlenné vált, elparlagiasodott. Nem sokat segíthetett a nyelv ügyén Faludi zamatos magyarsággal írt műveivel, a melyekkel utat mutatott, hogyan kellene a nyelvet fejleszteni. Bessenyeinek és társainak, meg néhány itthon élő írónknak épen az a legelső érdemük, hogy a 18. sz. vége felé az irodalom szolgálatába léptek, és nyelvünk elmaradottságát látván, a külföld példáján a nyelv művelését, fejlesztését a költészetre való alkalmassá tételét tűzték ki céljukul. És nem csüggedtek el munkájukban még akkor sem, a mikor a külföldön oly vélemény is akadt (Herder), a mely a magyar nyelv végső napjait, kihalását jósolta, sőt annál inkább az ügynek szentelték minden képességüket. A hiány azonban már oly nagy volt nyelvünkben, hogy sok fogalom kifejezésére nem volt szavunk; s így a pótlás oly szükséges volt, hogy hivatott és hivatatlan mind nagyobb számban készítette az új szókat. A legmerészebb újító Barczafalvi Szabó Dávid volt, a ki 1787-ben *Szigwart klastromi történetéhez* két sorozat új szót nyomtatott ki függetlenül, hogy az írónk szabadon válaszszanak belőlük. De oly sok volt közöttük a helytelenül képzett és izléstelen szó, hogy visszatetszést szültek. E visszatetszésnek a már akkor is újító Kazinczy ad a leghathatósabb kifejezést a *Magyar Museum* 1788. évi 2. füzetében, a hol Szabó regényét bírálja. Megengedhetetlen vakmerőségnek minősítette Szabó törekvését, hogy »a gyönyörűségekre szolgáló dolgokat is idétlen nevekkélc» mocskolja. Elismerte ugyan az újítás szükségét, de kívá-

natosnak tartotta a mérsékletet, sőt négy pontban elő is sorolta a mérsékletes újítás elveit. Szerinte szükséges, hogy az új szó 1. fejezze ki eléggé azt, a mit kell, 2. származzon bizonyos gyökérből, 3. legyen magyar hangzású és alkalmaztassék a magyar nyelvnek analogiájához és 4. hogy új szók ritkán és igen féltékenyen gyártassanak.

Kazinczynak ez a felszólalása és elvei helyesek voltak s a míg ilyen elveket vallott s ezek szerint újított, addig a magyar írók legnagyobb része köréje csoportosult, őt ismerte el vezérnek, »főliteratornak«, a hogy a dunántúli Pápay hitta. Csak a debreczeni írók voltak mindig ellenlábasai, mert ők minden újítást elleneztek, a mit legjobban a *Debreczeni Gramatika* fejez ki.

A nyelvbővítés módja az íróknak főgondja a 19. század kezdetén is, természetesen ezzel foglalkozik fogságából való kiszabadulása után Kazinczy is. De most már a stílus kifejező képességére, nyelvünk hajlékonytá tételére is kiterjeszkedik s erre még fogságában végzett különmű fordításaival akart példát adni. A Barczafalvi Szabó regényének bírálatánál négy pontban foglalt újító elveit ekkor már a Szentgyörgyi Józsefhez 1804 febr. 5. írt levelében két pontban általánosabbá teszi. Most már ez a véleménye: »kell, hogy 1. az olvasó érezze, hogy arra (t. i. az újításra) szükség volt, 2. hogy az újítás édes legyen, legalább ne kedvetlen«. Szívesen fogadta Révainak az ik-es igékre vonatkozó tanítását, mert ez a közönséges beszéd-től eltérő volt. De Révainak az *Antiquitates* és az *Elaboratio Grammatica* (1803) cz. műveiben régi emlékeken alapuló elve ellen az ik-es igeragozás és a helyesírás miatt Verseghy Ferencz felszólalt *Tiszta magyarság* (1805) cz. művében, a jelen szokást állítván oda törvényül. Révai a tót és a ragot kiemelve az etymologus, Verseghy ellenben a kiejtést véve alapul a phoneticus helyesírásnak volt szószólója. Révai így írt: aty-ja, ad-ja, hall-ja, azaz Jottista, Verseghy pedig így írt: attya, adgya, hallya, azaz Ypsilonista. Révai elve érdekében álnév alatt két külön műben szenvedélyesen válaszolt, sőt Boldogréti Víg László álnév alatt Horvát István is résztvett a vitában (*Versegi Ferencz megfogyatkozott okoskodása a Tiszta Magyarságban*. 1806) és kinyomatta a Révai pártján levő Kazinczynak 1806 aug. 5-iki levelét, a melyben Verseghyt »rögös beszédű Irónak«, »megromlott fejű Gramaticusnak« nevezte. A dunántúli írók a vitatkozás hangjáért megnehezítettek Révaira, a kit Kisfaludy ezóta el is nevezett »hörsökösnek«, de megharagudtak sértő kifejezéseieért Kazinczyra is. 1808-ban Pápay *A magyar literatura esmérte* cz. művében Verseghy elveinek védelmére kelt, de Horvát István szenvedélyes hangú bírálattal támadt Pápayra, megtagadván művétől majdnem minden érdemet. Ez a vita felháborította a dunántuliakat és megúttaltatta velük a kritikát.

Kazinczyt azonban e viták csak megerősítették abban a véleményében, hogy irodalmunknak nagy szüksége van a kritikákra,

mert az eszmék tisztulását idézik elő és az írók izlését fejlesztik. Csak jóízű írók művelhetik szépen nyelvünket, szükséges azért, hogy a művelt nyugatot megismerve és utánozva izlésünket fejlesszük. Ő maga a németeket és a náluk végbement nyelvfelesztést veszi mintául.

Nyelvújító elvét ekkor már annyira általánosítja, hogy egy pontba foglalhatja. Kijelenti (Ferenczi Lajosnak 1807 ápr. 24-iki levelében), hogy a legrosszabb újító írótól is tanulhatni, azért nem akad »fel azon, hogy a szó jó szó-e, vagy nem jó: csak szükséges legyen, különböző ideát jelentsen és a jobb Írók által sanctionáltassék«. Kivánatosnak tartotta, hogy az idegen nyelvek szépségei a magyarban meghonosíttassanak s ezt megkísérelte *Egyveleg írásaiban* (1807) és a *Magyar régiségek* I. kötetében (1808); ilyen irányzattal írta a német folyóiratokba bírálatait is. Az *Annalen der Literatur und Kunst in dem Oest. Kaiserstaate* és az *Annalen der Literatur des Inn- und Auslandes* cz. folyóiratokban ez időt jelentek meg bírálati hű követői (Kis és Döbrentei) verseiről és Verseghy, Pápay meg Kisfaludy műveiről. A helyesírás feletti vita miatt haragos dunántúli írókat e bírálatok csak ingerelték s ezt egyelőre leveleikben ki is fejezik. Felszólalnak Kazinczy diktatori hangja ellen, melylyel helyesírásokat elítélte, de felszólalnak részrehajló Ítélete ellen is. Különösen a Pápay könyve meg a *Himfy szerelmei* és a *Regék* bírálatának eredményén és hangján ütköztek meg. Dréta Antal zirczi perjel meg is mondotta a pesti triásznak, hogy Kisfaludyt a bírálat »földig verte«, de megbotránkozott rajta egész Veszprémmegye és különösen azon bosszankodtak, hogy Kazinczy Kisfaludynak magyarságát merte bírálgatni. (Vitkovics levele 1809 decz. 1.) Ezt nem is lehet rossz néven venni, mert Kazinczy bírálatában abban a korban egyéb bírálatához viszonyítva, a melyekben gyengébb tehetségű költőket dicsőít, több tekintetben nagyon szigorú.¹ Kisfaludy méltán haragudhatott, mert Kazinczy leveleiben a *Himfy szerelmeit* nagyon dicsérte. Ez a körülmény nem őszinte színben tüntette föl Kazinczyt Kisfaludy előtt, mi annál jobban fáj neki, mert ő viszont minden alkalommal a legnagyobb tisztelettel nyilatkozott Kazinczyról. Így pl. Kazinczy egy dicsérő levelére 1808 júl. 27-én válaszolva bevallja, hogy Kazinczy írásai tették magyar íróvá; 1808 sept. 14. levelében pedig egyenesen mesterének vallja, noha, hallomásból tudja, hogy *Regéi* nem nyerték meg tetszését. Ez utóbbi dolog fáj ugyan Kisfaludynak és kéri, hogy

¹ Ma tudjuk, hogy ez Kazinczynak subjectív meggyőződése volt, mert neki Kis és Dayka sentimentális irányzatú költeményei jobban tetszettek. Kortársai azonban méltán megütköztek ezen s részrehajlásnak tartották, a mi nem volt alapnélküli, mint ezt Kazinczy később (Schedelnek 1827 jún. 1. levelében maga is elismeri, mondván: Én a kit szeretek, szeretem szebbnek nézni s látni, mint kell s hibáikat elhallgatom, vagy ha el nem kerülhetem, szólok azokról, de nem hidegen!

»valamelly igazságos vagyok én a' Mesternek nagyobb érdemei eránt, olly igazságos volnál Te a Tanítványnak talán szintén olly szándéka, de sokkal kisebb érdeme eránt és ne magasztalnál többre, mint sem érdemlem«. Midőn azonban tudomást szerzett Kazinczy bírálatáról s egybe hasonlította Kazinczy dicsérettől ömlengő leveleivel, megszakította vele az összeköttetést. Hiába ír neki Kazinczy, ezután nem válaszol. Feszültség állott be köztük. A nyílt kitörést elodázta az 1809-ben bekövetkezett nemesi felkelés és Kisfaludy természete, a mely lehetőleg kerülte a vitát. Kazinczyt azonban nyugtalanítja Kisfaludynak és barátainak haragja, be akarja bizonyítani, hogy neki igaza, nyelvünknek pedig az újtásra szüksége van. Ily irányban tovább izgat, hogy az ellenkező véleményűeket meggyőzze vagy elnémitsa. Megírja német mintára szúrós epigrammáit és 1811-ben *Tövisek és virágok* czímen ki is adja. De megjelenik még ugyanebben az évben Vitkovics Mihályhoz írt költői levele is. Mindkét művében gúnyolja, orozza elleneit és elveiket, hogy védje helyesírását, idegen szavait, olvasásuk módját, új szavait és szólásmódjait.

A *Tövisek* közt jelent meg *Himfy* epigrammája is, melyet — mint Engel F. Keresztélynek küldött 1814 márcz. 19-iki levele mutatja — azért írt, mert »Kisfaludy hiúsága bántotta«. Epigrammája a következő:

Dayka: Tűzbe felét! *Himfy*: Vetem. *D.* Újra felét! *H.* Im! *D.* Harmadikát még! *H.* Lángol az is. *D.* Jer most; vár az olympusi kar.

Igen rossz néven vették Kisfaludy és barátai ezt az ítéletet, mert az általánosan dicsért *Himfy Szerelmeit* elégetteti, sőt egy gyengébb költővel égetteti el. De szigorúnak tartották ítéletét még *Kazinczy* barátai közül is néhányan.

Epigrammaival és említett költői levelével elérte *Kazinczy* az óhajtott harcot. Igen sokan megbotránkoztak azon elvén is, hogy az írónak nem kell mindig a szokást követni, meg is előzheti. Ezt leginkább »A nyelvrontók« című és az időben készült epigrammájában hirdeti, a mely ekkor még csak kéziratban forgott közkezen.

Rontott, mert építeni akart, Palladió; benne

Csak rontót látál, vad kora, jó ideig.

A művész érzette magát, s neked én fogok, ugymond

Törvényt és példát adni, de nem te nekem.

S im áll a roppant csarnok, s bizonyítja, ki több itt:

A művész-e, vagy a szolgálai tompa szokás.

A gúny és felsőbbtség, melylyel epigrammaiban általában szól, felidézte mindenütt elleneiben a visszatorlás vágyát. Gúnyt gúnynyal akartak megtorolni és meg akarták mutatni, hogy újtása káros a nyelvre. És megjelent 1813-ban a »Mondolat«. Kiadója Somogyi Gedeon, veszprémmegyei esküdt, ki névtelenül adta ki ugyan a munkát, de nem titkolván szerzőségét, mindenki tudta a

kiadó nevét. Tudjuk, hogy a tulajdonképpeni Mondolatot Szentgyörgyi József debreczeni író írta tréfaképen, hogy a rossz újtókat kigúnyolja. Igen tetszett, a miért is sokan leírták. Egy ilyen másolat Somogyi Gedeon kezébe is került. Somogyi tanítványa volt Lácza Szabó Józsefnek, Kazinczy egyik legnagyobb ellenségének, ki mint sárospataki tanítványaiba belé csepegtette a gyűlöletet Kazinczy és működése ellen. Somogyi a másolatot többek unszolására, ajánlással, vezérszóval, híreszteléssel, szótárral, függelékkel és jegyzetekkel bővítve kiadta. Benne az újtók, de különösen Kazinczy és Berzsényi új szavait, szólásmódjait gúnyolja. A munkában magában semmi sértő sincsen. Ma sok helyütt alig érthető, mi leginkább a mellett bizonyít, hogy az újtók szavaiból és szólásaiból ügyesen összeállított gúnyirat. Mindenképpen hasznos volt az irodalomra, mit később Kazinczy is bevallott. Az egyedüli sértő benne a címkép: egy számárháton ülő lantos, ki trombitálva a Parnasszusra törekszik; ott a Pegazus áll két lábon, oldalt meg egy szatir ugrál. A mottó a *Tövisek és virágokból* van véve, a mű pedig Zafyr Czenczinek (betűcserével Kazinczy Ferencz) van ajánlva.

Kazinczyt nagyon sérté nemcsak a kép, hanem maga a gúnyirat is, mert egy sorba állította a legrosszabb újtókkal. A munkát Radó Sándor somogymegyei táblabíró küldte meg neki s 1814 jan. 10-én kapta meg. Azonnal felmerül a gyanú benne, hogy a mű Kisfaludy bosszúja. Megírja ezt Pápaynak, kitől Kisfaludy is megtudja. Megírja Berzsényinek (1814 január 10-én), hogy a dunántúliak nem felejtették a Himfy recenziót, epigrammát és a Mondolat egy szerzőjéből sok Márius-Kisfaludy szól. Majd február 6-án egyenesen azt írja, hogy »Kisfaludy és Kisfaludy emberei a gyilkosok; ez a boldogtalan (Somogyi) csak eszköze azoknak és annak«. Ugyanily értelemben nyilatkozik Kisnek és barátainak írt (ekkori) leveleiben. Tény tehát, hogy Kisfaludyt és barátait tartotta a Mondolat értelmi szerzőinek és terjesztőinek. Azért minden afféle hírt, mely arról értesíté, hogy Kisfaludy tudott a Mondolatról, a legnagyobb örömmel vett. Dölyfösnek, igen hiú embernek tartotta ezóta Kisfaludyt, ki keveselte az ő dicsőítését, s most így akar rajta bosszút állani.

E véleményen voltak Kazinczy követői is, s így később általánossá vált, hogy Kisfaludy tényleg részt vett a Mondolat kiadásában. Ily értelemben bizonyít Kazinczy Miklós, Ferencz öcsse, a ki a Mondolat egy példányára¹ azt írta, hogy a kézirat »Veszprémbe is eljutott; Kisfaludy Sándor úr, a Himfy Szerelmeinek Szerzője, a ki Kazinczy Ferencznek az említett munka kemény Recenziójáért ellenségévé vált, Veszprém Vármegyei Eskütt Somogyi Gedeont rávette, hogy az általuk megbővített, s Kazinczyra alkalmaztatott Mondolatot adná ki«. E feljegyzés nem

¹ Jelenleg a nagyváradi főgimn. könyvtárában van.

elég bizonyíték, mert oly ember írta, a ki csak hallomás útján értesült az ügy állapotáról. Ennél súlyosabb Fábián Gábornak, Somogyi rokonának, feljegyzése, mely szerint Somogyi többeknek, de különösen Kisfaludynak buzdítására adta ki a Mondolatot. Ezen feljegyzésekkel szemben a dolog a következőképen áll: A Mondolatot Somogyi adta ki Fábián, Oroszi és Ruszek József, keszthelyi apát segítségével. Ruszek József tudósította Takátsot és Kisfaludyt a nyomtatásról, dr. Takáts Sándor szerint még egy kieszdedt ívet is küldött nekik mutatóvanyul.

Takátsot fel is szólították, hogy írjon előszót a Mondolathoz, de ő felszólításukat visszautasította. Kisfaludynak azonban egyáltalában semmi része sincs benne. Megírja ezt ő maga Ruszeknek 1816 ápr. 17-iki levelében a következőképen: »A Mondolat! — Midőn 1813-ban Füreden mulattam, és hallottam, hogy Somogyi Gedeon, kit én mai napig is csak egy-kétszeri látásból esmerek, ezen cím alatt ír egy Szatyrát, meg sem álmodám, hogy ez oly tüzre fogjon alkalmatosságot adni, a' mint történt. Én Somogyival soha a' Mondolatról egy szót sem szóllottam; azt azonban hallottam Veszprémben többektől, hogy ez nem egyéb, hanem egy kis ostor azoknak számára, kik nyelvünket szilaj kénynek szerint gondolt új szavakkal, beszédmódokkal, fordításokkal, gallicizmusokkal, germanizmusokkal korcsosították. Hogy a' Mondolatot legelőször olvastam (s pedig azt magától a szerzőtől kaptam ajándékban) tellyes ártatlanságomban vettem ugyan észre, hogy sok helyen Kazinczy csapkodtatik benne, sőt oly őszinte voltam, hogy néhány csapást magam is elvállaltam, a' mit talán én is Kazinczy-nak köszönhetek; — de hogy Kazinczy azt egészen magára vegye, nem gondoltam; és sajnálom is, hogy az egész fájdalmat ő akarja kimeríteni, holott másokra még többnek kellene abból háramlani.« Kisfaludynak ez a levele és még két más Ruszeknek írt levele Kazinczynak Ruszekhez küldött három levelével együtt másolatban akkor közkézen forgott — lehetetlenség, hogy Kisfaludy a világ előtt valótlanúságot mondhatott volna, visszatorlás nélkül. Vagy elhíheti-e valaki, hogy Takáts Somogyi Gedeonnak a nyelvújításról később 1820 márczius 7-én így írhasson, ha tudja, hogy Kisfaludynak része volt a *Mondolat* megjelenésében: »Az igazságot sérteni, nyomni lehet; de rajta erőt venni, valamint örökös kár lenne, úgy attól tartani sem kell. Többnél többek ezen szent ügy mellett a bajvívások. *Ha talán ismeretlenek Uraságod előtt Kazinczy és Kisfaludy között e tárgy iránt folytatott levelezések; azokat a visszavárás feltétele alatt ezennel barátságosan közlöm.*«

A fentiek kétségtelen bizonyítékai azonban annak, mily nagy hatása volt a *Mondolat*nak. Az orthologusok körében igen elterjedt, csakhamar elkapkodták egész Magyarországon. Kazinczyt nagyon megharagítá, úgy hogy levelében Somogyi Gedeont »vad gyerkőcze«, »vásott gyerkőcze«, »gyalázatos ember«, »sicarius«, »nyavalyás gyermek«, »oktalan, tudatlan emberke«, »oroz gyil-

koló« ténykedését pedig »marhaság«, »vadság«, »gyalázatos, éretlen mű« címekkel illette.

Kazinczy híveit megbántotta a *Mondolat* elterjedése. Hatásának csökkentésére ellenszerről gondoskodnak. Kölcsey és Szemere csakhamar meg is írják a »*Felelet a Mondolatra*« címmel választukat, mely Pesten 1815-ben jelent meg.

A *Mondolat*nak csak címképe sértő, a *Felelet*nek azonban tartalma ilyen. »Botrányos durvaságai miatt« a censura nem is engedte meg kinyomtatását. Csak simítással, kihagyással jelenhetett meg. Így is felháborodással vették az orthologusok tudomásul. Tudták, hogy ki írta a *Feleletet*, mégis gyanúsították Kazinczyt, hogy a munkában résztvett. Tudjuk, hogy Kazinczy — saját és tanítványai állítása szerint — nem vett részt a munkában. De a dunántúliak — már most Kisfaludy és barátai is, mert a gyanúsítás, hogy a *Mondolat* írásában részesek, őket is belevonta a harczba, — nem igen hihették, hogy Kazinczy nem részes benne, mivel »*A Mondolat és Feleletnek*« a német újságokban (pl. Allgemeine Literatur Zeitung Halle. Leipzig, 1816. IV. 39. sz.) megjelent bírálatából, a mely a *Mondolatot* elítélte, a *Felelettel* szemben volt bizonyítékuk, hogy ezt Kazinczy maga írta. Somogyi Gedeon kézrekerített ugyanis egy Kazinczy-féle levelet, mely a bírálat egyes részeivel szószerint megegyezett. Ennek alapján azután vádolták Kazinczyt alaptalanul a *Felelet*ben való, de nem alaptalanul a *Mondolat* és *Felelet* bírálatában való részvétellel. Nem alaptalanul, mert jó barátjának, a német folyóirat bírálójának, Rumi Károlynak írt levelei tanusítják, hogy Rumi Kazinczy leveleit nagyon is felhasználta nemcsak ebben, hanem egyéb bírálataiban is. Rumi pedig nagy dicsérrel szólott mindenütt Kazinczyról és műveiről! Kisfaludy és barátai bizonyítékuk alapján azzal is vádolták Kazinczyt, hogy diktátorkodik, mert dicséri és dicsérteti magát, mást pedig gyaláz bírálataiban, s nagy felháborodással őt okolták a kitört harczért. Kazinczy különben maga is megütközött a *Felelet* egyes helyein, noha örült megjelenésén, sőt Szemere szerint, majd megpukkadt nevéttében, mikor olvasta. — Megütközött néhány jó barátja is, s ez nem csodálni való, mivel ilyen helyek: »Mégívni? Én teveled? Katona Sikariussal? Nem öcsém, tégedet csak korbácsolni kellene« — bőven fordulnak elő benne. Berzsenyinek meg éppen visszatetsző volt a *Felelet*. Noha a *Mondolat* őt is érintette, a *Feleletet* mégis feleslegesnek tartotta, mert a *Mondolat* »nagy részben igazat mondott«. Véleménye szerint, ha már meg akarták írni, ki kellett volna mutatni a tanulság kedvéért, mi a helytelen benne. De így, azt mondja Berzsenyi tovább: »csak azt látja a publikum, hogy csúfolni akar és nem tud, a legtudósabb tónuson írt okoskodásokat a leggyermekesb tréfával, a biographiát mesével zavarja s végre az élő embert eltemeti és búcsúztatja s mind ezen tréfáknak megvalósítására nevét aláírja. Mely contrast! Ez a gyermekes tréfa a

névnek aláírása által oktalan hazugsággá vált«. (1815. decz. 2. Kazinczyhoz.)

Ha Kazinczy barátai csak megütözköztek a *Felelet*en, ellenesei egyenesen felháborodtak a sértő hangon. Somogyi is, a debreczeniek is készültek a feleletre. Ez utóbbiak között már úgy is közkezen forgott Lácza Szabó Józsefnek egy durva és trágár gúnyirata Kazinczy ellen. De a válaszok csak lassan készültek s inkább kéziratban terjedtek el. Ilyen az *Irodalomtörténeti Közlemények* VI. kötetében közölt »*Egyveleges Levelek*« és »*Magyarázat a Mondolatra egynehány Levelekben*«, melyeket Megyefi Ignác, valószínűleg Kis Áron kismaményi református pap, gyűjtött egybe. Ilyen Dunántúl az »*Egy újonnan terjedő Fene*«, mely szintén kéziratban terjedt. Somogyi felelete szintén késett és csak 1819-ben jelent meg »*Értekezés a Magyar Verselés és Fordításokról*« etc. című művének bevezetésében »*Válasz a Mondolatra Felelőkhöz és Recensensekhez*« címen, a mely inkább a megjelent recenziók írja ellen szól tárgyilagosan és nyugodtan.

Kisfaludy és barátai a *Mondolat* keltette vitában 1815-ig, a *Felelet* megjelenéséig, nem vettek részt; eddig csak egymás között, de az ellenkező véleményükkel szemben is csak szóbelileg tárgyalták az ügyet. Nyilatkozatuk az, hogy Kazinczy és társai az újítással visszaélnek.

Kazinczy látja a felháborodást, a melyet a Himfy-recenzióval, Himfy epigrammával idézett fel és az 1813-ban kiadott »*Dayka Gábor Versei*« előtt levő életrajzzal, a »*Poetai Berek*«-kel, — melynek előszavában ismétlé, »a törleni tudás becességét«, — továbbá az 1813—1814-ben megjelent, Báróczy *Munkái* előtt levő életrajzzal, az 1814-ben az *Erdélyi Museum*ban újra kiadott Himfy-recenzióval csak szított. Panaszkodik is barátainak, hogy a Himfy-recenzió »nagy fergeteget vont fejére«. Látja ezt már Kazinczy Sághy Ferencznek 1815-ben ellene kiadott nyílt leveléből, a melyben Sághy őt és Helmezcit erős hangon egyenesen nyelvrontással vádolja, újításukat mételynek nevezi és őket okolja azért, ha a tisztességes írók megundorodnak a literátorságtól. Szeretné már az ellentéteket elsimítani, azért el is utazik 1815-ben Takáts látogatására. Célját nem érte el egészen, mert Takátsccsal felkereste ugyan Horvát Endrét, de Kisfaludyval nem találkozhatott. — E látogatáson tapasztalta csak igazán, mily nagy az ellentét közte és Kisfaludy, Takáts meg Horvát között. Takáts és Horvát elmondták kifogásaikat és kijelentették, hogy ők csak a mérsékelt újítást tartják helyesnek. Kazinczy felszólítja Takátsot ekkor, hogy állítsák egybe kifogásaikat és közöljék vele. Ezt Takáts és Horvát Endre meg is teszik. Egybegyűjtik 43 pontba Kazinczy hibáit, melyeket *Bácsmegeyei*jéből vett példákkal támogatnak.

Kazinczy még 1816-ban válaszolt Takátsnak és Horvátnak egy levélben, és több helyt ügyesen védelmezte a kifogásolt helye-

ket. De kezdi már belátni, hogy szigorúan ítélte meg Kisfaludyt. A *Tövisek és Virágok* tervezett új kiadásából a Himfy-epigrammot ki akarja hagyni, 1816 elején pedig újat készít, a melyben így énekli meg:

Te a csudát újjá tevéd közöttünk
Szirtek követték lantod zengzetét.
S a zordon rengeteg vad szörnyeit
S az ifjak és leányok a mezőn,
Kik általad szebb lángra gyuladoztak.
Új koszorúra, dísze nemzetemnek
Szükséged nincs; de vedd azt hódolásul,
S add által a hős leánynak kit dalod,
Vauclüsi társa mellé léptete,
Mint ő Petrarca mellé téged.

Kereste az alkalmat a Kisfaludyval való kibékülésre. 1816 január 7-én levelet ír Ruszeknek s ebben kijelenti, hogy a *Mondolat* őt nem bántja, pirulás nélkül mutathatja azt mindenkinek, a mit nem tehetne akkor, ha a *Mondolat* Kisfaludy ellen szólna. Kisfaludy másképp tett, mert ő terjesztette Vas-megyében a *Mondolatot* és hirdette megjelenését. A *Himfy Szerelmek* írójáról ezt, továbbá azt, hogy a recenzió óta neki nem írt, szóval e kettőt egyről az utókor nem fogja elhinni. Sajnálja azonban, hogy állításai oly férfiak szeretetétől fosztották meg, mint Ruszek és Kisfaludy, kit minden bántásai ellenére jobban csodál, mint azok, a kik benne semmi botlást nem látnak. Jótettnek veszi, ha őt Ruszek barátjává fogadja és ha Kisfaludyval kiengeszteli.

E levél fontos forduló a Kisfaludy-Kazinczy viszonyban, mert ez birta Kisfaludyt arra, hogy nyíltan lépjen harcba Kazinczy ellen. Kazinczynak erre és még két levelére válaszolt ugyancsak három Ruszeknek írt levelében, a melyeket a Kazinczyéival együtt Ruszek lemásoltatott és az érdeklődők között elterjesztett. E kis füzet alakba írt levélgyűjtemény (Kazinczy Ferencznek és Kisfaludy Sándornak főtisztelendő Ruszek Józsefnek írott tudományos levelei) az egész országban elterjedt. Még ma is nem egy példányban található az Akadémia és a Múzeum kéziratárában, a mi arra mutat, hogy a vita iránt a kortársak igen érdeklődtek. E levelek története és tartalma a legjobban felvilágosít bennünket a Kisfaludy-Kazinczy-vita mibenlétéről. Lássuk tehát!

Kisfaludy Kazinczy levelére Ruszekhez címzett, de Kazinczynak szóló 1816 ápr. 17-iki levelével válaszolt nyíltan és erélyesen, de bizonyos keserűséggel és szenvedélyességgel tárva fel Kazinczy elleni vádjait.

Kisfaludy károsnak tartja a hazára, hogy Kazinczy asszonytermészettel van megáldva. Megvallja, hogy őt az írásra Kazinczynak első munkái serkentették, a melyek Kazinczyt oly nagygyá és kedvessé tették. Sajnos, később letért az igaz útról; most majmolja az idegen nyelvek különösségeit és ezzel árt nyelvünknek; most maga köré csábítja a tapasztalatlan fiatal írókat, hogy dik-

tátorkodhasson. Ő is ismeri az idegen irodalmakat és nyelveket, de nem áldozta fel oly könnyen eredetiségét, noha már őt is vádolták a puristák. »A' nyelv a nemzetnek legdrágább Palladiuma. A' nyelvet oly ádáz ujittásokkal tagolni, gyilkolni, a mint sokan teszik, nemzetsértés és ezt mindenkinek kötelessége meggátolni.« Bűnösnek érzi magát, hogy eddig nem tette, mert nem szereti az irodalmi villongást.

Nem haragszik Kazinczyra, mert *Töviseiben és Virágaiban* »kibökdözte Himfyt«, mert recenziójában mézes szavai ellenére úgy lerakta, különösen a *Regéket*, melyet a magyar közönség mégis az utolsó darabig megvett. Ha kenyérkeresetből volna író, sokkal inkább bosszankodhatnék azon, hogy Kazinczy önmagának és a neki hódolóknak műveit édig magasztalja, mintha remekek volnának. Ez nem dicsőség a hazára, mert azt mutatja, hogy literatúránk csecsemő korát éli. Másnak igazságtalan gyalázásán nem bánkodik, helytelen dicsérésén nem örvend és soha ilyesmi miatt vitába nem ereszkedik.

De azért ne higgye Kazinczy, hogy az, a mit ő mond, szent igaz és ezt mindenki elhiszi. Ne higgye, hogy elhiszik kedvéért azt, a mit Daykáról és Verseghyről állít. Daykáról azt fogják hinni, hogy »lehetett volna talán annak fele, a mit Kazinczy állít felőle«; Verseghyről pedig azt, hogy magyarságot mindannyian tanulhatnának tőle, kinek új szavait elfogadhatóknak találta. Sértő a bánásmód, a melyben Kazinczy és Révai Verseghyt részesítették, azért szakította meg különben vele levelezését is. Kazinczy bírálataival annyira vitte, hogy általában már fel sem veszik, akár dicsér, akár gyaláz, mert mindenki tudja, hogy részrehajló, irigy. Ezt szívéből sajnálja. Senkivel sem akar tudós levelezésbe bocsátkozni, mert a literatúrágot csupán hazafiságnak tartja. A hazafiság pedig sok bajjal jár nálunk.

Ezután áttér Kazinczynak azon vádjára, melylyel őt még utolsó levelében is a *Mondolat* miatt illette és a mely a vitát előidézte.

Elmondja, hogy 1813-ban füredi időzésekor hallotta legelőször, mi van készülöben. Somogyival a *Mondolat* felől soha nem beszélt, csak hallotta, hogy a nyelvrontók ellen készül. Mikor először olvasta, észrevette, hogy Kazinczyt sok helyen támadja, egyes helyeket magára is vett, mit valószínűleg Kazinczynak köszönhet. Pápaytól csakhamar megtudta, hogy Kazinczy őt tartja a *Mondolat* szerzőjének. Ezen nevetett és azt gondolta magában, hogy nem ismeri őt Kazinczy. Most meg azzal vádolja, hogy terjesztette a *Mondolatot* Vas megyében. Hat esztendő óta csak tavaly volt Vas megyében, de akkor is más ügyben járt ott.

Nem tud Kazinczyra haragudni, mert személyét még nem bántotta, mind egykor Verseghyét. Tiszteli Kazinczyt mint író, mert ha rongálta is a nyelvet, volt idő, a mikor javította, szépítette és meg kell vallani, hogy ő volt az első, ki nyelvünkbe édességet,

lágyságot és csint olvasztott, s így a nyelvet a finomabb érzések kifejezésére alkalmassá tette. Ha neheztelt is néha rá, csak azért volt az, mert követői az ő vezérezáslója alatt követtek el erőszakot nyelvünkön. Barátkozni vele azonban már nem tud. Ha Kazinczynak hízelgett volna, most Kazinczy még hibáit is magasztalná. Mivel ezt nem tette, most olyat fog rá, mi eszeágában sem volt. Ráfogta, hogy Petrarcát ő lajstromozta, pedig Takáts tette; ráfogta, hogy Kámban született, hogy Báróczy hatása alatt művelte ki nyelvét. Pedig ez mind nem igaz. Mielőtt írta, meg kellett volna Kazinczynak ezekről előbb bizonyosodnia. Nyíltan bevallja, hogy sokat köszönhet Kazinczynak, Virágnak, Verseghynek és főképpen Szabó Dávidnak és Erdélynek, hol megfordult.

Láthatjuk e levélből, hogy Kisfaludy itt Kazinczynak két-rendbeli tette ellen szólal fel: először és leginkább az ellen, hogy a *Mondolat* terjesztésével vádolta őt és másodszer részrehajlása, diktátorkodása ellen. Kazinczynak nyelvújítási tévedéseiről csak általánosságban szól. Őszintén, némileg élesen bírálja Kazinczy írói jellemét, de azért érdemeiről is nagy elismeréssel nyilatkozik.

Ruszek Kisfaludy levelét elküldve, a maga részéről elfogadta a békejobbot, Kisfaludyra nézve azonban azt a meggyőződését fejezte ki, hogy Kazinczy ellene törekedett és gyengéséget tanúsított irányában, ezért volt barátjánál a békítés sikertelen.

Kazinczyt meglepte Kisfaludy támadása, mert azt még sem hitte, hogy annyira haragszik rá. A támadást nem hagyta szó nélkül. 1816 május 15-én válaszolt Ruszeknek.

Megköszönte, hogy baráti indulattal felelt engesztelő szólására. Ezzel óhajításának felét elérte, hogy másik felét nem érthette el, arról nem tehet. Ő megtette az első lépést. Kisfaludyt nem fogja többé engesztelésével ingerelni, de hasonló marad magához. Tisztelni fogja nagy érdemeit, melyeket Himfy recenziójában, de másutt is, pl. az általa még nem ismert Berzsenyi-epistolában és egy új Himfy-epigrammban hirdet. Sohasem törekedett és nem is fog törekedni Kisfaludy ellen. Gyengéséget, a mely vádlói előtt irigység lesz, nem talál magában senki iránt. De miféle hibát követett el Kisfaludy ellen? Talán az a hibája, hogy recenseálta és benne hibákat lelt? Hiszen a nap nap marad, ha homályt, foltokat lelünk is benne! Azt hiszi, ha vétkes, abban áll vétke, hogy igazságtalanul terhelte Kisfaludyt. De ekkor is elégtételt nyert Kisfaludy, mert tisztelői azt hiszik, hogy a hibás helyek nem hibásak, s így marad, a mi volt. Midőn látta az olvasóknak és Kisfaludynak neheztelését, újra kinyomatta a recenziót az *Erdélyi Múzeum* egy füzetében, hogy láthassák, kit kell vádolniok. A lipcsei tudományos újságban megjelent Mondolat-recenzióról nem tud semmit, Verseghy említését nem érti.

Tagadhatatlan, hogy Kazinczy levelében ügyesen, nyugodtan védekezik a vádak ellen. Kazinczy egyenes eljárásának igazolására felemlíti levelében, hogy a Himfy-recenziót a kinyomatás

előtt elküldte Kisfaludynak. Különösen e kijelentése és a Kazinczy levelében hangsúlyozott következetesség bírta rá Kisfaludyt, a kinek Ruszek azonnal megküldötte a levelet, hogy Kazinczyról és tevékenységéről elmondja részletes bírálatát. Ezt a második levélben teszi, melyet 1816 június 3-án intézett Ruszekhez.

Azzal kezdi levelét, hogy Kazinczy levele meggyőzte arról, mily nehéz az embernek önmagát megismernie. A részrehajlás, önszeretet félrevezette Kazinczyt s már igazán valónak hiszi azt is, a mi nem az. Műveltebb természeténél fogva Kazinczy őt eleinte csak a gúny fulánkjaival támadta meg, de most már Révaiként ő is doronghoz kapkod, mert »azokat, kik vele egyet nem értenek, vadaknak, durváknak, tudatlanoknak nevezni, embertelenség, gorombaság«.

Kazinczy azt állítja magáról, hogy hasonló, következetes marad magához. Ez az erő jele és szép férfiui tulajdonság. De ha igazságosan akar valaki ítélni, nem állíthatja ezt Kazinczyról, mert nála többször senki sem változtatta nyelvét, beszéd- és írásmódját. Ezt írásai bizonyítják leginkább.

Kazinczy a Himfy-recenzióról azt állítja, hogy nyomtatás előtt vele közölte. Erről nem tud semmit. Említette ugyan egyik levelében, hogy művét meg fogja bírálni, a bírálatot magát azonban írásban sohasem olvasta. S mikor Zirzen nyomtatásban olvasta, nem tudta, ki a szerzője. Csak később tudta meg, hogy Kazinczy írta. Ekkor csodálkozott Kazinczy kétszínűségén, mert neki írt leveleiben másképpen ítélte meg, mint a nyilvánosság előtt. Eszébe jutott ekkor, hogyan járt el Kazinczy Verseggyvel. Érezte, hogy ilyen emberrel nem barátkozhatik és hallgatott. Hallgatott akkor is, mikor azt híresztelte, hogy a *Mondolattal* a recenzióért akart bosszút állni. E méltatlan vádját megvetette.

A szabadon szólás kötelességünk, de szóljunk férfiasan, részrehajlás és indulatoskodás nélkül. Nevetségesnek tűnt fel előtte Kazinczy önhitt fellépése az y-isták ellen, mert a magyar orthographia kérdése még nincs eldöntve. Ő y-ista, mert azt az írást tartja helyesnek, mely a kiejtést hűen jellemzi. A j-val írók németesen írnak, de azért nem kárhozzatja írásmódjukat. Különben is »az orthographiai különbözés csak magyarosabb, vagy kevésbé magyarosabb öltözete a nyelvnek, s annak valóságát nem sérti meg annyira; de sérti az a sok erőszakos marczangolás, csigázás s' leginkább az idegen nyelvekkel való összeházasítás, mellyből azután fattyú-magyar szavak születnek«.

Nyilvánvaló, hogy Kazinczyt a szerfelett való irigység indította fel ellene. Oly szerencsés volt, hogy »erős indulattyai, tüzes képzeletei és lángoló hazafisága által jeles« poezise mindkét nembeli ifjuság kedvét megnyerte. A gondolatokat a természettől kapta, ezek maguk szólnak jó vagy rossz voltak mellett. A nyelvre nézve Kazinczy volt mestere s így, ha az jó, ő is részes benne, mit irigylj; ha rossz, nincs irigyelni valója. Szerencséjét nem irigyel-

heti, mert néhány ember barátsága, melyet nagyra becsül, még nem jár haszonnal és dicsőséggel. Haszna meg nem volt munkáiból csak adósságba keverték. Hivatala sincs. Az irigység a magyarság átka, mely elveszti. Kazinczy bírálatában *Himfy szerelmei* előszavát hosszúnak nevezi. De hisz a dologhoz szól, akkor meg semmi sem hosszú! Mikor *Himfy*jéről azt mondja, hogy a szeretkezés esztendején túl levőknek nem tetszik, nem volt igaz bíró, mert a maga véleményét tolt fel másokra, diktátorkodott. Pedig könnyen válhatott volna igazi diktátorrá, ha a nyelvben előbbi álláspontját újjal fel nem cserélte volna; ha nem tudatlansággal vádolta volna durván azokat, kik nincsenek vele egy véleményen; ha nem volt volna részrehajló, csapodár.

Miatta írhat Kazinczy »Doriszt, Hisztóriát«, koholhat új szavakat, de ne kívánja, hogy mindenki vakon kövesse. Hisz a ki csak még magyarul írt, mind neologizált, ő is neologizált, de nem a magyar nyelv természetének ellenére.

»De Kazinczy ne szórja el magát a *vadkan pamlagra*, ne *applaudirozzon*, ne *execütirozzon*, ne tánczollyon *pantomimisek*, ne írjon *grammatisch correct*, ne szeressen *Monákot*, ne csinállyon illy veszedelmes *experimentet*, ne szeressen *Sophieket*, *Mariekat*, változtassa ismét magyarrá *Sentimentját* és *Costümjét*, ne *affectállyon* és *outrirozzon*, és ne tegye szűz nyelvünket *Nimfecskevé*. Mert ez már helyrehozhatatlan kárt tesz nyelvünkben, és nemzetünket *ridicüllé* teszi, kivált midőn azt olvassuk minden német tudós újságokban, hogy az, a ki így ír magyarul, az első *classicus magyar író*«.

Nem olyan purista, ki minden idegen szót kárhoztat. Nem kárhoztatja a műszavakat, de éljünk velük nyelvünk természete szerint és ne legyünk »egyszer Teuto-magyarok, máskor Gallo-magyarok, harmadszor olasz-magyarok, s végtére semmi magyarok«. Ejtsünk életfilosófiát, grammatikát és ne életfilosóphiét, grammatiquet.

Kazinczy Herdernek »*A széptudományoknak a felsőbb Tudományokra Befolyásiról*« című munkáját mostanában igen szépen fordította, de nem szép az új »*Bácsmegyei*«-je vagy »*Yorick levelei*«-je. Pártoskodása csapás nyelvünkön, mert ez korcsosodik. Már sokszor készült kikelni ellene, de mindig egykori kedves mesterét kímélte.

Végül ismételtelen kijelenti, hogy nem neheztel a recenzióért, mert ha mindenütt nem is, néhol mégis igazat mondott, kifogása csak az, hogy gorombán mondta az igazat, nem kímélletl. Nem neheztel azért sem, hogy a *Mondolattal* vádolta, pedig az itt levő közönség rossz néven vette Kazinczytól, úgy hogy még neki kellett őt mentetnie. De haragszik pártütéseért, melylyel kárt okoz a hazának. Nyelvünknek is árt újító kórságával, de végre is majd megszólalnak ellene. Láthatta Kazinczy, hogy a nemzeti és nyelvbéli kultúra igaz útján követték, ő is hű tanítványa volt akkor. Láthatta,

hogy még akkor is sokan követték, a mikor az igaz útról letért, tehát nagy a hatalma. Ne éljen vissza e hatalmával, éljen vele úgy, a hogy bölcshez illik. Elhiszi, hogy szándéka jó, de a dicsőségre sóvárgás elcsábította. Térjen a jó útra, csinálhat azért új szókat, csak mondjon le »gallo-teuto-hungarizmusáról«. Ekkor ő lesz az első, ki békejobbot nyújt neki.

Látjuk, hogy Kisfaludy levelében már élesen, tartózkodás nélkül mondja meg Kazinczy felől véleményét. S ha tekintetbe vesszük, hogy itt már Kazinczy újítási hibáit részletezi, el kell ismernünk e levél fontosságát. Horvát Endre és Takáts levele, melyben Kazinczy hibáit 43 pontba foglalták és Sághy nyílt levele, Horvát Endrének a *Tudományos Gyűjteményben* 1818-ban írt »Kazinczy Munkáiról« szóló bírálata, velejükben egyezők; álláspontjuk ugyanaz, a mi a mellett bizonyít, hogy már rég beszéd-tárgya volt közöttük Kazinczy és társainak újító tevékenysége, sőt meg is állapították, hogy nézetük szerint mi a hiba. Legélesebb volt Sághy levele, de legfontosabb a közönség kedveltjének, Kisfaludynak levele. Különben nagy volt a felháborodás e korban Kazinczy ellen. Zalamegye rendei felháborodásukban az országgyűlés elé akarják vinni a nyelv ügyét, Zemplénmegye meg oly határozatot hoz, hogy Kazinczyt el kell tiltani a nyelvészkedéstől.

Ruszek Kisfaludy levelét nem küldötte meg Kazinczynak, a ki azon időtájt három hónapig Erdélyben időzött. De másolatban közkézen forgott a levél. Ilyen másolat Kazinczynak is kezébe került hazaérkezése után. Először is rossz néven vette, hogy Ruszek nem küldötte el neki a levelet. Azután meg bántotta maga a levél is a vádak miatt. E két körülmény arra kényszeríté, hogy 1816 okt. 2-án megírja Ruszeknek ez ügyben harmadik levelét.

Levelében Ruszeknek szemére hányja, hogy nem küldötte el neki Kisfaludy levelét, de azért terjesztette. Kisfaludy leveléről meg kijelenti, hogy igazságtalan vádakkal és vad, alacsony szitkokkal van tele. »Midőn a tüdő annyit bír, akkor az epének igen tele kell lenni, -- hadd könnyítsen tehát terhén.« Felelnie kell, mivel Kisfaludy levele köztudomású. Terjeszsze ezt is úgy, mint Kisfaludy levelét. Ezután Kisfaludynak első levelében foglalt néhány vádjára felel. Kijelenti, hogy nem magasztaltatja magát. Védelmébe fogja Daykát, ki érdemes költő volt, van öt-hat csekélyisége, a miért megérdemli becsülésünket. Visszautasítja Kisfaludynak azt a vádját, hogy dicsérné hibáit, ha tömjénezett volna neki.

A Kisfaludy második levelében foglalt vádakra kijelenti, hogy ezek és az alacsony szitkok nem érdemelnek feleletet. Örül azon, hogy Kisfaludy maga ad neki ezekért elégtételt. Különben is leveleik bizonyítani fognak nemeslelkűségük vagy az ellenkező mellett.

Kisfaludy ezt a levelet is megkapta Ruszek útján s még egyszer összefoglalta vádjait Ruszeknek 1817 jan. 25-én írt levelében, a melylyel a vita látszólag befejeződött.

Kisfaludy e harmadik levele elején, mintegy bevezetésül elmondja a vita keletkezését. Elmondja, hogy lelke már a *Tövis* és *Virágok* fenhéjazó, gúnyos hangjára elfordult Kazinczytól. Ha akkor valaki nyíltan kikelt volna Kazinczy ellen, bizonyára mérsékelte volna magát és ma dicsőített író volna. De mindenki hallgatott és ez Kazinczyt elbizakodottá tette. Elbizakodottságában kímélet nélkül bírálta őt (t. i. Kisfaludyt) a világ előtt, néhány dunántúli levelezőjénél pedig mértéken felül dicsérte. Kazinczy akkor már diktátornak képzelte magát és előállott teuto-gallo hungarizmusával. Erre azonban némely derék hazafi kikelt ellene. Ő hallgatott ekkor is, mert gyűlöli a polémiát és Kazinczyt kímélni akarta. Hallgatását azonban félremagyarázta Kazinczy és oly nemtelen vádakkal támadta meg, melyek »sem igaz hazafiságához, sem egyenes lelkéhez nem férnek.« Erre nyílt szívvel, tartózkodás nélkül elmondta véleményét.

Nem bánja, hogy Ruszek közölte leveleit. Teljesítse Ruszek Kazinczy kívánságát és közölje minden emberrel Kazinczy levelét. Sőt, ha Kazinczy kívánja, saját költségén kiadja összes leveleiket, de akkor vesztett ügye lesz. Kazinczy ellen eddig nem keltek ki nyíltan, mert ő megakadályozta, tudván azt, hogy az ilyen viszálykodásban csak a haza veszít. Mint hazafi megbocsát neki, hogy benne a poétát ütötte; elfelejti a sérelmet, mert Kazinczy sok jót is tett nyelvünkkel és irodalmunkkal. De mondjon le gallo-teuto hungarizmusáról, mert ha tovább fogja rontani nyelvünket, ő is védelmezi magát, mivel mesterénél jobban szereti hazáját.

Kazinczy ellen emelt vádjainak »nehezebb része« nem alaptalan, közkezen forognak írott és nyomtatott bizonyosságai. S ha egy-két kisebb vád nem bizonyosodik is be, Kazinczy többet vétett. semhogy neki hazafitársai könnyen megbocsáthassanak.

Ezután áttér Kazinczy vádjaira.

A *Mondolatot* Kazinczy az ő bosszújának tulajdonította. Később, megismervén a szerzőt, terjesztésével vádolta. Ez sem igaz. Ha látta volna a *Mondolatot* a nyomtatás előtt, megtett volna mindent, hogy szelídebb legyen.

Ráfogta, hogy a *Himfyt* ő lajstromozta, pedig Takáts tette. Ráfogta, hogy azért lajstromozta, mert Petrácánál is úgy találta, és ez Kazinczy fulánkja. Ráfogta, hogy Kámban született, pedig nem itt, hanem Sümegen jött a világra. Ez azt bizonyítja, hogy Kazinczy nem győződik meg annak valóságáról, a mit ír és mégis azt kívánja, hogy azt, a mit ír, mindenki elhigyeje. Éppen olyan ráfogás az is, hogy ő Báróczy társaságában művelte nyelvét. Mégis Kazinczy azt írta felszólására, hogy az szitok.

Leveleik jó- vagy rosszlelkűségét ő is az utókorra bízta, de kijelenti, hogy az utókor nem úgy fog ítélni, a mint Kazinczy bizonyít és tagad, hanem úgy, a mint cselekedett és ismeretes.

Kikel az ellen, hogy Kazinczy Ságnyt és Somogyit »orozi gyilkolóknak« hitta, a kiket lesből küldöttek ellene. Kazinczy kife-

jezése igazán szitok a két derék hazafi ellen, a kiket az ő tudta szerint senki sem ingerelt fel ellene. Bezzeg Hunyadyja ellen már most ingerlik egymást. Nem bánja, ha kikelnek drámája ellen, csak patriotismusát ne bántsák.

Végül megjegyzi, hogy ez az utolsó levele ebben az ügyben. Sajnálja, hogy Kazinczy nem szenvedte meg barátságban »a magyar Heliconon«, hol tanítványai között nem volt gyalázatára. Megbocsátja neki a bántásokat, bocsásson meg ő is. E pört úgy tekinti, mint »egy szál-kard viadalt«, melyben mindketten megvágták egymást. Becstelenségnek tartaná, ha vele a bántások után nem ütközött volna meg, de annak tartaná azt is, ha most meg nem tudna vele békülni. Egyetlen kívánsága csak az, hogy legalább a nemzet nyelvében »összeegyezzenek«. Új szavait nem támadja, sőt a jókat elfogadja, orthographiáját elnézi, de teuto-gallo-hungarizmusát utálni fogja, a míg magyar lesz, pedig mint ilyen akar meghalni is.

E levelekre a viszony természetesen még feszültebb lett. A helyzet tisztult ugyan és mindegyik megtudta a másiknak leplezetlen véleményét. Igaz ugyan, hogy ezóta nyíltan ellenségei egymásnak és minden érintkezés egyelőre megszűnt közöttük, de azért jól értesülnek egymás tetteiről. A Ruszeknek írt leveleket másolatban szerte terjesztik mindkét részen, úgy hogy a viszály országszerte ismeretes. Némely hazafi sajnálkozik azon, hogy ily viszály dül az írók között és gondolkodik oly módon, mely kibékíti az írókat. Kisfaludy megtudja Dessewffy Tamás barátjától, hogy Dessewffy József is foglalkozik ugyanezzel a gondolattal és e miatt felkeresi levelével (1817), leírja röviden Kazinczyval való viszonyát, pörét és kifejezi óhaját, vajha teljesülhetne terve, mert bizony a németek előtt szégyent vallunk viszálykodásunkkal!

Dessewffy óhaja azonban nem sikerült. A harcz tovább folyt. A dunántúliaktól függetlenül még a vita közben két értekezés jelent meg a neologusok, különösen Kazinczy ellen: 1815-ben Beregszászi Pál »*De derivatione ac formatione Vocabulorum*« című és 1816-ban Sipos József »*Ő és Új Magyar*« című értekezése. Mindkettő azt óhajtja, hogy az újításnál az etymológiát és a szokást kellene figyelembe venni.

E két értekezést Kazinczy maga bírálja meg a Tudományos Gyűjtemény 1817. évfolyamának 12. füzetében. Fontos a bírálat, mert Kazinczy ebben fejt ki véleményét az újításról a legszababban. Itt mondja ki, hogy tudva és akarva kerül ki az etymológiát és a nyelvszokást, mert »a' Szép-író nem ismer főbb törvényt, mint azt, hogy írása szép legyen. Valami ezen igyekezetét segíheti, az neki mind szabad, akár engedi a' *Grammatika* és a *Szokás*, akár nem«.

A nyelvújítók részéről még Helmecezi lép ki a küzdőtérre. 1816-ban kiadja Berzsényi Dániel Verseit második kiadásban és eléje kinyomtatja »*Értekezését az úgynevezett Újításokról a' Nyelv-*

ben», a melyben az újítás szükségét a nevezetes korabeli írók műveiből vett példákkal és az idegen nyelvekben található hasonló mozgalmakkal bizonyítja.

Kazinczynak, a fenti bírálatokban kifejtett elve és Helmecczinnek értekezése a dunántúliaknak ürügyül szolgál, hogy szavukat ismét hallassák. Horvát Endre névtelenül megbírálja Kazinczynak 1814—1816-ban megjelent »Szép Literaturáját« a *Tudományos Gyűjtemény* 1818. évfolyamának 4. füzetében. Névtelen a bírálat, de a benne előforduló kifogásokról ráismertünk a dunántúli íróra, kinek nézetei Kisfaludyéval egyezők.

Horváth Endre Kazinczynak Sipos és Beregszászi munkáiról írt bírálatából indul ki. Megrója a nálunk lábra kapott féktelenséget, hogy a bírálók személyeskednek. Kazinczy is így tesz, mert Beregszászit fájós szemeiért elhomályosodott szemű Izsáknak, Sipost megbocsáthatatlan bűnű hódítónak gúnyolja. Azután Kazinczy munkáját, a tőle Szabó Dávid »*Siegvárt Klastromi Történetének*« bírálatában kifejtett elvei szerint bírálja meg és kimutatja, mik Kazinczynak nyelvújítási tévedései. Rátér Kazinczynak újabbi elvére is, hogy a szépíró nem ismer törvényt és bizonyítja, hogy ezen elve hamis és veszedelmes is.

E bírálatot Kazinczy nem hagyta szó nélkül. Még ugyanaz év majusában megírta Antikritikáját (de csak 1819-ben jelent meg a *Tudományos Gyűjteményben*), melyben különösen a Beregszászra mondott szavait magyarázza meg, de kiterjeszkedik a bírálat egyéb állításaira is.

Ezen értekezőkön kívül még sok más is hozzá szól az újításhoz, részint teljesen önálló értekezés formájában (pl. Thaisz András), részint más tárgyról szólva. Kétségtelenül a legérdekesebb A Recenziók cz. értekezés, a mely a *Tudományos Gyűjtemény* 1818. évfolyamának 6. füzetében jelent meg *Füredi Vida* aláírással.

Az értekezés éle Kazinczy ellen irányul. Eddig az irodalomtörténet Takáts Józsefnek tulajdonította ezt az értekezést. Azóta sikerült bebizonyítanunk,¹ hogy az értekezés eredetijének szerzője Kisfaludy Sándor, a mit a megkerült fogalmazvány megerősített. Alább be is mutatjuk főbb vonásaiban az eredeti értekezést, a melyből kiviláglik, hogy Kazinczy és az általa alapított iskola ellen irányult s így a Kazinczy—Kisfaludy viszony ismertetéséhez okvetetlenül szükséges.

Az értekezés a *Keszthelyi Helikonnak* köszöni létét. Köz tudomású dolog, hogy a Keszthelyi Helikont az irodalomkedvelő és áldozatkész gróf Festetics György alapította, az, a ki a XVIII. század végén nemzetiségének hevétől elragadva a Graeven huszár- ezred tisztjeivel arra kérte a magyar országgyűlést, szállásolják

¹ Viszota Gyula: Kisfaludy Sándor a recenziókról. *Akadémiai Értesítő* 1907. febr. füzete.

el a magyar ezredeket Magyarországon, lássák el magyar tisztekekkel, vezényeljék magyar szóval. Ezért nagyon megharagudtak rá Bécsben, úgy hogy vissza kellett a katonaságtól vonulnia. Hazajött és életét ezentúl a hazának ajánlá. Sokat tett különösen a társadalom terén. Megalapította 1798-ban a gazdaságtörténelmünkben nevezetes *Georgikont*. Aldozatkészsége, hazafias érzelme őt a kor nagyjai fölé emelték. Tisztelte a költöket, írókat és áldozott az irodalomért is, mit akkor kevés mágnás tett meg.

Hasonló tettei és hazafias érzelme költőink figyelmét felkel tették. Nagy tisztelője volt Kisfaludy Sándor is. Tisztelte érdemeit, hazafias gondolkodását, s a hol tehette, ki is emelte műveiben (pl. *Hazafiai Szózatjában*).

Tiszteletét jellemzi a keszthelyi könyvtár albumába jegyzett verse (1811.), 1817-ben írt ódája (*Oda Tolnai Gróf Festetics Györgyhez*), a melyben jeles tulajdoniért többi nagyjaink közül kiemeli. S hogy nem hizelgésből, hanem meggyőződésből írt dicsérő hangon, bizonyítja »*Gróf Festetics György árnyékához*« címzett ódája, melyben Festetics halála után ismétli dicséreteit. Kisfaludy egyébként az egész családdal nagyon jó viszonyban élt. Festetics György fiával, Lászlóval szoros barátságban volt, elannyira, hogy költőnk készítette 1819-ben Festetics György halálakor (április 2-án) a gyászjelentést, amint ezt költőnknek a Kisfaludy-Társaság kézírattárában levő fogalmazványja tanúsítja.

De Festetics György is tisztelte Kisfaludyt. Mikor »*Hazafiai Szózatját*« neki megküldötte, ez hála fejében addig, míg személyesen meg nem köszönheti, »egy tanult paripát« küldött neki ajándékkul »hogy az minden veszélyekben szerencsésen kimentse és a' Magyar Petrarchánkat, a' Vitéz Lantosunkat, a ki édes tárogatójával álomból életre fel serkent, a régi szenyből ki tsinosít, a Nemest Nemessé teszi, mindenütt szerencsésen hordozza.« (1809. április 29-iki levele.)

Egy megyében laktak, sokszor találkoztak és így igen valószínű, hogy az irodalmunk fejlesztését célzó *Keszthelyi Helikon* alakulására költőnknek is volt némi befolyása.

Legjobban hatott azonban a grófra Kisfaludy jóbarátja, Ruszek József, keszthelyi apát. A *Keszthelyi Helikon* eszméje valószínűleg benne fogamzott meg és az ő ajánlatára határozta el 1817-ben Festetics, hogy a *Georgicon* ifjaival évenként két ünnepélyt rendez, a melyre meghívja a nevezetes férfiakat és költöket. Az első ilyen ünnepély 1817. február 12-én, a király születése napján folyt le, s jelen voltak a költők és írók közül Kisfaludy Sándor, Horváth Ádám, Ruszek József, Berzsenyi Dániel és Dukai Takács Judit. Az ünnepély lefolyását a *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évfolyamának 3-ik füzetében »*Egy jelen volt Vendég*« aláírással közölte. E cikk szerzője Kisfaludy. Bizonyítja az egész szellem, mely az értesítést átlengi, a dicséret, melyben Festeticset többi nagyjaink közül kiemeli, sajátos helyesírása és stílusa (pl. »Hapsburgit«

p-val, boldogító — előmozdítást stb. ilyenekben az »ít«-et »itt«-nek írja; »ülte« helyett »üllötte«-t ír, »tyránn«-t ír, a hadneveltenemzettest-féle összetételek, az intézet, ragadomány, alkotvány, tehetős, stb.-féle szavak) végre egyes helyei, pl. a Körnerről szóló, melyek tisztán az ő személyére vonatkoznak. De bizonyítja még a *Tudományos Gyűjtemény* 1818. évf. 1. füzetében levő *Magyar Írások és Írók* című czikk, mely megnevezi azon írókat, a kik 1817-ben a *Tudományos Gyűjteménybe* dolgoztak és felemlíti Kisfaludy Sándort is. Tőle pedig nem jelent meg czikk neve aláírásával, a többi névtelen czikk meg más helyesírással van írva, mint amilyent ő használt; azonkívül még megjegyzendő, hogy a felsorolt írók között nincs egy sem, a ki a *Keszthelyi Helikon* ünnepélyén akkor részt vett.

Ez a tudósítás nemcsak azért érdekel bennünket, mert Kisfaludy írta, hanem azért is, mert e tudósításában foglaltak védelmére írta a *Recenziókról* szóló és nyelvvéjítés harczára és Kazinczyra vonatkozó vitairatát.

Tudósítását az igaz hazafiságról való elmélkedéssel kezdi, mert az ünnepély a király születésnapján folyt le. Az az igaz és bölcs hazafi, a ki hazáját és királyát egyformán tiszteli, szereti és segíti, mert csak így érhető el az egyetértés a nemzet és király között, a mi csodákat művelhet. Ilyen hazafiság mentette meg Mária Terézia trónját. Ennek a hazafiságnak hiánya döntötte veszélybe Franciaországot. Nem hazafi az, ki csak a nemzet fejének hódol, viszont az sem az, a ki a nemzet fejét nem tiszteli. Csak az a nemzet boldogul, a mely királyával egyetért.

A királyát és nemzetét szívében hordozó hazafiság birta gróf Festetics Györgyöt arra, hogy a Helikont megalapítsa. Az ünnepély már február 11-én este kezdődött a gimnázium palotájában, a hol a tanulóifjuság előadta Fejér Györgynek »A nevelők« című vigjátékát, mely előtt és után az »Isten tartsd meg királyunkat« című népéneket énekelték. A vigjátékon örült a jelenlévő közönség, de búsulhatott minden hazafi, »hogy a' magyar Theatrom, ez a' Nemzeti 's nyelvbéli Culturának, csinosodásának, hazafiságnak legerősebb munkáló és emelő eszköze, ez a' gyönyörködtetve oktató, tanító, a' gonoszszat megutáltató, a' Virtust kövételre ragadó Intézet Hazánkban lábra nem kaphat. Míg a deák nyelv volt Európában a tudományoknak nyelve, a magyar együtt járt a többi nemzettel a tudományokban is. Most, hogy minden nemzet a maga nyelvén műveli a tudományokat, csak a magyar-nak és töröknek nincsen nemzeti theatroma. Vannak ugyan theatromok nálunk is, de sajnos, a nemzet nyelvét kizárták belőle. Itt volna már az ideje, hogy a haza nagyjai nemzeti theatromot alapítsanak!«

Február 12-én reggel a királyért tartott mise után a keszthelyi iskolák előljárói, tanítói és tanulói a *Georgikon* palotájában

fogadták a grófot és vendégeit s megkezdődött a *Keszthelyi Helikon* ünnepe.

Liebbald Gyula, georgikoni archon és tanár ékes latin beszéddel fejtegeté az intézet célját. Jánosy József tanár latin beszédet mondott a király tiszteletére. Ezt követték Konyáry Mihály pristaudus magyar versei, Németh Péter physicus deák versei ő felsége tiszteletére, gróf Festetics Ernő szavalata, Tischler Antal logikus ő felségét üdvözlő latin beszéde, Gerstinger Adolf practicansnak német versei és Vadnay Lajos gimnáziumi tanulónak ő felségét dicsérő latin beszéde. Gróf Festetics Leó versein kívül elszavalta Körnernek »Hoch lebe Österreich« című hadiéneket. Ez már azért is érdekes volt, mert mindenkit a lelkes Körner halálára emlékeztette. Körner bebizonyította Zrinyi drámájával, hogy tisztelője volt a magyarnak. Ha el nem hal oly korán, még jobban bebizonyította volna, mert megfogadta, hogy minden drámájának tárgyát a magyar történelemből veszi. Kisfaludy Sándor már kezdett is »programmákat« dolgoztatni neki, a kit személyesen nem, csak gróf Eszterházy Mihály útján ismert; de Körnert halála meggátolta terve kivitelében. Az ünnepélyt Nagy József practikáns ő felsége születésnapjára mondott magyar beszédével fejezte be. Az egyes pontok közt pedig Ruszek szerzette magyar és Asbóth szerzette német énekeket énekeltek.

A fentiekén kívül még Dukai Takács Judit és Asbóth János verseket olvastak fel. Az ünnepély után ebéd volt, a melyen poharat üritettek ő felségeiknek életéért. Ebéd után a *Georgikon* fás kertjében gyűltek egybe a vendégek és ott dudaszó mellett 12 juhászlegény tánczolt. Majd Horváth Ádám eklogájának felolvasása alatt a jelenlévő négy költő először is Gyöngyösy István emlékére, majd pedig mindegyik a saját emlékére egy-egy madárberkenyefát ültetett.

Este a gimnázium palotájában a keszthelyiek és a tanulók zeneestélyt adtak. Vacsora után pedig táncmulatsággal fejezték be az ünnepélyt. Tudósítása végén Kisfaludy megdicséri Ruszek Józsefet és Asbóth Jánost a *Keszthelyi Helikon* művelése és rendezése körül kifejtett érdemeikért; azonkívül Festetics Györgyöt, hogy az ünnep becsét alapítványokkal emelte.

Látjuk e leírásból, — mely Kisfaludynak a politikára és színházra vonatkozó nézetei miatt érdekes — hogy a *Keszthelyi Helikon* nem volt egyéb nagyobb szerű nyilvános önképzőköri ünnepélynél, a melyen jelesebb tanulók megmutatták ügyességüket, éppen azért az irodalomra nem is volt hatással, haszonnal. Az irodalomra nézve fontosabb az ünnepélyben a faültetés, a melynél a költők is szerepelnek, és a mely előtt felolvasták verseiket. Kisfaludy is hozott egy ódát (*Óda Tolnai Festetics Györgyhez*), de a gróf nem engedte, hogy felolvassa, mert őt igen dicsérte, többi nagyjainkat pedig korholta.

Az egybegyűlt költők az ünnepély után tartott ebéd közben

az irodalomról is beszélgettek. Mi sem természetesebb, hogy éppen a Kazinczy—Kisfaludy vitáról is beszélgettek. Mindannyian egyetértettek a gróffal együtt, hogy Kisfaludynak van igazá. Ruszek állítólag éppen az ünnepélyen terjesztette el a vendégek közt a *Mondolatot*. Kazinczynak eljárását mindenki elítélte. Festetics kijelenté ugyan, hogy tiszteli Kazinczyt, de németizmusát nem szereti; s ebben mindenki egyetértett a gróffal, csak Berzsényi védte Kazinczyt. De Kisfaludy sem hallgatott, ő kifakadt Kazinczy ellen. Bizonyítgatta Berzsényi előtt, hogy Kazinczynak eljárása irányában nem szép. Kifejtette, hogy nem a Himfy-recenzióért haragszik, hanem, mint Berzsényi Kazinczynak írja, »azokért, a miket ezeknek s amazoknak« firkált. Elmondta az egész ügyet, de Berzsényi nagyon védte Kazinczyt, Kisfaludy végre is meg akarta mutatni Kazinczynak írt levelét, hogy őt igazáról meggyőzze, de Berzsényi megköszönte és nem fogadta el. Kisfaludy itt látta először Berzsényit, de ismeretségük a fentiek után természetesen haraggal végződött.

A *Német Hazai Levelek (Vaterländische Blätter)* recensense Kisfaludynak e tudósítása alapján olyképpen tárgyalta a *Keszthelyi Helikon* ünnepélyét, hogy ez nem volt más politikai lakmározásnál (politische Schmauserey). Ez szerfölött bántotta Kisfaludyt. Bántotta azért, mert az ő tudósítása alapján írta a recensens ezt, pedig tudósításában ki akarta emelni az intézmény hazafiasságát, a vendégeskedést pedig csak mellékesen említette. Haragudott azonban azért is, mert a *Német Hazai Levelek* kiadója minden vizsgálat nélkül adta ki tudósítójának értesítését.

Eszébe jutott ekkor, hogy Kazinczy recenziói is hasonlóképpen láttak napvilágot. Ez a recensio csak követte a Kazinczy-törte utat. És ekkor elkeseredett haragra gyuladt, mert azt hitte, »hogy valamely nem jólelkű magyar Irónk palástya alatt egy olly Frerorizmus akar lábra kapni, melly minden jót, igazat, hasznost már zsenge keletében meg akar emészteni.«

Meg volt győződve most, hogy ezt az állapotot Kazinczy-Freronnak köszönhetjük, mert ő kezdte meg nálunk a recenseálást, ő teremtette meg a meglevő irányt is. Kisfaludy már úgyis útálta a recenziókat, de erre az esetre és ugyancsak a *Vaterländische Blätter* szerkesztőségének arra az ígéretére, hogy 60 magyar munkát meg fog bírálni, elhatározta, hogy a mostani recenseálás módja ellen sikra száll, megmutatja, kifejti, milyennek kell a recenzióknak lenniök. Így keletkezett a fentemlített *A Recenziókról* cz. értekezése.

Értekezése elején kijelenti, hogy a *Vaterländische Blätter* szerkesztőségének az az ígérete, hogy 60 magyar munka bírálata fog a lapban megjelenni, készítette őt és társait erre az elmélkedésre, amelyet hat pontban foglal egybe.

1. *Mi az elmeművek recensiója?* A recensio annak a megvizsgálása, »mi jó, mi nem jó« egy műben a munka »fogantatására, elrendelésére, kidolgozására, nyelvére nézve« a régi és új

remekművek alapján megállapított aesthetikai szabályok szerint. A recenziók mindenütt divatban voltak, leginkább azonban a németeknél, a kik nem elégesznek meg a maguk természetvényeivel, hanem még a magyarokéi fölött is úgy ítélnék, mintha a maguké volna. Baj, hogy e recenziókat nem nyerik mindig megbízható forrásból s közlik a nélkül, hogy a forrás megbízhatóságáról meggyőződnenek. Nem a németek a hibásak ebben, hanem azok a magyar »indulatos, részrehajló és a' dicsőség koszorúját csak bizonyos felekezetnek részére kényszeríteni akaró« íróink, a kik ilyenekkel a jó czélú *Német Hazai Tudósításokat* ellátják.

2. *Kinek vagyon jussa az Elmeműveket recenseálni?* Legjobb, ha az ítélt, a ki már megmutatta műveivel, hogy érti azt, a miről ítélnie kell, sőt már hasonló irányban dolgozott is. Mindenki becsüli Schillert és Lessinget, mint bírálókat is, mert megmutatták műveikkel, hogy lehető tökéleteset alkottak és mert bírálataikban a nem helyes úton járókat »nem ostorral kívánták oda-kényszeríteni,« hanem az ész erejével.

Egy ember azonban csak egy ember és mindig egyéni érzései alapján ítélt, azért egy több jeles tagból álló tudós társaságnak van igaz jussa a bíráláshoz. Egy »hónapos írás« »alább való« tagokból összeállított társaságának bírálatait a műveltebb közönség csak magasztalásoknak vagy rágalmazásoknak veszi. Sok ily bíráló van és sok olvasó, a ki ezt szereti, s ez az emberi természet gyarlóságával menthető. Az igaz embertermészetnek azonban felebarátja hibáit mentegetnie kell! A tudományt kedvelő magyar hazafi nem nyereség, szerencse reményében dolgozik, hanem hogy gondolatait másokkal megoszssa és hazájának szolgáljon. Mégis azt éri el, hogy recense megrója, gúnyolja, megfosztja jó hírtől. Csak néhány bölcs magyar és német recensens van, a ki nem így, hanem tisztességes szavakkal figyelmezteti az írókat esetleges hibáira.

3. *Mily nyelveken kell az Elmeműveknek recenseáltatni?* Ha a recenzióknak az volna a czélja, hogy az íróknak hizelegien vagy őt rágalmazza, akkor jó volna minél több nyelven megjelenie, csak azon nem, a melyen írva van, mert csak így talál a recensenshez hasonló rossz lelkű olvasóknál hitelre. A recenzióknak helyes czélja az, hogy a bölcs ítélő megmondja, mi jó, mi nem jó, miért jó, miért nem jó az a műben, de akkor azon a nyelven kell írni, a melyen a művet írták, hogy mindenki meggyőződhessen, mit kell követni, mit kerülni. A becsületes német olvasó nem hihet azonban mást, mint a mit a recensens a magyar munka felől ír. Megbocsáthatatlan alacsonyág azért az, ha »egy író részszerint maga a magafelől, részszerint baráti által, oly szemtelen, németül azt merné írni vagy iratni, hogy ő egyedül maga a classicus magyar Író«. Világos tehát, hogy a magyar műveket magyarul kell recenseálni. Az idegen nyelvű recenziókat pedig csak tudósításoknak tekinthetni, a melyek csak azóta kapósak, a mióta satirákká változtak.

4. *Mennyire hasznos, mennyire káros a Recenzió a Literaturának?* Bizonyára hasznosak volnának a recenziók az olvasóra, a kezdő íróra is, ha egy tudós társaságtól, vagy valamely bölcs részre hajlatlan ítéletéből erednének. A garázda recensensek azonban több kárt okoztak, mint hasznot, mert az írók között egyenetlenséget, gyűlölséget és háborúságot idéztek elő, holott nekik egyetértve kellene a szép, nagy és dicső czélért küzdeniök. Így pl., ha a *Keszthelyi Helikonn*ról szóló tudósításból (mely tavaly jelent meg a *Tudományos Gyűjteményben*) a *Német Hazai Levelek* recensense úgy ítél, hogy az politikai lakmározás volt, holott a tudósítás haza és király tiszteletéről szólt, akkor igazán azt kell hinnünk, hogy »valamelyik magyar Irónak palástja alatt oly Freronizmus kap lábra, mely csirájában öli meg a szépet, igazat. Jó példa ez arra, hogyan higgyen az olvasó a recensenseknek és megtanulhatja ebből a *Német Hazai Levelek* szerkesztősége, hogy máskor vizsgálat nélkül ne vegyen fel semmit közlésre. Hasonló példát idézhet a francziák irodalmából. A *Journal des savans* 1665-ben de Sallo és hasonló gondolkodású írók szerkesztésében jelent meg, azért hasznos is volt, annál becstelenebbek voltak Freronnak recenziói, melyek az akkori tudósokat és írókat rágalmazták. Ennélfogva és mivel Schillerek, Lessingek kevesen születnek, az egyes recensensek nagyobb kárára lesznek a tudománynak, mint hasznára.

5. *Milyenek a magyar Elmeműveknek eddig való Recenziói?* Az ismeretes magyar recenziók közül kevés felel meg a czélnak, mert minden megokolás nélkül röviden kimondják, hogy a munka jó vagy rossz, vagy csak egyes helyeket bírálgatva, nyilváníják a munkát jónak vagy rossznak. Nagyon kevés az olyan recenzió, mely a nemes czélt tartván szem előtt, nem a szerző személyét, csak a munkát magát veszi ítélete alá és a mely bölcs mértéket tart a dicsérésben és a gáncsolásban. Az ilyen recenziók köszönetet érdemelnek. Recensenseink azonban általában az író személyét tekintik, mikor munkáját bírálják, s ha kedves előttük személye, édig magasztalják és a rosszat benne észre sem veszik, ha pedig nem kedvelt az író, a szépet figyelmen kívül hagyják, csak a rosszat szemelik ki és tárgyalják s hogy teljes részrehajlással ne vádolhassák őket, egyet-mást általánosságban helyeselnek. Igaz, hogy ilyen Freron nincsen sok nálunk, de az is igaz, hogy a magyar olvasóközönség nem örömet olvasta az ilyen recenziókat, mert emberséges és inkább megbocsátja az írónak tiz hibáját, mint a recensensnek egy ostorcsapását. A mi közönségünk nem szereti a korbácsoltatást, azért nem tetszettek a *Tövisek* és *Virágok* sem. Érdekes az ilyenfajta recenziókat azért is megfigyelni, hogy az egyik rész elítéli a másikat írásmódját, nem tekintvén azt, hogy még nincs megállapítva a helyesírás és mind a kétfélet nevezetes írók követik. Köztudomású, hogy a legtöbbszőr bírálták meg és fordították le idegen nyelvre eddig a Himfyt.

Magyarul és németül éig magasztalták, tűzre is kárhoztatták, némelyik azt hibáztatta benne, hogy mindig szerelemről,, a másik meg azt, hogy másról is szól; némelyik, hogy éppen 200 dalig, másik, hogy egy mértékre énekelt; az egyik íróját a classicismus trónjára, a másik a szégyenpolcra állította ki az olvasóközönség előtt. Azért, ha sok író tartózkodik az írástól, csakis »a tövis koronákkal olly bőven adakozó Freronnak« köszönhető.

Oly írók, kik eredeti munkákkal tűntek ki, alig recenseáltak. Eddig ismeretes recensenseik azok kik néhány aprólékos eredetin kívül, csak jobb, silányabb fordítással foglalkoztak.

6. *Kik a magyar Elmemiveknek német Recensensei?* Nem azon hazánkfiak (pl. Engel, Glatz, Schedius stb.) a szóban forgó recensensek, kik németül írtak és becsületet szereztek a hazának, mert megismertették a magyart a világgal, hanem nagyobbára magyar írók a recensensek, kiket megnevezhetne, mert a titok leple alatt is ismeretesek de nem teszi, mert értekezésének nem az ostorral való csapkodás a célja.

Az ilyenfajta recensensek egy külföldi író szerint három csoportba oszthatók. Vannak olyanok, *a)* a kik ez uton nyereséget vagy kenyeret keresnek (ilyen recensens nálunk nincs), *b)* a kik hir- és névszomjból felfuvalkodtak és ilyen könnyű munkákkal, mint a recenziók szeretnék az első helyet elfoglalni az írók között, *c)* a kik irigységet, gyűlölséget lehelnek és mindent gyaláznak, a mi nem az ő firmájuk alatt jelenik meg. Ezen utóbbi recensensek azt hiszik, hogy az ő szavukra mások elmemivei nem érvényesülhetnek, mert ők a bálványok, a kik előtt mindenkinek térdet kell hajtani.

Ezen jellemzés után előre látható, milyenek lesznek a *Német Hazai Leveleknek* ígért recenziói.

Virágot, a kellemes philosophust, hidegen, szárazon fogják megdicsérni. Verseghyt örökké gyalázni fogják, ha az idegen irodalom minden ékessége sugárzik írásaiból. Kisfaludyt töviskoszorúval fogják megkoronázni, mert egyenes lelke nem tudta néhány verssel megnyerni a magyar Freron kedvét, a ki nem túr meg maga mellett a közönségesnél nagyobb nevet. Kist és Berzsényit bár nem érdemük szerint, mégis dicsérni fogják, mert tömjéneztek a magyar Freronnak. Kazinczyt, ki tudós és munkás író, első magyar classicusnak, már Goethenek, sőt a literatura legyőzhetetlen Napoleonjának fogják hirdetni, a ki úgy osztja a más nyelvekből vett szavaknak a magyar polgárságot, mint Napoleon rokonainak a királyi czimeket.

Ezután a hazafiakat egyetértésre, a németeket pedig ítélkezés előtt igazságos nyomozásra serkentve ekkép foglalja össze véleményét a recenziókról és recensensekről. Minden mű nagy recensense az olvasóközönség, jó recensense a közönség bölcsőbb része. Csak az a jó recenzió, a mely a művet a közönséggel megismereti. A recensens legyen jólélkü, nagytudományú; ha irigy vagy

gyűlölködő, ne recenseáljon, valamint az sem, a ki még keveset dolgozott. Sajnos, nálunk egy nagyelméjű író vezérségével oly Freronizmus akar lábra kapni, a mely mindent eltapos, a mi nem az ő helybenhagyásával keletkezik. Az ő műhelyében készülnek a vagdalkozó német tudósítások is. Újító kórságától elragadtatván, czélja az, hogy recensióival elnémítsa azokat, a kik bátran kikelnek ellene, nehogy nyelvünket más nemzet majmává tegye. Ezt meg kell akadályozni olyképpen, hogy azt, a mit ő németül hirdet, németül kell megczáfolni.

Kisfaludynak ez az értekezése megtetszett barátainak, de mivel nagyon kiérezni belőle a támadást Kazinczy ellen, különösen Takáts meg Pápay átdolgozását ajánlották, mert nem szerették volna, hogy a kibékülés a két író között lehetetlenné váljék. Az átdolgozást Horvát végezte Takáts, Pápay és Ruszek tudtával és talán némi segítségével.

Először is bevezetés került az értekezés elé. Ebben összehasonlítják az újabb recensiókat a régiakkal. Az új recensensek mindenhatóknak és mindentudóknak képzelik magukat, a kik kényők szerint ítékeznek és mocskolódnak, a helyett, hogy a kezdőket bátorítanak. A hat pontot megtoldták egygyel. Ötödik pontnak ugyanis azt taglalják, hogy »milyeneknek illik az Antirecensioknak lenniök.« Kifejtették, hogy az író is védelmezheti magát, de ő sem legyen irigy, agyarkodó. A *Mondolat* czimképe pl. nem szép, de ki helyeselheti az immoralis *Feleletet*. A válasz legyen a tárgyhoz szóló, ne érintse az író személyét.

E bővítéseken kívül még az egyes kérdések keretén belül is változtattak. A negyedik kérdésben a *Keszthelyi Helikonra* vonatkozó részletet, nehogy erről a szerzőre lehessen következtetni. Kihagyták az ötödik (az átdolgozott értekezésben a hatodik) kérdés végét, a mely arról szól, hogy mostani recensensek csak jobb silányabb fordítók, mert ez nyílt támadás volt Kazinczy ellen. A hatodik (itt hetedik) kérdésben a recensensek osztályozása után kiterjeszkedtek arra is, hogy korán örülnek a neologusok a diadalnak (melyet egy neologus a *Tudományos Gyűjtemény* 1818 III. füzetében állított). Sok példa szól ez ellen, mert a természet nem tűr erőszakot; csak a járt úton kell haladni s az idegenszerűségeket kerülni kell. Az írók között felemlítik még Baróti Szabó Dávidot; a Kazinczyra vonatkozókat pedig csak feltételesen állítják. A befejezést teljesen átdolgozták. Kimaradtak a Freronizmusról, az újító kórságról, a literátori monopoliúmrol és tyrannismusról szóló részletek és helyettük enyhítő, a poéta szabadságát védelmezőket toldottak be. Ezenfelül még sok latin idézetet szűrtak a szöveg közé például vagy bizonyításul. Kihagytak tehát mindent, a mi nyíltan Kazinczyra vonatkozott és a miről a szerzőt fel lehetett volna ismerni, mert a *Keszthelyi Helikonra* vonatkozó részleten kívül, a melyet Kisfaludy a *Tudományos Gyűjtemény* 1818. évi folyamában (III. f.) az azon évi ünnepély tudósításában (U Cs. K. *Felsége születése*

napjának ünnepeltetése a Keszthelyi Helikon által 1818 Febr. 12-én) felhasználta, a többi Kisfaludy fenti leveleiben is tárgyalja.

Kisfaludynak így átdolgozott értekezését Verseggy Ferenczcel leírták s így küldték el a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőjének Fejér Györgynek, mert tudták, hogy Kazinczy maga bizonyítja ezt e soraival: »Úgy hiszem, hogy az említett dühös és hazugságokkal szőtt értekezés *A Recenziókról* Takáts József tollából folyt; azt mutatják az egymást toló citatumok, a mi neki minden dolgozásaiban sajátja volt; azt mutatja a compositio és stylus is; azt az értekezés végében álló: in necessariis unitas stb, mely kivált neki kedvencz ideája volt. Horvát Endre a Takáts József értekezését toldogatta, igazgatta s a Füredi Vida névvel jegyezte meg; Verseggy pedig tulajdon kezével leírva adta be a *Tudományos Gyűjtemény* redactiójának, hogy én ne tudjam, ki ellen támadjak fel s tegyem neveltségessé magamat, ha ellenkezöm személyét eltevészem.«

Kazinczy szavaiból látható, hogy Kisfaludy barátai elérték azt, a mit akartak: Kazinczy nem ismert a szerzőre. Az értekezés czélatát azonban még enyhített alakjában is megértette. Nem hagyhatta szó nélkül. Válaszolt reá a *Tudományos Gyűjtemény* 1819. évi 11. füzetében *Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél* czímen.

A mint a czím is mutatja, értekezése a nyelvújítás kérdésével foglalkozik. Összefoglalja benne véleményét a neologismusról. Hangsúlyozza, hogy az irodalom fellendülésével együtt jár a nyelv változása, ez annál nagyobb, minél érezhetőbb az idegen szép példák befolyása. A változás mindig perrel jár. Így van ez nálunk is: a neologusok (a haladók) és az orthologusok (a veszteglők), a nyelv változásának jogosultságán vitakoznak; Füredi Vida az újítók ellen szól s megvádolja őket, hogy recenziókkal gyalázatot vonnak a haza fejére, őt meg avval, hogy magát az egyedüli classicus írónak hirdetteti. Ezt nem tette. Több magyar munkát dicsérve, azt bizonyította, hogy nem az egyedüli classicus író. A nyelvújítás történetének ismertetése után kifejti, mi a különbség a neologus és orthologus között. Az orthologia hibái között a legnagyobbik az, hogy az »egység egységére« törekeshnek a nyelvben, míg a neologia a természetet követve »a különbség egységét« hirdeti. Más nemzeteknél szintén gyarapították a nyelvet s a legjobb volna a németeknél végbe ment mozgalmat követnünk. A neologia titka a következő: »Jól és szépen az ír, a ki tüzes orthologus és tüzes neologus egyszersmind, egységben és ellenkezésben van önmagával.« A neologusnak szabad mindaz, »a mit a minden nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természeté (örök szokása és törvénye) világosan nem tilt, a régi és újabb classicusok által nevelt ízlés még javasol is s a szükség múlhatatlanul parancsol.« A neologusok is hibáznak azonban, mert olyanok is mernek írni, a kik a nyelvet nem tudják tökéletesen. Elfelejtik gyakran, kihez

beszélnek és stílusuk czikornyás; gyakran vadászszák a Xenologismusokat, azonkívül mindent magyar névvel akarnak kifejezni az érthetőség rovására.

Láthatjuk a fentiekből, hogy Kazinczy ezen értekezésében másképpen beszél, mint előbb. Hangja nyugodtabb, érvei pedig általánosságban inkább elfogadhatók, mint előbb; a dunántúli írók fellépésének tehát megvolt az a haszna, hogy Kazinczyt óvatosabbá tették az újítás terén, sőt lassankint visszatértették a helyes útra.

A Kisfaludy és Kazinczy közötti vita fenti anyagából megállapíthatjuk, hogy a közöttük keletkezett ellentétet *érzékenységük, környezetük és a nyelv fejlesztésére vonatkozó különböző álláspontjuk* idézte elő.

Találó Kisfaludynak az a kijelentése, hogy ők a »Magyarok Istenének két igen különböző lehellei«. Kazinczy síma, szeret hízelegni, Kisfaludy egyenesebb, de szenvedélyesebb és gorombább. Egyben hasonlók: mindegyik nagyon érzékeny. Kazinczyt pl. kellemetlenül érintette, hogy Kisfaludy a *Himfy szerelmei* előszavában a felsorolt írók között őt »a végére akasztotta, mint a zsidókat szokták az akasztófán«, de az is, hogy Bacsányi után említette. (Levele Döbrenteihez 1808 május 10.) Kisfaludyt meg nagyon érzékenyen érintette, hogy Kazinczy *Himfy szerelmeit* Daykával, egy nála kevésbé érdemes költővel égetteti el.

Sokban fokozta az ellentétet környezetük. Csak egy példát említünk: Kis János 1807 aug. 27-iki levelének bizonyossága szerint mások értesülése alapján Kisfaludyt felekezeti színben mutatja be Kazinczy előtt. Indokolja is értesítését avval, hogy Zalamegye egy tudós társaság felállítását kívánja s ebbe csak egy protestáns íróat ajánl (Horvát Ádámot). Az igazság ebben az, hogy Zalamegye a tiszti szótárak magyarosításának alkalmából 1807-ben körlevélben felvetette egy tudós társaság eszméjét s ebbe a maga részéről az írók közül Baróti Szabó Dávidot, Verseghyt, Virág Benedeket, Horváth Ádámot, Kisfaludyt és Takátsot ajánlotta.

1810-ben Kis már egész nyíltan így ír Kazinczynak róla: »Himfy írója, midőn egyszer-kétszer láttam, nem gerjesztett bennem sem tiszteletet, sem szeretetet maga iránt. Most mióta emberséggel tellyes recenziódon úgy megütközik, nem tsudalom.«

Viszont Kisfaludynál is nagyrészt a közvetett értesülések szítják a nem tetsző vélemény kifejlődését.

Leginkább fejlesztette a két író között az ellentétet a *nyelv fejlesztésére vonatkozó különböző álláspontjuk*. Mint láttuk Kazinczy az újításért lelkesedett, törvényt maga akart szabni, Kisfaludy ellenben e téren nagyon mérsékelt volt. De nemcsak Kazinczy és Kisfaludy között fejlődött ki az ellentét, hanem Kazinczy és az egész Dunántúl között. Látható ez abból, hogy *Klopstockjára* a Dunántúl nem akad előfizető. Kifejezik ezt Kisfaludy barátainak levelei. Pápay 1817 febr. 20-án így ír Kazinczynak: »Publicumod, kedves

barátom, igen megfogyott s azért csak magadat, egyedül magadat okozhatni! A nemzet ügyét kiáltozod, azt akarod a nyelv gyarapítása által boldogítani s azonban eltérsz arról a boldogító útról, melyen eleinte oly szép sikerrel előhaladál. Mióta megszálta a vers- és könyvgyártás dühe s ezen dühvel tolod a nemzetre a halmozott újságot, a temérdek szokatlant látnod kell tennén magadnak, hogy a nemzet nem akar így ismérni nyelve boldogítójára.»

Mint Kisfaludy levelei mutatják, a dunántúliak Kazinczyt mint kritikust *rszerehajlással*, mint író *diktátorsággal*, mint embert *kétszínűséggel* vádolták, mint nyelvészt pedig avval, hogy a *nyelvet rontja* erőszakos rövidítéseivel (rény, éd, esk stb), idegen szavaival (onkel, outriroz, phantasie stb), az idegen szók olvasása módjával (Marie stb), és idegen szókötéseivel és mondat szerkeze- teivel. Idegenszerűségeit elnevezték teuto-gallo-hungarizmusnak. A rszerehajlás, diktátorkodás és kétszínűség vádjá alól lehet menteni Kazinczyt, a nyelvrontás vádját azonban csak később tett az a saját vallomása mentheti, a melyben elismerte, hogy sokat vétett a nyelv ellen, de ezt hazafiúi buzgalmában tette.

Az ellene emelt vádak felsorolásával azonban nem azt akar- tuk bizonyítani, hogy Kazinczy mindenben hibázott s Kisfaludynak és barátainak meg mindenben igazuk volt. Nem. Kazinczy azért az marad, a ki volt: széles látókörű reformátor, bátor újítója nyelvünknek, a mely sokat köszönhet az ő finom ízlésének. De újító működésében sokszor átlépte a határt. Kisfaludynak sem volt mindenben igaza. Habár mindig elismeri Kazinczy érdemeit, hangja szenvedélyes, Kazinczy személye elleni vádjaiiban érvei nem mindig találók és kissé túlozva jellemzők.

Ha Kisfaludy és barátai elismerték, hogy Kazinczy finom ízlésű nyelvész, akkor el kell ismernünk azt, hogy ők meg *jó nyelvérvékű* nyelvészek voltak, mert helyes ítélettel kárhoztatták Kazinczy idegenszerűségeit, a melyekkel ártott nyelvünknek.

Kazinczy ezt akkor nem akarta belátni. Mint megcsontosodott újító bennük csak akadályt látott s a harc hevében *veszteglőknek* (orthologus) nevezte el őket. Ebben szintén nem volt igaza, mert a dunántúliak is újítók voltak, de mérsékelt újítók.

Kisfaludy, Takáts, Pápay nem egyszer hangoztatták, hogy szükségesnek tartják az újítást. Újítottak ők is. »Mintha gyémántra akadtam volna — írja Kisfaludy — úgy megörültem én, midőn Kazinczyban lelelőször: *kellemet*, Verseglyben: *magányt*, *szomjat*, *éhet*, *gúnyt*, magamban: *dühöt*, *csendet*, *lázat* találtam.»

Újító elvét a következőképpen fejtí ki: »Valakik magyarul írtunk, többnyire mind neologizáltunk annyiból,

a) hogy a régi szokáson kívül lappangó szavakat új divatba hoztuk ;

b) hogy a hosszabb hängzatú szavakat ... eredeti gyöke- reikre vissza vezetvén megrövidítettük ;

c) hogy a megtalált gyökérszavakat másképpen származtatuk és hajtogattuk, mint sem a közszokás cselekszi;

d) hogy a különböző vidékeknek tulajdon szavaikból, szóllás-módgyaikból az alkalmasoknak látszottakat közönségessé tettük;

e) hogy két szóból egygyet csináltunk.*

Ilyen fajta új szókkal ő is, barátai is bőven élnek. Helmeczi a Berzsenyi *Versei* előtt közölt értekezésében ki is mutatja, hogy Kisfaludy és barátai sok ily szóval éltek.

Kisfaludy műveiben is megtalálhatók a fenti pontok szerint egybeállítva:

a) *apród, hölgy, nő, hős, hon, év, rege, kegy, lak, csarnok, ádáz, parancs* stb. régi szók;

b) *leb, ék, éh, dacz, csend, dombor, düh, gúny, vész, vid, vándor, véd, ör, gög, kanyar, dölyf, kéj, kecs, sér, sérv, csin, ihl, enyh, szörny, hűv, bék, finnya, horty, nyomor, kör, körny, arány, fanyar, szomor, inger, sovár, tökély, sanyar, vizsga, kellem, magány, diadal, nádor, fondor, győzelem, bizalom, türelem* stb. tö- és megrövidített szók;

c) *dőlék, romlék, omlék, sohaj, ámul, fuvalom, szorgol, módol, édeleg, érzemény, tünemény, repület, érletem, szövet, tünnet, végzet, zajlat, képzet, hajlat, elcsendül, ékül, csiklandék, emlék, erény, korány, asztalos* stb. származtatott szók;

d) *bürü, máva, bajszók, duzma, langy, döre, geréb, rideg, kajtat, aggni, osztályoz, dajna* stb. tájszók;

e) és számos összetétel, mint *bájcsumó, bájfuvalom, bájhang, bájkert, bájhatalom, bájlép, bájkötél, bájóv, előidő, hajdankor, életveszély, elmemiv, észrajzat, évenyészet, végenyészet, végromlás, vérszomj, kegyalak, ellenfél, önhittség, nézőszín, nyughely, házélet, vérszázó, vérharcz, vérszomj, fabodros, vérhatalmas, árnyék-lepte, szívhíres, hír-felkapta, kegy-lehelte* stb., sőt ilyenek is, *jöttéhelten, láthatár, látkör, védfal, véderő, rangvágy*.

Már ebből is láthatjuk, hogy ő sem ment a hibáktól. De találunk Kisfaludynál is helyteleníthető idegenszerű kifejezéseket is: *felyülél, szerencsét ad, nem viszem soká* (a szenvedést), *kosarat nyert, kérdést tesz, ellopta magát olkitól*, vagy ilyen új ige-időket: *teendő vala, még léssz rajtam boszulva*, találunk ilyen szerkezetet: *»szeretem én bibornolni látni reggel a hajnal rózsáját»* stb.

Újító volt tehát Kisfaludy is, de ellenezte a merészséget az újításban. Voltak neki is hibái, tévedései. Álláspontja azonban, hálátlan, mert a merészek ellen való felszólalásával azt érte el, hogy ezek a csökönnyös orthologusokkal azonosították.

Ha Kazinczy Kisfaludy nyelvészkedését a vita hevében sokszor keményen elítélte is, őt magát nem gyűlölte, sőt szeretett volna vele mindenáron kibékülni. Igénybe vette Takáts és Horvát, majd Ruszek segítségét, de nem sikerült, mert Kisfaludy nagyon

megsértődött. Később mégis megtörtént a kibékülés, a melynek története érdekes.

1821 május 4-én meghalt Takáts József, Kisfaludy régi barátja. Az ő halálán kesergett a két jó barát: Pápay és Kisfaludy. Elismerték, mennyit buzgólkodott barátjuk a magyar irodalom fejlesztésén és mi volt ezért köszönete. Eközben Kazinczyra is rátértek, Pápay észrevette költőnk szavaiból, hogy haragja lecsillapult, megengesztelődött Kazinczy iránt. Szerette volna, ha irodalmunk e két nevezetes férfia egymással kibékül. Kazinczy egy ízben Pápaynak írt levelében hangsúlyozta, hogy őt még senki sem előzte meg a békekérésben s csak akkor hajthatatlan, mikor olyannal akad össze, a kit sem szeretni, sem becsülni nem tud.

Erre a kijelentésre támaszkodva, most megragadta az alkalmat és egy levelében Kisfaludy tudtán kívül figyelmeztette Kazinczyt nyilatkozatára, tudtul adván neki Kisfaludy megengesztelődését. Felszólította írjon most levelet Kisfaludynak, kit érzékenyen megsértett, a mikor az egész nemzet előtt kedves *Himfy-jét* tűzbe vettette Daykával, a kit a nemzet nem ismert, csak ő. Együttal biztosította, hogy most nem fog úgy járni, mint Ruszokkal. Kazinczy 1821 aug. 20-án megírja Kisfaludynak szóló levelét és elküldi Pápaynak, a ki a levelet augusztus 30-án elküldi Kisfaludynak, közölve a levél történetét is. Kazinczy levelében a megnehezelt Kisfaludyt Takáts sírja fölött kibékülésre szólítja: »Gyűljünk Takáts sírja mellé — írja — s fogjunk kezét azokkal, a kiket becsülhetünk. Én tisztelettel, szeretettel, bizakodással járulok elődbe, nagy disze honomnak s kérem barátságodat. Kevélykedni fogok a maradék előtt, ha azt megnyerendem, mint lelkes testvéredével, melyet már kevélykedve bírok.«

Kisfaludy elfogadta a békejobbot. Elégtétel volt számára Kazinczy levele. 1821 szeptember 5-én Pápay útján válaszol Kazinczynak s ez a levél érdekes és szép a maga nemében, mert Kisfaludynak egész egyénisége kitükröződik belőle. Kidomborodik belőle az egyenes jellem, a mely tartózkodás nélkül élénk tárja szíve legmélyén rejlő gondolatát is.

Levelét avval kezdi, hogy ő a tudományos világot rázó és zavaró fergeteget kártékony jégzápornak tartja, mely a jót, szépet virágzása előtt tönkre teszi. Ő ennek élő bizonyága. Több kész drámáját a fergeteg miatt — így nevezi vitájokat — nem tette közzé, mert nem akarta, hogy egy Buczy Emil sokak öröme mecsipkedje. Többféle költésbe kapott, de megsemmisítette, mert nem akart olyanok társaságában fellépni, a kik irigységből egymást gyalázzák. A fergeteg a tudományos világban mindig az emberi lélek seprejzt keveri fel, de ő a »tisztát« jobbnak tartja a »zavar«-nál, azért nem szereti a fergeteget.

Takáts részt vett a fergetegben, de nem volt támasztója. A támasztó Kazinczy volt, mert fősvénykedvén a fényt és dicsőséget másokkal megosztani, őt leszólta és olyanokat magasztalt,

a kik vakon követték. Ő jogos neheztelését csak barátaival közölte és nem kelt ki Kazinczy ellen, kit mesterének ismert el, de a kit a rossz úton nem követett. Erős tölgyként nem mozdult ki állásából a fergetegre s nem is fog soha kimozdulni. A tudományos világban csak annak a vetélkedésnek van helye, melyben az írók arra törekcszenek, hogy másnál szebbet, jobbat teremtsenek s nem annak, melyben a recenziókkal agyarkodnak egymásra.

Békejobbát nyújtja Kazinczynak, a kit az egész világ előtt mesterének vallott, de kéri, hallgassa meg következő kívánságait:

1. Kazinczy őt elméjének »legkegytelenebb élével« sértette meg, éppen iránta való tiszteletének lobogó lángjában. S ez fáj neki, mert kétélű nyelve miatt kétszínűnek kellett őt tartania; érdemeiért, mint író, becsülnie, de, mint embert, őt gyűlölnie kellett. Ő viszont sértette, de védelemképen.

2. Örömmel ismeri el, hogy Kazinczy lángelméjére nézve »a' Magyar Literatura Egének egygyik üstökös Csillaga«, a ki a magyar nyelv kulturáját félszázaddal vitte előre régi működésével; de mikor nyelvét francia, olasz, német salakokkal rontotta, dicsőségét elhomályosította. Kazinczy ezt nem akarja belátni, de ő bizonyítja, hogy ha Kazinczy így folytatja, a más nyelvet nem értő magyar nem fogja megérteni. Kazinczy legjobban tudja, hogy ő milyen purista. Himfyje és egyéb művei azért születhettek, mert Kazinczy előbb írt és nemessé tette a nyelvet.

3. Kazinczy nyelvében csak az idegen salakot kárhoztatja, orthographiáját és új szavait nem, de azért helyesírását nem követi, mert meggyőződésből y-sta, új szavait is csak válogatással fogadja el. Mindakettőre kívánsága az, hogy az írók erről most ne beszéljenek, majd a későbbi kor úgy is meghatározza, melyik helyes.

4. A recenzióknak pedig hagyjanak békét. Az alacsonyabb rangú írókra mindegy, mert hasonlók maradnak magukhoz. A tehetségeseket meg minék kell recenseálni? Egyik egyben, a másik másban tehetséges, de tökéletest egyik sem alkot. Homéert, Ossiánt senki sem tanította recenziókkal, mégis nagyok. Nálunk pedig még az is baj, hogy a recenziók a személyt szeretik ostorozni, a mi mindenkit elrettent az írástól. Ő is bánja, hogy írt.

5. A magyar írók pártoskodása mindenképpen káros a németre, de káros az írókra is, mert a közönség megutálja őket. A legutóbbi fergeteg sok magyart idegenített el a könyvolvasástól. Maga is félve vesz kezébe könyvet, mert attól tart, hogy más dicséretével a maga gyalázatját, vagy ennek ellenkezőjét olvassa.

Ennyit mond nyílt szívvvel. Kinyilatkoztatja, hogy ő sem tudós, sem líterator, azért semmiféle levelezésbe nem bocsátkozik senkivel. Senkit sem kárhoztat, ha vele ellenkezőt is mond. Senki-nek sem akar vezére, sem majma lenni; mindenki járjon a maga lábán. A jó magyar szókat elfogadja ezentúl is, akárki csinálta, de erőszakos idegen kifejezéseket nem helyesel soha. De ha útálja

is valakinek a nyelvét, csak barátságosan fogja annak véleményét megmondani, kikelni sohasem fog ellene.

Látjuk, hogy Kisfaludy e levelében régi vádjait higgadtan összefoglalja. Igaza van sokban, de abban, hogy az irodalmi harczot — melyet ő is fergetegnek nevez — és az ítélkezést kárhoytatja, igaza is van, meg nem is. Igaza van annyiban, hogy a harcz és a bírálát fegyverei legyenek igazak, ne szóljon abba semmiféle részrehajlás. Nincs igaza annyiban, hogy kárhoytatja a harczot és bírálátot, mert e nélkül egyáltalában nem képzelhető irodalom. Kisfaludy azonban meggyűlölte a recenziókat és az irodalmi harczot egész életén át. Mikor 1829-ben Dessewffy József egy epigramm kiadása miatt vele ellenkezésbe jut, igen jellemzően veti ezt levelében (aug. 7-én) szemére a következő szavakkal: »... furcsáknak tetszenek nekem panaszaink az országló szék előtt, mikor azt hányjuk szemére, hogy a nemzetünk ellen történt kikéléseket megczáfoltatni nem engedi, midőn látom, mint ellenezük mi magunk is egymás között a czáfolásokat.«

Kisfaludy levelére Kazinczy 1822 február 13-án válaszolt. Válasza nagyon érdekes, mert benne Kazinczy maga vallja be, hogy vétett Kisfaludy és a nyelv ellen és így az utókor előtt maga szolgáltatott neki elégtételt.

Először is forrón köszöni, hogy kérését meghallgatta, mert megenyhülése nehéz terhet háritott el róla. Örömet megvallja, hogy tüze a határon túl vivé s Kisfaludyt érzékenyen megbántá. »Mennyi botlás volt volna elmellőzve, mely undokságok nem történtek volna Literaturánk mezején s gyalázatjára korunknak«, ha bizalommal bántak volna el egymással s nem erőszakkal, álutakon. De a mulasztást helyre hozni soha sem késő. Ott állanak, hol az út vagy a dicsőség felé vezet a tévedés megismerésével, vagy a gyalázat felé álszégynel. Adjanak jó példát béküléssel másoknak. Mondhatja róla a maradék, hogy vétett, de mondja azt is, hogy szive tiszta volt.

Kisfaludy az ellenkezést, fergeteget jégzápornak, ő áldásnak tekinti. Maga az Üdvözítő is harczot támasztott az emberek között s nem véték, hogy a természet epét is adott az embernek. Ő a tollharczok és recenziók védelmét elmondta különben Márton István Catechismusa Apológiájának előszavában. Nem baj, ha a recenziók miatt kevesebb lesz az írók száma. Bár ne énekelt volna Édes Gergely! Literaturánk nem fog addig virágozni, a míg éles, de igazságos és nemes bírálóink nem lesznek. Más gyarlóságait kimutatni csak a közéletben neveltelettség. Homér, Ossián nem ismerték a könyvnyomtatást, a tudós társaságot sem, pedig ezek sikeres szerek a tudományban.

Bevallja, hogy sok vétet követett el a nyelv ellen. Mentsége, hogy a kezdő nem áll meg a középúton. De azért az a díz, mely Kisfaludy Károly *Auroráján* elömlik, az ő munkája, mert ő egyengette az utat. Így »sok nem jó, jó lesz, mihelyt vele a

jobb Írók élnek«. Bacsányi megfújta ellene a kürtöt, jól tette; vonja vissza a középutra, a melyen túl ment.

A következő kéréssel fejezi be levelét: »Ne engedd, hogy bántásom emlékezete gondolkozásunk, ízlésünk, érzésünk, óhajitásaink különbözőzése s ellenkezése szívedet erántam elhútsék. Nekem minden alkalmatosság kedves lesz, melyben erántad szeretetet s tiszteletet bizonyíthatok.«

A kibékülés tehát megtörtént, de barátságuk azért nem válik ezentúl sem bensővé. 1828-ban az Akadémia ügyében Pestre jönnek mindketten s itt személyesen megismerkednek. Kazinczy e napról így ír Guzmicsnak május 16-án: »Először (látám) Himfyt ápril 9-én s az a nap miattad és Himfy miatt nekem örökre nevezetes. Köszönöm a szerencsét a Fundatoroknak. Nélkülök azzal még most sem dicsekedhetném. Fődolog az ügyre, mind magunkra nézve, hogy láthatánk egymást.« De ezentúl is alig írnak egymásnak s a legnevezetesebb ama két levél, melyet Kazinczy neki öcscse, Kisfaludy Károly halála alkalmából írt és Kisfaludy Sándornak erre adott válasza.

Kisfaludy Sándor megtartotta a feltételeket, melyeket béküléssel levelében maga elé tűzött. A harcz azért nem szakadt félbe, nem is szakadhatott félbe, mert nem két személyhez volt kötve, hanem országos, mélyen gyökerező volt már, a melyet a politikában és más téren beállott reformmozgalom is támogatott. Bacsányi 1821-ben kiadja »*A magyar tudósokhoz*« című vitairatát, a melyben hevesen megtámadja Kazinczyt és iskoláját. Hasonlóképpen ostorozza elkeseredett hangon a »kérkedő nyelvállérokat« »*Poétai elméldéseiben*« (megjelent a *Szépliteraturai Ajándékban* 1825). A debreczeniek meg »*Verspritty pir lepel*« silány versben gúnyolták az újítást. Vitairat »*Az új szellem*« is 1824-ből, mely vígjáték alakjában foglalkozik, nem sikertelenül, az újítással. Komolyabb irányú Vidovich Ágoston »*A magyar neologia rostálgattatása*« című műve 1826-ból, majd Lovász Imrének 1834-ben megjelent »*A nyelvújítás hibáiról*« című műve.

Azonban mind e felszólalások alig ártottak a nyelvújítás ügyének. Az újítás már eszmévé vált, a mely a nemzetben minden téren forrott reakcióként a nagy tespedés után. A nyelv terén kezdődött meg s oly hatalmas agitátor vezetése mellett, mint a milyen Kazinczy volt, nagy méreteket öltött s kihatott a nemzet egyéb éltető elemeire. Széchenyi István politikai és társadalmi újításai, de az is, hogy ő is az újítókhoz csatlakozott, a nyelvújítás ügyét dülőre juttatták. Az öreg Kazinczy kellőleg méltányolta is Széchenyi fellépését. Egy csonkán maradt költői levelében összehasonlítja a maga nyelvújító törekvéseivel Széchenyi társadalmi újításait, a melyeket most éppen úgy támadnak, mint annak idején az övét.

Az orthologusok semmiféle felszólalása sem használt már. Az újítás eszméje mindjobban elhatalmasodott. Behatott minden-

hova, utat tört minden téren. Az újabb írók mindnyájan szolgálatába szegődnek. Így bejutott a nyelvújítás természetesen az Akadémiába is, a melynek működése kezdetben éppen e kérdés körül forgott. Kazinczy helyét a tanítványok foglalják el: Toldy, Helmecci, Bugát stb., kik az újítók és tanítványok türelmetlenségével folytatták a harcot és könnyű volt elérniök az újítás eszméjének általános elterjedése következtében a diadalt.

Mindenki beláthatja, hogy a mérsékelték harcza ehhez képest hálátlan volt, mert ha a jogosult *új eszme* egyszer a lábát valahol megveti, elseper útjából mindent. S a purizmus hívei mindinkább el is hallgatnak. Különbön gyérültek is soraik. 1821-ben elhalt Takáts, majd 1827-ben Pápay. Döbrentei, ki most egy nézetben van velük — Horvát Endre és Kisfaludy az Akadémiában még egyszer összemérik ugyan fegyvereiket az újítókkal, de lassanként visszavonulnak, vissza kell vonulniok. Az »újítókórság« különben belopódzik észrevétlenül hozzájuk is. Oly szókat használnak ők is, melyeket azelőtt kárhoztattak. Kisfaludy is használja már műveiben az *árny, kör, körny, korány, tökély, dőlék, előjön, előlátó, önállás, önkézirat, védfal, véderő*-féle szavakat. Sághy különben, mikor 1825-ben Kisfaludyt drámái kinyomtatása alkalmával értesíti, hogy az íveken teljesítse a korrekurát, azt írja, hogy nem merte az »irtózatost« »irtóztatós«-ra javítani, gondolván, hogy mint sokban, ebben is a neologusokhoz szabta magát. (1825 aug. 14-iki levele).

De az újítás túlzásai mind nagyobbak lettek. Azért 1837-ben még egyszer felvillan Kisfaludyban a purizmus, szeretne segíteni az állapotokon, de el van foglalva egyéb munkával. Bacsányira gondol, ki legjobban hajthatná végre tervét. Meg is írja közös barátjuknak, Juranics Lászlónak, véleményét és tervét 1837 szept. 13-iki levelében a következőképpen: »Vajha Barátunk (t. i. Bacsányi) magára vállalná az erőszakos új szavakat megrostálni, véleményét közzétenni: nyelvünk természete szerint, mellyek elfogadhatók? mellyek elvetendőek? az ő széles tudományától legtöbbet lehetne a nyelv ügyében várni. Én úgy hiszem, hogy a nemzetnek józanabb és bölcsőbb része az ő és új nyelv között egy középúton fog járni és *ebből egy reformált és gazzából kirostált új fog alakulni*. De annak, ki ezt végrehajtsa, nagy tekintettel bíró Philologusnak, Grammatikusnak kellene lennie. Ezen feladásra Barátunk tudna legjobban megfelelni.« De ez a terve is abbanmaradt, háttérbe szorította egy másik, sokkal kedvesebb ügye: az insurrectio védése.

Az idő azonban mindent meggyógyít. Az igazságnak győznie kell. A mániává fajult újítás sokat rontott a nyelven. Annyi germanizmus keletkezett nyelvünkben és oly sok érthetetlen új szó, hogy magában az Akadémiában indult meg a mozgalom a nyelvújítás kinövései ellen. Pályázatot hirdettek és Thewrewk Emil *Helyes magyarság elvei* cz. művében megmutatta a helyes utat.

Az az orthologia, a melynek érdekében Kisfaludy és barátai harczoltak, felvetette fejét Szarvas Gáborban és hadat indított az újítás fattyuhajtásai ellen. Ebben a mozgalomban pártatlanul kitűnt, mik voltak Kazinczy hibái. Kimutatták, hogy új szókötései között sok a hibás (pl. alatta érteni, búsulni vagy vígadni valami fölött), hibás nála az infinitivus használata, különösen tárgyi mellékmondatok helyett, sok a szórendi vétsége (pl. mindent megtesz, mit megtenni kell); sok jelentéstani hibát követ el (pl. sarkantyút adni, szerencsét csinálni, valamihez jönni); hibásan alkalmazza az *egy* határozatlan névelőt és helytelenül írja körül a műveltető igét (pl. hagyd hallani a kürtöt).

E hibák nagy részét már Kisfaludy és barátai is kifogásolták. Az utókor tehát igazat adott nekik, a kik saját korukban felszólalásukkal keveset értek el. S ez a dunántúli írók legnagyobb érdeme. Saját korukban azt érték el, hogy meggyanusították őket. Kisfaludy Sándort is elhíresztelték gőgösnek, dölyfösnek, önzőnek, a ki csak a saját dicséretét szereti hallgatni, ráfogták, hogy tisztán sértett hiúságból szólaft fel s irigykedett még Károly öcscsére is.

Midőn Kisfaludy *Önéletrajzát* írta, bizonyára e ráfogások jutottak eszébe s némi joggal és önérzettel írhatta magáról a következő jellemzést: »Erkölcsei és lelki tulajdonára nézve Kisfaludy érzékeny, szíves, minden kedvelt tárgyért buzgó, indulatos, szemérmes, egyeneslelkű; és ugyan ezért gyűlölője a ravasznak és erkölcstelennek. Embersége sokszor kárára volt életében. Szoros barátságban igen kevés emberrel él; de barátaiórt minden áldozatra kész. Meggyőződése után véleményeiben állandó; színleni semmit sem képes; válogatás nélkül könnyen nyilatkozó; érdemeit és gondolatait rejteni nem tudó; az igazságot élesen kimondó.«

DR. VISZOTA GYULA.

A HÜTLEN ÖZVEGY TÖRTÉNETÉNEK EGY ISMERETLEN ALAKJA.

A »hütlén özvegy«, »ephesusi özvegy« vagy »ephesusi matrona« név alatt ismeretes mese egyike azoknak a tárgyakkak, melyek a legtöbb nép irodalmába eljutottak és ott meghonosodtak. Ez a történet az európai meseirodalomban, ép úgy mint Ázsia népeinél előkelő helyet foglal el. Keleti eredetből kiindulva eljutott a Nyugatra, a hol a századok folyamán számos különböző feldolgozása keletkezett. Ezen általános áramlat révén eljutott a magyar irodalomba is, a hol szintén több feldolgozásával találkozunk. A magyar feldolgozások azonban, melyek eddig ismeretesek, mind európai, nyugati forrásokra mennek vissza, legnagyobb részt egyszerű fordítások vagy átdolgozások. Európában három olyan változata keletkezett mesénknek, melyre a többi európai feldolgozások mind visszavezethetők. Ezek: Petronius feldolgozása; a »Hét bölcs mester« európai változataiban található elbeszélés és Voltaire *Zadig*-jának »Le nez« című fejezete, mely viszont kínai eredetire megy vissza. A német, francia és angol irodalomnak ezen tárgyú termékei ebből a három feldolgozásból keletkeztek.

A magyar irodalom ebben is az idegen minták után indult. A Nyugattal való folytonos irodalmi érintkezés következtében nagyon természetes az, hogy a »hütlén özvegy« történetének feldolgozásai ugyanazon változatok alapján készültek; melyek a nyugati feldolgozások forrásai voltak. Petronius alapján készült Kis János verses feldolgozása,¹ azonkívül tudomásunk van arról, hogy Széchenyi István egy Petronius alapján készült német költeményt fordított.² A »Hét mester«-ből van fordítva a »Ponciánus históriájá-ban«³ található változat. Voltaire után készült Dugonics *Cserei*-jének⁴ megfelelő fejezete, valamint Verseghy *Szentésinéje* is.⁵ Jókai ezen tárgyú meséjének⁶ forrását nem sikerült

¹ Phil. Közl. 1896. 902 l. (Tolnai Vilmos.)

² Ethnographia. 1904. 266. l. (Krausz Sámuel.)

³ Régi magyar könyvtár V.

⁴ Horváth János: Dugonics Cserei-jének forrása. (Phil. Közl. 1907. 550. l.)

⁵ Phil. Közl. 1878. 412—420. (Heinrich Gusztáv.)

⁶ Phil. Közl. 1895. 253. l.

kétségtelenül megállapítani, de az bizonyos, hogy szintén nyugati benyomások és hatások eredménye.

Az eddig ismert feldolgozások tehát mind nyugati forrásokból merítenek. Ha végső elemzésben keleti eredetre vezethetők is vissza, közvetlen forrásuk mindig valamelyik európai művelt nemzet feldolgozása. Annál fontosabbnak tartom tehát azt a változatot, melyet most ismertetni akarok, mert ez kétségtelenül keleti m. p. mohamedán eredetű és nagyon valószínű, hogy egyenesen keleti forrásból került a magyar irodalomba.

A hűtlen özvegy történetének ez a feldolgozása eddig kikerülte a kutatók figyelmét. Pedig ez a feldolgozás rendkívül érdekes nemcsak magyar irodalomtörténeti szempontból, hanem a mese általános irodalmát véve tekintetbe, szintén nagyfontosságú. Figyelemreméltó azonkívül azért is, mivel többféle eredetű különböző meseelemnek az összeolvadását tünteti fel. A hűtlen özvegy történetének többi alakjával mind mutat fel bizonyos hasonlóságokat, a nélkül azonban, hogy bármelyikkel is teljesen megegyeznék, úgy hogy okvetlenül fel kell tennünk, hogy a mesének egy régibb, eredetibb alakjával van dolgunk, mint a melyik a különféle egymástól nagyon is eltérő nyugati változatokban ránk maradt.

Erre az elbeszélésre az *Athenaeum* 1840-iki évfolyamában akadtam.¹ Címe: *Az ephesusi özvegy*. A két folytatásra terjedő közlés Petrichevich Horváth Lázártól való. Mindenekelőtt arra a kérdésre kell megfelelnünk, hogy igényelhet-e ez az elbeszélés jogot arra, hogy vele mint a hűtlen özvegy meséjének egyik különálló változatával foglalkozzunk, vagyis nem lehetséges-e, hogy Horváth maga szerkesztette össze közismert motívumok alapján ezt az elbeszélést. Ezt a feltevést okvetlenül el kell vetnünk. Amint majd a részletesebb fejtegetésből kitűnik, olyan elemek vannak benne, mik semmi esetre sem származhattak compilatióból. De más okok is vannak, melyek arra a meggyőződésre vezettek, hogy Horváthnak más forrásból kellett merítenie. Egyik főok az, hogy maga — igaz nagyon pontatlanul, de mégis — megnevezi forrását. *Az ephesusi özvegy* cím alatt ugyanis találunk egy megjegyzést: *mozlem hagyomány után*. Tekintve, hogy Horváth nem szerezhette maga a történetet, el kell fogadnunk ezen állítását, mely szerint keleti forrást használt fel. Ez a meghatározás azonban annyira tágkörű, annyira pontatlan, hogy belőle forrására pontosabb útmutatást nem nyerünk. Megállapíthatjuk, milyen nyelvű volt forrása, ha magát az elbeszélést vesszük tekintetbe. Találunk ugyanis benne idegen szavakat, melyek világosan engednek következtetni az eredeti nyelvére, a melyből Horváth elbeszélését átvette. Összesen négy ilyen szó van benne: *csaus*, *rausán*, *muadsen* és *mugarres*.

¹ *Athenaeum*. 1840. I. 555. és 573.

Mindegyikhez magyarázattal szolgál zárjelben : csaus : »persa nyelven rendőrt tesz« ; rausán (más helyen raushan) : »e persa szó tesz egy oldalaslag álló, fenékkal ellátott nyílást a szoba padlásán, mely a napsugarakat elzárja, de friss léget bocsát a terembe« ; muadsen : az imára idéző ; mugarres : »azaz egy nagy lepényt tettek fejére, minden ember jött és evék belőle, s a maradékát szeme közé csapta«. Két helyen mondja meg, hogy ezek perzsa szók és az első hármat csakugyan megtaláljuk a perzsa nyelvben.¹ Ez a körülmény kétségtelenné teszi, hogy Horváth Lázár persa forrásból dolgozott.

Most még azt kell eldönteni, hogy tudott-e Horváth perzsául, valamint, hogy írott forrásból vagy szóhagyomány után dolgozott-e, végre hogy fordítással vagy pedig átdolgozással van-e dolgunk.

Lehet, hogy tudott valamit perzsául, hogy foglalkozott vele, bár erre határozott bizonyítékaim nincsenek és az általa — tudomásunk szerint — ismert nyelvek közt a perzsa nem szerepel. Horváth 1834-ben vált el a kolozsvári kormányshéknél viselt hivatalától, hogy a tudományoknak szentelje életét. Különösen a nyelvek iránt viseltetett nagy lelkesedéssel és a nyugati nyelveket meg is tanulta.² Ezen nyelvészeti foglalkozása közben nagyon könnyen lehetséges, hogy a keleti nyelvekkel — többek közt a perzsával is — foglalkozott. Egyik kedvencz vágya volt meglátogatni a Keletet. Később ezt a tervét csakugyan meg is valósította, mikor 1846-ban Konstantinápolyba megy, 1848-ban pedig ismét Triesten keresztül keletre indul, Török-, Görögország, Syria, Palesztina, Egyiptomban fordul meg, a honnan visszatérve Olaszországban tartózkodik, majd 1850-ben visszatér Pestre.³ Utazásai közben tehát Perzsiában nem volt. Látjuk azt is, hogy keleti utazása több évvel az »ephesusi özvegy« megjelenése után következett be. Ha tekintetbe vesszük, hogy utazásaira valószínűleg hosszabb előkészületeket tett, hogy a Kelet megismerése egyik kedvencz eszméje volt, hogy nagy tudásvágyával különösen a nyelvekért lelkesedett, feltehetnők, hogy a keleti nyelvekkel is foglalkozott és hogy ezek közt a perzsára is figyelmet fordított.

Más kérdés, hogy honnan vette elbeszélését. Írott forrásból vagy valami szóbeli közlésből ismerte? Ha volna adatunk arra, hogy Horváth ezen elbeszélés megírása előtt már kint járt a Keleten, akkor valószínűnek tartanám, hogy ott hallotta. Mivel ez azonban nem lehetséges, számolnunk kell avval, hogy irodalmi forrást használt. Ennek azonban néhány nehezen megfejthető

¹ A negyediket azonban minden utánjárásommal sem találtam meg semmiféle keleti nyelvben. Valószínű, hogy pontatlan lejegyzéssel van itt dolgunk.

² Ferenczy-Danielik : Magyar írók. I. 203.

³ Szinnyi J. : Magyar írók. IV. 1268.

dolog ellenmond. Különösnék látszik a »mozlem hagyomány után« megjegyzés. Mit kell itt hagyomány alatt érteni; szóbeli vagy írott forrást kell feltételezni? Ezzel a megjegyzéssel nem lehet e kérdést megoldani, mert mindkettőre vonatkozhatnak. Másik nehézség: miképen lehetséges, hogy, ha csakugyan irodalmi forrást használt Horváth, ez teljesen ismeretlen maradt, hogy kikerülte a tudósok figyelmét, hogy ezt a változatot, mely a mese általános történetére annyira fontos, még eddig nem sikerült felfedezni. Ezek olyan nehézségek, mikre lehetetlen megfelelni, melyek azonban az írott forrást meglehetősen valószínűtlenné teszik.

Azt hiszem, hogy Horváth másnak közvetítésével jutott ezen keleti elbeszéléshez. Akkoriban idegen példák után indulva már magyar emberek is felkeresték a Keletet. Így épen az »ephesusi özvegy« megjelenése idejében járt kint a Keleten gr. Zichy Edmund (Ödön), a ki Horváthtal közelebbi érintkezésben állott és a ki Horváth lapja a Honderú számára is ígért visszatérte után közléseket keleti utazásából.¹ Gr. Zichy Ödön, a kit rendesen összetévesztenek a Görgey által kivégeztetett Jenő bátyjával, 1840-től 1843-ig utazott a Keleten, majd a Nyugaton.² Utazása közben jegyzeteket készített, tapasztalatait leírta; így hallhatta odakint ezt a mesét is, a mit ő aztán elküldhetett sohasem nyugvó fáradhatatlan barátjának, a ki abból egy kis elbeszélést készített az Athenaeum számára. Így juthatott ez az elbeszélés a magyar irodalomba.

Az a kérdés, hogy fordítás vagy átdolgozás-e, szintén összefügg az előbbivel. Az egész, mintha átdolgozás volna. A talán Zichytől kapott elbeszélést meglehetősen híven adta vissza, de itt-ott maga Horváth is változtatott. Hogy legkevésebbé sem ragaszkodott szigoruan a forrásához, azt az elbeszélés címe legjobban bizonyítja. Tudjuk, hogy az »ephesusi özvegy« cím ehhez a történethez Petronius révén kapcsolódott.³ Viszont biztos, hogy Horváth keleti eredetű dolgot dolgozott fel, melynek — mint majd kitűnik — Petroniushoz semmi köze, és így az eredetiben lehetetlen, hogy ez a cím lett volna. Ez az elnevezés már Horváth hozzájárulása, a ki ismerve magát az »ephesusi matrona« meséjét akár Petroniusból, akár Lafontaine, Lessing vagy valamely más újabbkori feldolgozásból, az ugyanazt a történetet tartalmazó elbeszélésének ezt a közismert címet adta. Ez a változtatás már arra enged következtetni, hogy a többiben sem követte szolgailag forrását, hanem némileg szabadon változtatott. Közlése tehát leghelyesebben szabad fordításnak nevezhető.

Azt hiszem, ezek után kétségtelen, hogy Horváth meséjét perzsából vette, anélkül, hogy forrását, melyből szabadon fordít-

¹ Honderú. 1843. II. 290.

² Wurzbach: Biographisches Lexikon. LX. 14. l.

³ Petronius: Satyricon cap. III—III2.

tott, pontosabban meg lehetne állapítani. Az elbeszélés egyes részeinek vizsgálata kétségtelenül bizonyítja, hogy keleti eredetű. A benn előforduló különféle elemek mind keleti színezetűek, mind megegyeznek a keleti mesékből ismeretes keleti mese-motívumokkal. A részletesebb vizsgálatból majd kitűnik, mennyire fontos a változat épen a mese elterjedésének és európai alakjának a megmagyarázására.

A hűtlen özvegy történetének ezen feldolgozása keretes elbeszélés. A keret tendenciája és célja ugyanaz mint a »Hét bölcs mester«-é.¹ Egy király előtt be akarják bizonyítani, hogy az asszonyban nem érdemes bízni, mert a nő fővonása az állhatatlanság és hűtlenség. Ez a tendencia tette különben lehetővé, hogy ez a történet a »Hét mester« történetébe bekerült. De a mi esetünkben a keret már más elemekkel bővült, más alakja van. Salamon királyhoz van kapcsolva, a ki midőn »Balkis asszony-nyal, a sabai királynéval, összekelt, egy derekalt akart neki ajándékozni, mellyhez az égnek minden madarai járuljanak vala, mert Salamont — mit mindenki bölcsen tudhat — az állatok is királyuknak tekintették«. Sorba előhivatja a madarakat, hogy tollaikat kérje tőlük. A madarak a büdös bankának, a madarak csausának a felhívására meg is jelennek, de egymásután tagadják meg Salamon kérését. Végre a sashoz fordul, a ki megkérdi tőle, hogy kinek számára kell a derékalj. A mikor meghallja, hogy Balkis asszony számára, felkiált: »Hogyhogy uram, egy nőért akarsz te engem kifosztani? egy asszonyért? a földnek legravaszb, legállhatlanabb, leghűtlenebb teremteseért?« A sas, hogy ezt a rossz véleményét az asszonyokról igazolja, példával akarja bizonyítani a nők hűtlenségét és ezért elmondja a hűtlen özvegy történetét. A király okulva belőle »tollas derekaljával felhagyott s a madarakat mind szárnyokra bocsátá«.

Ez ennek a feldolgozásnak a kerete. Maga a keretes mese Benfey szerint Indiában fejlődött ki. Viszont a hűtlen özvegy története szintén ép indiai eredetű.² Ebből, valamint hogy a többi feldolgozások némelyikében szintén hasonló keretet vagy legalább is egyes elemeket belőle találunk, fel lehet tenni, hogy ez a keret már eredeti hazájában megvolt, hogy a hűtlen özvegy története eredetileg már annak példázására szolgált, hogy az asszonyokban nem lehet bízni, a mit ezzel a történettel akartak bizonyítani. Magának a mesének ez a tendentious és összes változataiban világosan felismerhető morális célja szükségessé

¹ A *Hét mester* keretében az a motívum, hogy a királyné fiának szerelmet vall és annak visszautasítása után fiát vádolja azzal, feltűnő hasonlóságot mutat József és Potifárné, Phaetra és Hyppolitos történetével. Ugyanez a motívum van meg azonkívül Firduzi Sahnáméjában, úgy hogy mindezeket egy m. p. keleti eredetűnek lehet tartanunk. Boccaccióban is előfordul ez a motívum. (Dekamerone II. nap. 8 elbeszélés.)

² Grisebach: *Die treulose Witwe*. 4. Auflage.

teszi annak feltevését, hogy eredetileg csak ennek az elvnek a példázására szolgált, a mi viszont magával hozza egy bizonyos keret feltételezését. Az összes feldolgozások éreztetik ezt a morális célzatot; akár tragikus, akár nem tragikus kimenetelű, mindenütt ott érezzük az elbeszélés morális célját, mely még Petronius frivol feldolgozásában sem tűnt el egészen. A tragikus végű változatokban ez a tendentia leplezetlenül jut kifejezésre, azokban, hol a nő nem hal meg gúny és szatira alakjában. Még a frivol »*ephesusi özvegy*«-ben sem tud Petronius az eredeti tendentiától szabadulni és gúnyosan odavágja egy helyt »*vidua non minus miserica, quam pudica*«. A többi feldolgozásban pedig ez erkölcsi alap még jobban szembetűnik.

Valószínű ezekből, hogy a hűtlen özvegy történetének czé zatos kerete épügy, mint maga a történet indiai hazájára vezethető vissza.

A keretnek most ismertetett alakjában azonban sok olyan vonást találunk, melyek az indiai eredetből már semmikép sem magyarázhatók meg. Ez Salamon király és a madarak szerepe. Salamon, a bölcs zsidó király egyik kedvelt alakja a keleti mese-és mondaköltészetnek. Mondája eljutott már a legrégebb időkben a legkülönbözőbb keleti népekhez.¹ Először a zsidóknál fejlődnek ki a Salamon-mondák, melyek az eredetileg egészen más jellemű fejedelmet a bölcs és hatalmas király ideáljává teszik.² Salamonnak, a Szentírásban³ található rajza már ezen mondák hatása alatt alakult. Ezen mondának vehető változat néhány pontban oly elemeket tüntetett fel, melyekhez további fejlődés és mondaalakulás hozzáfűződhetett és csakugyan hozzá is fűződött. Különösen két ilyen motívum van, a mely a Salamon-mondákban bő továbbfejlesztésre talált. Az egyik Salamon bölcsesége, a másik Salamon és a nők. A különböző zsidó eredetre visszamenő Salamon-mondákban különösen ez a két elem dominál.

Salamon mondái alakja azután elkerült azokhoz a népekhez, melyekkel a zsidók érintkezésben állottak. Arábiában a monda belőle épen emberfeletti bölcsesége miatt hatalmas varázsló fejedelmet csinált, a ki az egész világon uralkodik: az összes élő lények alá vannak vetve hatalmának. Uralkodik a szellemek felett, a kiknek varázsgyűrűje segítségével parancsol. Uralkodik az állatok felett, de különösen a madarak világa felett bír korlátlan hatalommal; szereti hallgatni a madarakat, kiknek a nyelvét megérti. Épen ez az alakja, mint a madarak ura van az *Ezeregy éjszaka* egyik meséjében felhasználva és ezen alakjával találkozunk a mostan tárgyalt változatunkban

¹ A mohamedánok Salamon mondáira. L. Weil: *Biblische Legenden der Muselmänner*. 1845.

² Salamon valószínűleg egészen más volt és lényegesen különbözött a monda által kifejlesztett alaktól. (L. Stade: *Geschichte des Volkes Israel*. I. 299 sk. Oncken: *Allgemeine Geschichte* I. VI.)

³ Királyok I. könyve. IV—XI.

is. Mivel ez a mese nem tartozik az *Ezeregy éjszaka* rendes elbeszélései közé, hanem csakis néhány kevéssé ismert kéziratban van meg, helyénvaló ennek felemlítése.¹ Ez a mese az *Ezeregy éjszaka* beuruthi és barcelonai kéziratában van meg. Címe: Salamon és Ád vára. Előbbi keresztyén eredetű kézirat a XVIII. század végéről, utóbbi szír fordítás a XVII. század elejéről. Az elbeszélés második részében szerepel csak Salamon és épen mint a madarak ura. Salamon beszélni hallott Ád pusztá váráról, meg akarja keresni és ezért összehívja a madarakat, hogy hollétéről felvilágosítsák. Egyik sem tudja azonban, hol van a keresett vár. Végre egy nagyon vén madarat hoznak elő, a ki majd útbaigazítja. Salamon háromszor végigsimít kezével a madár hátán és ezáltal visszaadja neki tollait, látását és erejét. A madár felrepül; első alkalommal az általa leejtett kő nála előbb ér a földre, a második kő vele egyszerre ér le, a harmadiknál ő ér előbb le. Ott van a keresett vár, a hol a földre ért. Salamon így rátalált a rejtélyes helyre, egyedül idetelepszik és itt bolyong egy esztendeig teljesen megfeledkezve övéiről, a kik ezalatt majd éhen halnak. Egy féreg keresésére indul, rátalál, keresztülrágja botját és a mikor munkáját félig elvégezte, a bot széttörik és Salamon halva összegyűrogy.² Hasonlóképp megtaláljuk Salamont, mint az állatok urát ennek a mesének egy másik változatában is, a hol előbb a hangyákkal való ismeretes beszélgetése,³ majd egy sassal való esemény van elmondva.

Ebben az ezeregyéjszakai meseváltozatban előfordulnak azok az elemek, melyek a hűtlen özvegy ismertett történetének keretében megvannak. Ezek az elemek: Salamon a bölcs király, ki a madarak ura és parancsolója, a ki szándékának keresztülvitelében a madarakat használja fel; különösen pedig a vén sasok szerepe egyező keleti eredetre mutat. Az említett két változat közül ugyan csak a másodikban van határozottan sassal dolgunk, az elsőben csak mint »vén madár« szerepel, de tekintve a két változat rokonságát, biztos, hogy eredetileg az elsőben is sas szerepelt. Ezek az elemek kétségtelenné teszik, hogy a kerethez járult részek ott kerültek az eredeti indiai eredetű elbeszéléshez, a hol Salamon a mondában mint a varázsló fejedelem és a madarak ura szerepelt. Különösen Arábiában találjuk meg ezt, és így egész bizonyos, hogy

¹ Victor Chauvin: Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux arabes publiés dans l'Europe chrétienne de 1810 à 1885. V. 37. 1901.

² Ez meglehetősen homályos elbeszélése Salamon halálának. Sokkal érthetőbb változata az, hogy Salamon, a mikor a halál angyala érte jött, botjára támaszkodva akart meghalni. Lelke elszállott és ő úgyis maradt, de egy féreg belemászott botjába és addig rágta, míg el nem törött és Salamon összeesett. A dsinek csak ekkor tudták meg halálát. (Weil i. m. 279.)

³ Weil i. m. 237—239.

az előttünk levő meseváltozat Arábiában keletkezett. Arábiában jöttek hozzá azok az elemek, melyek eredetileg nem voltak meg benne, úgy hogy a mondaalkotás az eredeti indiai keretet legkedveltebb alakjához kapcsolta. Így jutott összefüggésbe Salamon király és a hűtlen özvegy meséje.¹

Arábiában Mohamed fellépte előtt nagyon sok zsidó lakott, a kik folytonos érintkezésben állottak az arabokkal. Megismertették ezekkel nemzeti mondáikat, melyek végül az arabok sajátjává is váltak. Mohamed vallásalapításánál a zsidó vallást is felhasználta, a nélkül azonban, hogy a Talmudot ismerte volna; egyedül szájhagyomány alapján ismerte a zsidó vallást és annak mondáit is, mert zsidóul nem tudott olvasni. A zsidó vallás felhasználásával átvette Salamon alakját, mint prófétaét, és átvette a hozzáfűzött mondákat is, a melyek már úgymint általánosságban belegyökereztek népe tudatába. Így került bele Salamon a Koránba is.²

Az asszony képezi a Salamon-mondák másik lényeges elemét. Az asszonyok Salamon történetében igen nagy szerepet játszanak. Ismeretesek a Szentírásból azok a hatások, a miket uralkodására a nők gyakoroltak, kiknek kedvéért még istenét is megtagadta. A monda Salamont nemcsak az összes teremtmények, hanem az asszonyok feletti hatalommal is felruhazza. A mikor azonban Aschmedaival való küzdelmében elveszti varázsgyűrűjét, elveszti ezen hatalmát. Ez szolgál annak magyarázatául, hogy miért hagyják el mégis annyiszor az asszonyok, a mint az a Salamon- és Morolf-monda számos változatában megtalálható.³

Salamonnak a nőkhöz való viszonyában talán legérdekesebb, de mindenesetre legkedvesebb epizód Sába királynőjének látogatása. Ez a királynő egyike lett azután a Salamon-mondák leggyakrabban szereplő alakjainak. A mese őt is belevonta a Salamon-mondák körébe, úgy hogy számos elbeszélésben szerepel. Itten, Horváth közlésében szintén ez a nőalak fordul elő, kinek Salamon lakodalmi ajándékuul egy drága derékaljat akar ajándékozni, a mit az összes madarak tollával akar kitölteni. Szándékával azonban felhagy, a mikor a vén sastól a hűtlen özvegy történetét hallja. Nem hiszem, hogy véletlen találkozás volna az, hogy a királynak, kit a monda szerint felesége hűtlenül elhagyott, éppen egy olyan példát mondjanak el, mely az

¹ A mesénkre gyakorolt zsidó befolyást vagy jobban mondva az arab-zsidó érintkezést bizonyítja mesénk következő helye: »Miután bevégezte történetét a sas, azt adá még hozzá zsidó nyelven: *ab una disce omnes*. Horváth eredetijében tehát egy idegen, a szöveg többi részétől eltérő m. p. zsidó idézet volt, a mit leghelyesebben szintén egy nekünk idegen, de velünk mégis érintkezésben álló nyelvvel akart fordítani: a latinnal.

² Weil i. m. I—II.

³ P. Piper: Die Spielmannsdichtung. (Kürschners Deutsche National-Litteratur. II. 196 s k.)

asszonyok hűtlenségét tünteti fel. A mikor a hűtlen nő története a Salamon-mondához kapcsolódott, okvetlenül élnie kellett a köztudatban annak a ténynek, hogy Salamont felesége megcsalta. Megállapodhatunk abban, hogy az eredeti keret a Salamon-mondával egybefűződve arab elemekkel bővült.

A Sába királynőjével való találkozás a Szentírásban¹ Salamon hatalmának és bölcseségének a feltüntetésére szolgál. A Királyok könyvében található formájából a Keleten gazdag fejlődést ért el. A későbbi zsidóság sokat foglalkozott Salamon és Sába királynőjének viszonyával; az Arábiában lakó zsidóktól átvették az arabok, a kik Sába királynőjét egy délarábiai *Bilkis*² nevű királynéval azonosították és azt Salamonnal elvették.³ Innen a monda azután átkerült Abessziniába, hol viszont Makeda királynőt azonosították Sába királynőjével. Salamon és Makeda körül egész mondakör keletkezett.⁴

Látható a Horváthnál szereplő Balkis asszony nevééről, hogy ez az arábiai mondára megy vissza. A zsidó mondákban a királynőnek még nincs neve, a többiekben más neve van, egyedül az arab mondákban szerepel Bilkis. Ez teljesen megfelel a monda megállapítható keleti elemeinek, melyek mind arab színezetűek. Horváth feldolgozásában ennek az arab Sábamondának elemeivel találkozunk. Bilkis felesége Salamonnak, ép úgy mint az arab mondában. Ezt az elemet nem lehet Horváthtól származónak tekinteni; teljes lehetetlen, hogy Horváth maga összekompilálta volna keleti elemekből elbeszélést. Biztos, hogy egy eredeti mondai fejlődésből alakult keleti mesét használt fel.

*

A sas tehát Salamont meg akarja győzni arról, hogy nem érdemes törődni az asszonyokkal és hűtlenségük bizonyítására hozzákezd egy esetnek az elbeszéléséhez, melynek maga szemtanuja volt. Ez az eset a hűtlen özvegy története. A sas elbeszélésében azonban csak az utolsó részt képezi ez a történet. Nagyobb része annak magyarázatát adja, hogy mikép volt a sasnak alkalmá az özvegy hűtlenségét tapasztalni, azután pedig egy lakadalmi ünnepség hosszas leírása következik és csak végül a tulajdonképeni mese a hűtlen özvegyről. E szerint a sas elbeszélése három részre oszlik.

A madarak országában nagy éhinség uralkodott; a mikor beszélni hallottak egy távoli országról, az akkor még erős és fiatal sast küldték el, hogy nekik róla hírt hozzon. Több napi szárnyalás után egy város fölé ért, a hol épen a leggazdagabb

¹ Kir. I. könyve. X.

² Bilkis, Balkis vagy Belkis.

³ A Salamon-Bilkis-mondákat lásd: Weil i. h. 247—275.

⁴ Stade i. h. 310.

lakók egyikének lakodalma volt. Ezután következik az ünnepség leírása. — Ebben a részben is vannak elemek, melyek állandóan előfordulnak a keleti mesékben. Ilyen maga a sas is, a ki mint hírnök szerepel; ez egyike azon motívumoknak, melyekkel már előbb is találkoztunk. Az előbb ismertetett ezeregyéjszakai mesében szintén a sas szerepel, a kit elküldenek egy nagyon messze fekvő helynek a felkeresésére.

A városban »minden utca világítva és az ország minden szemfényvesztői s ezermesterei a lakodalmi háznál valának összegyűlve«. A sas a házra száll, a honnan az egész lakodalmi ünnepséget végignézi. A szemfényvesztők mutatványaikkal mulattatják a vendégeket. »A mindenektől bámult szemfényvesztő tehát sok más művész-darabok után belefujt egy szarvba (!)¹ s azonnal egy zsák hullott le az égből, melyből kiugrék egy zöld emberke s az udvar egyik végétől a másikig kifeszített kötelen kezdte tánczolni. De mi alatt kiki feltekintett s az zöld tánczosra figyelt, az udvar, hol táncz vala, egy nagy kertté változott, élőfák, virágok, gyümölcsök, patakok- és szökőkutakkal.« A fiatal férj iszik a patakból és meglocsolja vele homlokát és szemét. »De ime! ekkor gondolatban magát egyszerre egy városba áttéve lenni hiszi, hol az emberek szakáll nélkül futkosának fel és alá.« Hosszú fekete szakállával magára vonja a tömeg figyelmét és a bíró elé vezetik. Leveszik szakállát és megkérdik, hogy nőtlen-e még, mire ő feledve házasságát igennel felel. A városnak van egy törvénye, hogy férfinak nem szabad ott nőtlenül hosszabb ideig időznie. Neki is meg kell házasodnia. A bíró elvezetteti a fürdőlakhoz, hogy magának tetszése szerint válaszszon feleséget. Ott fürdőház van itt: egy zöld a gyermekek számára, hamuszínű az öreg emberek, fekete a vénasszonyok, piros a fiatal özvegyek és egy fehér a »nőszülhető« leányok számára. Este megnyilnak az ajtók és hősünk a fehér fürdőházból akarva választani, megszemléli a hölgyeket. Mivel mind el vannak fátyolozva, azt követi, kinek termete és »fátyolt hasító nagy fekete szemei« legjobban megtetszettek neki. Ez épen a városbíró tizenkét éves gyönyörű leánya volt. Lakodalmat tartanak, hová bort is felhoznak, melyből »a fiatal férj — istenfélő mozlem létére is — beköppinhetni vélt, magát olly országban tudván, hová Mohammed tilalmai el nem hatottak. De a szokatlan ital annyira elgyengíté emléktehetségét, hogy midőn a menyasszony képét előtte felfedezné, ő ekkép kiálta fel: Allahra mondom, feleségemnél is szebb!« Az após erre hazugnak minősíti, kivonják a várospiaczra és ott megszegyénítésül mugarrest akarnak vele csinálni. Nem akar ily gyalázatot eltűrni és az elsőt, a ki felé közeledik, pofon vágja; valóban azonban igazi apósát éri, a ki megsértődve viszonozni akarja,

¹ Úgy látszik, Horváth német szövegből fordította ezen elbeszélést. A *Horn* kettős jelentése okozhatta ezen fordítási hibát.

de a valóságba visszatért vejének elbeszélése után megbékül. Hogy meggyőződjk az igazságról maga is megmosakszik a patakból, ugyanazokat a dolgokat éli át és »egy poffal számára tére meg a bűvös világból a valóság országába«. Az ügyes bűvészt gazdagon megajándékozzák; ez kürtjébe fuj, mire eltűnik a pompás kert és a zöld emberke is a zsákba surran. Azután vacsorához vonulnak és a sastól sem feledkeznek meg.

Elbeszélésiünk ezen része is tele van olyan elemekkel, melyekkel mindúntalan találkozunk a keleti mesékben, többek között az *Ezeregy éjszakában*. Ilyen elemek: a varázsló szereplése, a lakodalmi ünnepség alkalmával rendezett mutatványok, a bűvész varázskürtje, az udvarnak gyönyörű kertté való változtatása, a bűvös patak, melyből ha az ember iszik, lelke más országba kerül. Ez utóbbi motívum összefüggésben van az *Ezeregy éjszaka* mesében annyiszor előforduló két motívummal: víz vagy gyümölcs segítségével megváltoztatja a hatalmas varázsló az embert, és a másik, hogy varázshatalmával messze más vidékre, sőt még az álomországba is átszállíthatja. Azt hiszem, felesleges ezekre példákat felhoznom az *Ezeregy éjéből*, mert hisz ezek a motívumok úgyis eléggé ismertek és általánosságban el vannak terjedve. Az idegen országba való áthelyezés, az ottani lakodalom, az előbbi állapotról való teljes megfélekedés és végül a valóság visszatérése, az álomképek eltűnése mind régi keleti elemek. Ezek az ősi keleti m. p. arab mondaelemeken kívül azonban találunk érdekes motívumokat, melyek későbbben kerültek bele a történetbe, melyek azonban nem kevésbé bizonyítják mesénk keleti mohamedán eredetét. Ezek azon elemek, melyek speciálisan a mohamedánok erkölcsi vagy vallási felfogására és művelődésére vetnek fényt.¹ Ilyen több van ebben a részben. A lakodalmi ünnep leírása nem speciálisan ilyen, mert általánosságban megfelel a keleti mesékből ismeretes lakodalmi ünnepeknek. De már a lakodalmi ház leírása érdekes részleteket tartalmaz (p. o. a »raušan«: a ház tetején levő nyílás). Érdekes ethnographiai jellemvonás a következő: a mikor egy teljesen idegen országot akarnak elképzelni, olyan emberek közé helyezik át a fiatal férjet, a hol a férfiaknak nincs szakálluk és a fiatal ember hosszú fekete szakállával nagy feltűnést kelt. Ez a feltűnés okvetlenül bizonyítja, hogy mesénk oly népuél keletkezett, a hol szakálltalan férfiú ritkaságszámba ment. Hogy itt a szakáll oly nagy fontosságú, ez az arab eredetet kétségtelenül igazolja. Az arab ember szakállja ugyanis hosszú, fekete, síma, nem hullámos és e népnek egyik legjellemzőbb és legfeltűnőbb sajátysága.² Későbbi hozzájárulásnak vehető

¹ Az arabok viszonyaira vonatkozólag I. G. Diercks: Die Araber im Mittelalter, 2-te Auflage 1882.

² Diercks i. m. 35.

az, hogy az idegen országban a borivást megengedettnek mondja. Ez az elem szintén abból a czélből került oda, hogy minél idegenebbnek tüntesse fel azt a különös népet, hogy ottan olyan szokásokat tüntessen fel, melyek a mohamedán hagyományokkal tökéletesen ellenkeznek. A mesefejlesztés azonban ezt az ellentétet nem vitte teljesen véghez. A mohamedán felfogással teljesen egyező elemet találunk abban, hogy a nők el vanna-^s fátyolozva. Itten már nem vitte végbe a szembeállítás törekvést teljes határozottsággal, valószínűleg mert a mohamedán felfogás még idegen helyen sem tudta a nőket másképen, mint eltakart arczzal elképzelni. De hogy épen ez a rész eredeti keleti, az bizonyítja, hogy a fiatal leány szemei leírásánál határozottan keleti színezetű kifejezésre akadunk. Úgy látszik, hogy a »fátyolt hasító nagy fekete szemek« az eredetiből való szó szerinti fordítás. (Megjegyzem különben, hogy ez az egyetlen kifejezés, a hol még a szavaknak is keleti színezetük van.) Speciálisan faji elemek, melyekkel itt is találkozunk, a lakodalmi nép jószívűsége, melylyel a kifáradt sást táplálják és jól tartják. Ez a jószívűség az állatokkal szemben az arabok egyik legjellemzőbb sajátága.¹ Ilyen faji elem továbbá a mugarresnek nevezett népszokás. Ilyen a fürdőházak motivuma, mely megfelel a korának a tisztaságra és fürdésre kényszerítő rendeletének, úgy hogy művelődéstörténeti elemnek is tekinthető.

Horváth közlésének ez a része tele van olyan elemekkel, melyek keleti eredetűek, melyek csakis a keleti Arábiában fejlődhettek ki és kapcsolódhattak össze a hűtlen özvegy történetével. Ezek után következik a legfontosabb rész, maga ez a történet. Azért fontos ez, mert a többi változatoktól lényegesen eltérő alakot mutat, a mely viszont azáltal, hogy magában foglal sok olyan elemet, a mely a többi változatban külön-külön van meg, feltehetővé teszi, hogy a hűtlen özvegy történetének egy olyan variációjával van dolgunk, a mely a mellett hogy új elemeket is fejlesztett, eredeti alakját hívebben megőrizte, mint az összes európai változatok. A mesének egy olyan alakjával van dolgunk, a mely nagyon közel áll ahhoz az eredeti alakhoz, melyből az európai feldolgozások merítettek.

Vacsora után a fiatal férj a nők szobájába vonul, a hol a fiatal párt mindenki magára hagyja. De mikor feleségét át akarja ölelni, ez elutasítja és megköveteli, hogy a pallosra és Koránra esküdjék meg, hogy ha felesége előtte találna elhalni, soha másodsor nem fog megnősülni, ő viszont ugyanezt az esküt fogja megtenni. Csak miután ünnepélyesen megesküdtek egymásnak, közeledhetett a férj az asszonyhoz. A sas másnap tovább repült rendeltetési helyére.

¹ Diercks i. m. 36.

Ez egyik eleme a hűtlen özvegy meséjének. Azt sok variáció-jában megtaláljuk, hogy a nő örök hűségét esküszik férjének, de különböző körülmények között. Míg a kínai változatban ezt egy más nőnek a hűtlensége idézi elő, a Talmud egy vele rokon változatában egy bölcs mondás olvasása kelti fel az asszony méltatlankodását, majd pedig ígéretét. Petroniusnál az előzmények teljesen el vannak hallgatva és csak a férj halálával kezdődik a történet; épúgy a francia *fableaux*-ban is teljesen hiányzik. A nyugati *Historia septem sapientium* és ennek származékaiban a kölcsönös ígéret szintén hiányzik; egyedül a *Kirk vezér* (*Negyven vezér*) című török mesegyűjteményben van meg,¹ mely a *Hét mester* egyik származéka és mely arab eredetire visszamenő perzsából, — tehát ugyanabból a nyelvből, melyből a mi elbeszélésünk is származik — készült. Ennek az elbeszélésnek megfelelő helye Grisebach után² következőképen hangzik: Isa (Jézus) idejében — áldás reá — élt egy fiatal szabó, a kinek bájos felesége volt. Nagyon szerették egymást és elhatározták: ha az asszony előbb halna meg, akkor a férfi ne vegyen más feleséget, hanem reggeltől estig sirassa őt sírkövét átölelve; ha a férfi hal meg előbb, akkor az asszony ugyanígy tegyen. Ebben a változatban megvan az ígéret, sőt hasonló a motiválása is, az egymáshoz való határtalan szerelem idézi elő mindkettőben. Viszont azonban bővebb is, mert a sírkő átölelésének feltétele a mi variációinkban nincs meg.

A hűségeskü meglehetősen hasonló alakban van meg a Syntipas-mesekörnek egy másik meséjében, melyet Krausz Sámuel³ a héber változathoz ismertet. Egy fiatal kereskedő, mielőtt útra kelne, nejjével kölcsönösen örök hűséget fogadnak egymásnak. Felesége távollétében nem tartja meg esküjét. Többi részeiben eltérő a két mese, csak az eskü egyezik. De ez az egyezés is távoli, mert nem a nászéjszakán történik, hanem jóval később; nem is a feleség, hanem a férj kívánja az esküt. — Az esküt illetőleg tehát megállapítható, hogy megvan a

¹ Ad. Keller: *Li romans des sept sages*. 1836. XV—XVIII.

² Grisebach i. m. 64.

³ Krausz: A hűtlen özvegy irodalmáról. (*Ethnographia*. 1904. 269.) — Krausz (265. l.) egy kínai változatot is közöl, melyről azt hiszi, hogy Grisebach nem ismerte. Végforrása ebben Ferrari. (*La Chine et l'Europe* 1869. 290—291.) Ebben a hitében Krausz téved. Nemcsak, hogy Grisebach ismeri ezt a változatot, hanem ez a változat az, mely Grisebach könyve előtt egyedül volt elterjedve Európában. Ferrari szóról-szóra felhasználja a kínai novella első európai m. p. francia fordítását, mely Du Haldenál (*Description géographique, historique etc. de l'empire de la Chine et de la Tartarie Chinoise*. 1736.) található. Ebből került át Dunlop-Liebrecht (*Geschichte der Prosadichtungen*. 1851. 523.) könyvébe. Ez a változat tehát egyáltalában nem új hanem a régihez való visszamenés. Grisebach nemcsak az eredeti francia fordításból, hanem német fordításából is ismerte. Krausz véleménye és vádjá tehát teljesen alaptalan.

mesének több — különösen keleti — változatában, de mindenütt eltérő alakban, úgy hogy egyiket sem lehet a másik származékának állítani.

Változatunknak egy másik fontos jellemvonása, hogy nemcsak maga az *özvegy* története van elmondva, hanem házasságuk legkezdetéig, lakodalmaig visszamegy. Ez az előrenyulás szintén megvan némely más változatban. Az arab-török (*Kirk vezir*), ind (Daça-kumára-tscharita¹ és Pantschatantra²), latin (Petronius), és az összes európai változatokban a történet vagy csakis már a házasság után vagy épen a férj halála után kezdődik. Elbeszélésünk ebben a tekintetben feltűnő egyezést mutat a kínai változattal, melyhez a Talmudban található egyik változat áll nagyon közel. Előbbiben Tschwang-söngnek, egy kínai bölcsnek házassága előtti élete is el van mondva, azonkívül megismerkedünk harmadik feleségével, Tiän-scheval való házasságkötésének körülményeivel is. Utóbbiban (Talmud) meg épen a nőnek Berurjanak előbbi életéről, neveltetéséről és házasságáról nyerünk felvilágosítást.³ — Változatunk eddigi részeiben tehát olyan elemeket találtunk, melyek legközelebb állanak egy arab-perzsa-török, és a kínai meg héber változathoz.

A mesénkben található hűségeskü kissé különösnek tűnhetik fel, ha a mai mohamedán viszonyokat vesszük tekintetbe. A mai mohamedánok polygámiában élnek, a mivel az örök hűség esküje maga is már ellentétben áll. Azonkívül feltűnő, hogy az egész történetben a férj többnejűségéről egyáltalában nincs szó, sőt egyenesen mint egyetlen felesége szerepel az asszony. Ennek magyarázatára tekintetbe kell venni az eredeti állapotokat. A hűtlen özvegy története Indiában keletkezett, a hol a monogámia dívott. Az eredeti felfogásban tehát ez tükröződött. Innen átkerült az arabokhoz, mint annyi más indiai mesetermék és átalakult a megváltozott viszonyokhoz. Csakhogy az arabok ekkor még maguk is monogámiában éltek, a többnejűség csak jóval később lépett életbe.⁴ Így maradhatot meg ebben a részben történetünk eredeti alakjában. Ez a megmaradás különben a mellett is bizonyít, hogy ez a mese már jóval Mohamed előtt, tehát még a VII. század előtt került Arábiába. Innen aztán tovább terjedt. Az arab nép valósággal költőnek született; ide jártak a többi keleti népek költői is még sokáig, hogy a pusztai beduinoktól a költészetet eltanulják. Így ismerkedtek meg az arab mesetárgyakkal, a miket hazájukba vitték és elterjedésükhöz hozzájárultak. Ilyen úton juthatott mesénk Perzsiába is.

A sas eredményesen járva útjában, visszarepült és ismét

¹ Benfey: Pantschatantra. I. 436. s. k.

² Benfey: Pantschatantra. II. 303. s. k.

³ Grisebach. 70—71.

⁴ Diercks i. m. 38.

eljutott abba a városba, a hol ugyanazon háznál szállott meg. Itt most legnagyobb sajnálkozásra gyászt talált. A fiatal férj a nagy teremben holtan ki volt terítve, az özvegy ott sírt mellette, szorosan átölelve, vigasztalást nem talált. Alig lehetett tőle elválasztani, a mikor a temetés órája elérkezett. A sas kikísérte a menetet a temetőbe és egy fáról nézte a történőket. A fiatal özvegy kétségbe volt esve, férjével akarta eltemettetni magát, alig tudták visszatartani. Minden rábeszélés ellenére is ott maradt, hogy az éjt férje mellett átvirraszsa. A sas is ott maradt, hogy őrködjék felette, nehogy valami baja történjék.

A mesének ez a része körülbelül állandó eleme a hűtlen özvegy történetének. Az özvegy mindenkép férjével együtt akar meghalni és ezért férje sírjánál virraszt. Ezt az elemet megtaláljuk már a kínai változatban, megtaláljuk a Krausz által közölt talmudi helyen,¹ megtaláljuk Petroniusnál és az összes európai feldolgozásokban.² Nem tartom helyesnek és elfogadhatónak Krausz azon magyarázatát, hogy ez az elem, vagyis az özvegynek a sírnál való virrasztása római járulék volna, hogy először Petroniusnál találunk meg és hogy ez a latin tényleges társadalmi élet hatása alatt keletkezett volna. Okaim erre nézve a következők: 1. már a kínai változatban találunk olyan elemeket, melyek a sírnál való virrasztást feltételezhetővé teszik, viszont ebben a mindenesetre keleti eredetű változatban (Horváth közlésében), mely eredetibb elemeket tüntet fel mint Petronius, és a Krausz által idézett talmudi változatban szintén már megtalálható. 2. Petronius nem egy római elbeszélést dolgozott fel, melyre a római felfogás már előbb hathatott volna, hanem legnagyobb valószínűség szerint egy Kis-Ázsiában ismeretes és elterjedt mesét illetési közvetítéssel, mely Ephesuszhoz volt fűzve és melyet a kisázsiai Bithyniában levő római proconsul Petronius Arbitr könnyen megismerhetett.³ Ha Petronius római elbeszélést használt volna fel és benne római viszonyokat akart volna gúnyolni, nem helyezte volna Ephesusba a színhelyet. 4. A virrasztás motivuma meglehetősen már az eredeti ind mesében, a mit valószínűvé tesz az, hogy Indiában az asszonyhűség annyira ki van fejlődve, hogy az özvegy gyakran férjével együtt égetteti el magát. Az özvegy virrasztásában mintha ennek a szokásnak a reminiscenciáját látnók. 5. A bizonyíték, a mit Krausz állítása igazolására felhoz, egy 306-ból való spanyolországi keresztény synodusi határozat, mely az asszonyoknak

¹ Ethnographia. 1904. 268.

² Apuleiusnál (Metamorphoses. VIII.) Flepolemus és Charitas történetében szintén megtaláljuk azt a motívumot, hogy a nő férjével a sírba száll és ott vele együtt akar meghalni. A mülésiai meséknek ez egyik nem ritka motívuma. A továbbiakban ezen elbeszélés és a hűtlen özvegy meséi között nincs semmi összefüggés.

³ Grisebach i. m. 72.

a temetőben való virrasztást megtiltja. Ezt a határozatot Krausz teljesen félreérti, mert nem vonatkozik a mi esetünkre, vagyis a férj sírjánál való virrasztásra, azonkívül pedig helytelenül alkalmazza, mert különben is csak a római pogány kor egy Rómában divatos szokásáról lehetne szó.

Az özvegy tehát fájdalmában ott maradt férje sírjánál. »Azonban mielőtt az éj sötéte teljesen lebecsátkozék vala, egy kitűnőleg szép férfi tart egyenest feléje s köszönti az özveget.« Kérdezősködésére az özvegy elmondja otlité okát. Az idegen megkérdi, nem tudna-e más férfit szeretni. Megeshetnék! »Akarsz-e nőm lenni?« Az asszony felé emelé szemeit, látja, hogy szép ember, de szemérme nem engedi, hogy feleljen. Szerelmes ostromlással háromszor intézi hozzá e kérdést, míg végül az özvegy beleegyezik. Az éjt az asszony ott akarja tölteni, de az idegennek a városba kell mennie, mert a kapu előtt egy zsványt kell őriznie, kit rokonai a bitófáról lelophatnának. Az özvegy most azt az ajánlatot teszi, hogy csak maradjanak azért, ha a zsványt ellopják, majd helyébe akasztják halott férjét. De a zsválynak egyik keze le van vágva s csak félszeme volt, ráismerhetnének e cserére. Majd megcsonkítják a halottat egészen úgy, nem kell félni: »S ez a hívség, mellyet elhúnyt férjednek esküvél? — ordítá az idegen oly mennydörgő hangon, hogy a halottak megfordulának koporsóikban s hitték az urnak trombitáját hallani. Tudd meg hát, hűtelen, hogy ki vagyok. Az Isten előtt tett eskü szól veled e pillanatban, ama szent kötés, mellyet te olly gonoszúl megszegél, de boszúm közel van ám!« E szókra egy nagy yatagánt húzott ki övéből, s férje sírján ölte meg a hűtlen asszonyt.«

Igy végződik a hűtlen özvegy története ebben a változatban. A mint látható, nagyon közel áll Petroniushoz. Itt is megvan az özvegy meghalási szándéka, virrasztása férje sírjánál, a zsványt őrző idegen megérkezése, vigasztalása, végül szerelmi ajánlata, a zsvány hullája elrablásának motivuma is előfordul már, sőt a halottal való helyettesítés is érintve van. Mind a mellett teljesen ki van zárva, hogy változatunk forrása Petronius lett volna. Tele van olyan elemekkel, melyek Petroniusban máskép vannak meg. Így Petroniusnál öt napig tartózkodik az özvegy a temetőben, kunyhóban lakik, a *katona* az éhenhalástól menti meg, három napot tölt vele szerelmi boldogságban, több akasztott zsványt őriz, egyiket *csakugyan* elrabolják, a megholtat *tényleg* a helyébe akasztják, a nélkül, hogy megcsonkítanák, azonkívül nincs tragikus vége mint a mi változatunkban. Ezek mind olyan elemek, miket nem hagyott volna el a mesefejlesztés, ha Petronius a forrás; viszont ha megfordítottját tesszük fel, akkor Petronius hozzátevési ugyan megmagyarázhatók, de elhagyásai nem. Ennél-

fogva közös eredetire visszamenő különböző forrásokból kellett meríteniök.¹

Fel kell vetnünk azt a lehetőséget is, hogy változatunk a *Hét mester*² valamelyik európai feldolgozásából keletkezett. Fel lehetne tenni, hogy a *Hét mester* alapján keletkezett valami mohamedán feldolgozásból fordította Horváth. Nem lehetetlen, de nem valószínű. A hűtlen özvegy története a *Hét mester*nek csakis nyugati feldolgozásaiban van meg. A keletiek közül egyedül a *Kirk vezér* török szövegében található, de ott is nagyon eltérő alakban. A nyugati feldolgozások mindegyikében előfordul a sárnál való virrasztás, de itt is ugyanazok a nehézségek mutatkoznak, mint a Petronius-szal való összevetésnél. Különbözések: a férj halálának oka felesége egy vércseppje, a faház, a hol az özvegy a férjét gyászolja, a vitéz, a ki zsványt őriz, melegedni jön be, a zsványt közbe csakugyan ellopják, a halottat csakugyan helyébe akasztják és erősen megcsonkítják, a végén némi hasonlóság van abban, hogy az özvegy megbűnhődik, mert a vitéz megundorodva tőle, ott hagyja. Ez az általános alak változatunkkal sok egyezést mutat fel. Ennek egyik származéka Hans Bühelnek *Diocletians Leben* című feldolgozása (1412.) meg épenséggel nagy hasonlóságot tüntet fel, mert ott a férfi az özvegyet elszörnyűködésében csakugyan megöli. Tekintve ennek késői keletkezését, semmi esetre sem szolgálhatott alapul Horváth változatának.

Krausz közli József ibn Zabáranak, a XII. század vége felé Spanyolországban élt zsidó költőnek egy költői feldolgozását,³ mely sok hasonlóságot mutat úgy Petronius-szal, mint a mi változatunkkal. Állatok: róka (sakál?) és párducz beszélgetésével kezdődik.⁴ Előbbi meséli el a hűtlen aszony történetét. Az elbeszélés a férj halála után kezdődik, a zsványt az akasztófáról csakugyan elrabolták, a nő férjét kiássa sírjából és meg is csonkítja bizonyos mértékben, hogy a rablóval egyenlő legyen. A végén a férfi el is veszi a nőt. Lehet, hogy József Zabara ismerte Petronius feldolgozását, mellette azonban egy másik forrást is használt, de valószínűbbnek tartom, hogy ugyanabból az eredeti forrásból keletkezett az ő makámája, melyből Petronius, a *Hét mester* és a mi változatunk is merített. Ez különben is nagyon valószínű, ha tekintetbe vesz-

¹ A Krausz által közölt talmudi változat Petronius-szal majdnem teljesen egyezik; a kettőt együvé tartozó közös származéknak lehet tekinteni.

² A *Hét mester* különböző feldolgozásait összefoglalja Heinrich Gusztáv Poncianus *históriája* kiadásának bevezetésében. (Régi magyar könyvtár. V.)

³ Ethnographia. 1904. 312.

⁴ Az állatok beszélgetése emlékeztet a Pantschatantra változatára, a hol a majom meséli el a krokodilusnak a történetet.

szük az arab-zsidó érintkezést Spanyolországban. Az arabok ezt az elbeszélést régi hazájukból magukkal hozták Spanyolországba, a hol a zsidók is nemsokára előkelő szerephez jutnak. Tőlük vehette át Zabára is ezt a tárgyat.

Mivel változatunk nem származhatik Petronius szövegéből, el kell vetnünk Krausz azon feltevését is, hogy a zsványt őrző katona szerepe és a rabló elrablásának motívuma római eredetű. Ennek feltevésére semmi ok sincs, sőt szerintem lehetetlen is. Az, hogy három egymástól különböző variációban fordul elő, melyek közül egyik sem leszármazottja a másiknak, bizonyítja, hogy annak már Petronius előtt a mese egyik alkotó elemét kellett képeznie. A római jogszokás maga ennek homlokegyenest ellenmond, mivel szokásban volt a delinquens hulláját családjának kiadni. Ez a szokás tehát feleslegessé teszi a hullarablást. De igenis megtaláljuk a hullarablást a keleti népek meseirodalmában, a mi viszont a keleti népszokásokon alapszik. Keleten a kivégzés megbecstelenítő, viszont a Korán alapján az eltemetésnek nagy fontosságot tulajdonítanak. Azonkívül az is kizárta teszi a római eredetet, hogy a hullarablás mint mesemotívum a Keleten igen gyakori. Azt hiszem, felesleges erre példákat felhoznom. Elegendő, ha két igen elterjedt mesére utalok, a hol a hullának a rokonok vagy barátok által való ellopása szintén megvan. Az egyik a Herodotosból ismert *Rhampsenit kincse*, a másik az ezeregyéjszakai *Ali Baba és a negyven rabló*. Ez a két mese bizonyítja, hogy a hullalopás keleti mesemotívum.¹

Ennek a történetnek utolsó eleme a befejezés, mely itten tragikus. Az új kedves büntető szavak kíséretében leszúrja a hűtlen nőt. Ez a tragikus befejezés a nyugati feldolgozásokban — a mint említettem — Bűhel óta fordul elő. A mese eredeti alakjában a befejezés szintén tragikus volt, a mint az az összes keleti változatokban elénk tűnik. Az ind, arab-perzsa-török, kínai, héber változatban mind meghal a hűtlen nő, rendesen maga öli meg magát, a *Kirk vezír*ben pedig Isa (Jézus) szavára esik holtan össze, a kínai és zsidó változatban felakasztja magát. A mi változatunkban nem földi halandó, hanem Isten küldötte öli meg, a mi legközelebb áll az ind és perzsa változathoz, a hol szintén hűsége megszegésének súlyos vétke folytán vesztí el Isten küldötte által életét. Az itten található befejezés különben teljesen megfelel a mohamedán felfogásnak; míg az eredeti ind mesében valószínűleg csakis a hűség megszegése miatt állhatott be a tragikus vég,

¹ A hulla mellett való örökösre és annak megcsonkítására Apuleiusnál is találunk példát. A *Metamorphoses* II. könyvében Telephron meséli el egy kalandját, a melyben, bizonyos titokzatos homályba burkolva, megtalálhatók ezek az elemek. Órizni kell egy holttestet, nehogy a gonosz szellemek megcsonkíthassák.

addig itten átalakulva a mohamedán felfogáshoz, az adott szó szentsége és annak be nem tartása vonja maga után az özvegy halálát. Ez a tragikus befejezés annál inkább maradhatott meg a mohamedán változatban, mivel a mohamedánoknál általában az asszonyt egyszerűen tárgynak tekintik. Minden jog nélkül urának hatalmában levő tárgy, a mit az megsemmisíthet, a mikor neki tetszik. A nőnek feltétlen engedelmességgel és hűséggel kell viseltetnie ura iránt, a ki viszont egyáltalában semmire sincs kötelezve vele szemben. A nő tehát a férfi tulajdona, hűtlenség esetében jogában áll megsemmisíteni. Ennek a szokásnak élő bizonyítéka az a sok véres szerelmi tragédia, mely századok folyamán a Keleten lejátszódott és még most is lejátszódik. A nőről való ezen felfogás tehát alkalmassá tette történetünket arra, hogy eredeti alakját a befejezés tekintetében megőrizze. De egyúttal a mohamedán felfogás tovább is fejlesztette, a mikor belevitte azt a motívumot, hogy az adott szó megszegése öl, Allah a hitszegőt megbünteti. Az eredeti tragikus kimenetel tehát a mohamedán morál hatása alatt alakult át. Mondhatjuk, hogy ez a morál sokkal egészségesebb, mint a nyugati feldolgozásokban található enyhe gúny, vagy Petronius frivolsága.

Bebizonyítottuk, hogy, feltéve ha ezen elbeszélés csakugyan mohamedán területen keletkezett, akkor semmi esetre sem lehetett forrása sem Petronius, sem bármely más nyugati feldolgozás; a keletiektől teljesen el kellett tekintenünk, annyira különbözők a főbb elemek. A meséből magából még nem állapítottuk meg keletkezési helyét, csak a mohamedán felfogás néhány elemét állapítottuk meg benne. Magából Horváth elbeszélésének ebből a részéből is határozottan lehet keleti, még pedig arabiai eredetre következtetni, a mennyiben bizonyos speciálisan mohamedán vonások erre mutatnak. Ilyen többek közt a férj esküjének szertartásos leírása, mely következőképen hangzik: A fiatal férj »szétteríté felső öltönyének elül lecsüngő részét a szőnyegre nője lábaihoz, ki keresztbe font lábakkal ült előtte a földön, elmondva egy imát, mialatt felesége ruhájára tette le homlokát, azután pedig egy pallost és a kóránt tevé közéjük épen azon helyre, hová homlokát tevé volt az imádság alatt, s a két hitves örök hűséget esküvők egymásnak.« Ilyen a mohamedán felfogásból származó két kijelentése a sasnak: »elhatározám magamban itt maradni, s egész a temetőig kísérni azon embert, ki iránt a kenyér és só általi lekötélések vonzanak«; vagy: »mert habár lármát nem ütöttem is, de belsőm azért igen meg vala illetődve«. Végül ilyen mohamedán vonatkozás az is, hogy yatagánnal öli meg az idegen az özvegyet. A befejezés mohamedán morálja és ezek a mohamedán felfogásra mutató elemek is mutatják, hogy ennek az elbeszélésnek ez a része is Keleten kelet-

kezett. Nagyon hihető, hogy együttesen fejlődött ki már ottan, hogy már eredetileg össze voltak fűzve az elbeszélésnek tárgyalásunkban megkülönböztetett részei. Horváth változata egészben véve keleti, arabiai eredetre megy vissza, úgy hogy nemcsak egyes részei, hanem maga az egész együttesen ott keletkezett.

* * *

A mint említettem, ennek a változatnak nagy fontosságot tulajdonítok. Nemcsak azért, mivel a hűtlen özvegy történetének egyetlen feldolgozása, a mely Keletről jött hozzánk, hanem azért is, mivel a mese általános történetében olyan dolgok magyarázatául szolgál, melyek eddigelé nem voltak megfejtethők. Ez az, hogy ez a keleti történet mikép, milyen alakban és honnan került át Európába.

Mesénk összes feldolgozásai két csoportra oszthatók. Ázsiai és európai feldolgozásokra. Míg az előbbiek egymástól igen távol állanak, addig utóbbiak meglehetősen egyezést mutatnak. Ennek egyik oka, hogy két egymáshoz igen közel álló alakból Petronius és a Hét mester feldolgozásából keletkeztek. Az ázsiai csoportnak kiindulási helye India. Különös ugyan, hogy magában Indiában már csak két igen messzemenő és nagyon eltérő változatát ismerjük, a mi azonban az indiai eredetnek nem mond ellen.¹ Elbeszélésünk megvan a Panschatantrában, de már meglehetősen továbbfejlesztett alakban. Lehet, hogy a Panschatantrának Benfey által feltételezett ősalakjában² megvolt és akkor ebben az alakban lehetne az eredeti feldolgozást keresni. Az indiai változatokat lehet a többiektől legeltérőbbeknek mondani. A kínai alak is nagy eltéréseket mutat a többitől. Ez az alak már teljesen kínai felfogáshoz alakult át, bár indiai eredete még egészen világosan felismerhető.³ Néhány vonásával megegyező, de a többi változattól szintén eltérő a Talmudban található héber Berurja története. A kinaival összefüggő alakjánál fogva azt is egyenesen az indiaiból kell származtatnunk. A mese aztán Indiából átkerült Arábiába is. Az arab mesét azután lefordították perzsára, ez után pedig készült a *Kirk vezir* megfelelő török elbeszélésé. Arábiában azonban egy másik az eredetihez közelebb álló változata is keletkezett, melyből több az európai feldolgozásokra fontos változat keletkezett. Az egyik egy kisázsiai mese lehetett, melynek alapján Petronius készítette elbeszélését. Ez nagyon valószínű, ha figyelembe vesszük, a miletosiai függését Perzsiától, sűrű érintkezéseket a Kelettel és a sikamlós történetek iránti előszeretetőket, melyek róluk a *milesiai mese* nevet kap-

¹ Ennek az alaknak több változata van. Ezeket l. Benfey i. m. I. 436—461.

² Benfey i. m. I. XIV.

³ Grisebach 59.

ták.¹ Ez tehát valószínűleg már perzsa közvetítéssel került át az araboktól. Hasonlóképp Perzsián keresztül juthatott a Krausz által idézett kivonatos változat a Talmudba is. De már egyenesen az araboktól vette a spanyol Ibn Zabára az arab-zsidó érintkezés gyakorisága folytán.

Petronius és a többi változat mind megmagyarázható. Európában azonban ez a történet főképp a *Historia septem sapientium* óta terjedt el. Ez a *Hét mester* keleti mesegyűjtemény fordítása. A hűtlen özvegy története azonban a *Hét mester* egyetlen keleti feldolgozásában sincs meg, kivéve a *Kirk vezírt*, mely annyira eltérő, hogy a *Historia* elbeszélésének nem szolgálhatott forrásul. A *Hét mester* latin elbeszélése nagyon közel áll Petroniuséhoz, a nélkül, hogy belőle származtatni lehetne. Eddig nem tudtak arra feleletet adni, hogy miként került ez a történet az európai változatokba, a mikor feltehető forrásaiban a héber *Sandabarban* (Loiseleur—Deslongchamps és Landau) vagy a görög *Syntipas*-ban (Daçier) nincs meg. A *Kirk vezír* változata ugyan bizonyítja, hogy mesénk az araboknál is megvolt, de eltérő alakjánál fogva biztos alapot nem nyújt. Ennek feltevésével nem lehetett semmit se megmagyarázni. Petronius változata szintén valami régebbi forrásra utalt, a nélkül, hogy meg lehetett volna állapítani, melyik néptől ered. Ibn Zabára költeményére pedig csak újabban figyelmeztettek, úgy hogy még nem vonták bele a kutatásba; azonkívül olyan közel áll a *Hét mester*-hez és Petronius-hoz, hogy ezekből származottnak lehetne tekinteni.² Arra tehát, hogy mesénk honnan került, nem lehetett feleletet adni.³ Az az elmélet, hogy a keresztes háborúk alatt jött be a keresztetek révén Európába,⁴ a mellett, hogy nem nevezte meg pontosabban az átvétel helyét vagy népét, csak feltételezte, hogy ez a mese a Keleten élt.⁵ A mikor a keleti eredetet valószínűnek tartották, erre még semmiféle kézzel fogható bizonyíték sem létezett.

Horváth elbeszélése mind megfejtje ezeket a homályos kérdéseket. Arabból vett perzsa feldolgozásból készült fordítás. Ezt megállapítottuk. Így kétségtelen, hogy Arábiában ez a mese el volt terjedve, m. p. két változatban: az egyik a perzsatorök *Kirk vezír*, a másik a perzsa-magyar változatban maradt fenn. Ez a második arab változat az összes Európát érdeklő

¹ Dunlop-Liebrecht: Geschichte der Prosadichtungen. 1851. 4. I.

² Valószínű, hogy Petroniust csakugyan ismerte.

³ Benfey I. 460. ugyan beszél a mohamedán Keleten való létezéséről, de ez az indiai alakhoz közelálló változatokra vonatkozik. Egyáltalában nem lehetett arra bizonyítékot találni, hogy Keleten a *Hét mester* elbeszéléséhez közel álló alakban meglétt volna.

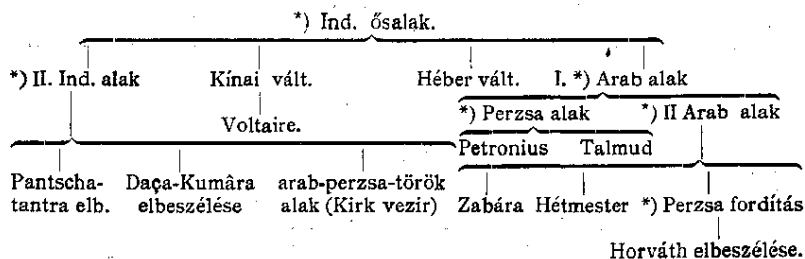
⁴ Grisebach i. m. 82.

⁵ A Keller i. m. CLIX. által idézett ezeregyéjszakai mese szintén csak az indiai alak változata.

feldolgozások (kivéve Voltaireét) forrása. Ebből lehet megfejtetni Petronius, a Talmud, Zabára, a *Hét mester* és Horváth változatait.

Miután biztos, hogy a mese a *Hét mester* elbeszéléséhez nagyon közel álló alakban az araboknál csakugyan élt, az is biztosabban megfejtethető, hogyan került Európába. A keresztsek közvetítésének feltevése nélkülözött minden szilárd alapot; csupán hypothesis volt minden bizonyosság nélkül, hogy ilyen alakja a keleten egyáltalában létezett-e és nem nyugati átdolgozás-e már. Most tudjuk, hol kell keresnünk ezen alak eredetijét, honnan kell származtatnunk és így két lehetőség előtt állunk. Vagy a kereszties háborúk folyamán vettük át a keleti arabokkal való érintkezés közben, vagy a spanyolországi araboktól kaptuk. Mindkettő egyformán lehetséges, de mivel ibn Zabára épen a XII. században dolgozta fel Spanyolországban, utóbbit valószínűbbnek tartom. Az első európai feldolgozó Johannes de Alta Silva körülbelül ugyanabban az időben használta fel a *Hét mester* latin fordításának megrásánál. Ez a találkozás bizonyítja, hogy mesénk akkoriban Spanyolországban el volt terjedve. Az arab és a nyugati kultúra folytonos érintkezése pedig érthetővé teszi, hogyan jutott ez az arab mese a francia barát tulajdonába.

Könnyebb áttekinthetés végett összeállítom a hűtlen özvegy történetének családfáját:

WEBER ARTHUR.

ADATTÁR.

KAZINCZY FERENCZ LEVELEI MAJTHÉNYI LÁSZLÓHOZ.

Az itt közölt leveleket Majthényi László helytartósági tanácsos unokája, a néhány év előtt elhunyt br. Majthényi László v. b. t. t. s volt hontmegyei főispán ajándékozta a *Honti Múzeumnak*. Leszenyén, hol egyik birtoka feküdt, a padlásról kerültek azok elő, több, főleg a borsodi birtokrészekre vonatkozó okmányokkal együtt.

Kazinczy sokszor emlegeti leveleiben Majthényi Lászlót, így pl. a Váczy-féle kiadás V. köt. 409., 419. l. IX. k. 76. l., X. köt. 248., 536. ll. stb.

1.

Széphalom, 1808. ápr. 30.

Méltóságos Úr!

Szerencsés óra volt az, a' mellyben én a' Méltóságos Úrhoz szólottam. Válasza sok szenvedéseimért édes jutalom. Mi lenne úgy a' világból, ha a' jók ilyenek volnának! Hányszor történt-meg már, hogy midőn egy valamely úgy-nevezett Jóhoz szólottam, fagya elől öszve kelle sugorodnom 's futottam tőle, mintha pestises-fekélyút találtam volna illetni! A' Mélt. Úr kegyessége megerősít az emberiség'-hitében. Oh azért hogy sok álfénnyel ragyogó angyalokat látunk, vannak igaz angyalok is, kik nem lopott fényben ragyognak, s' a' Mélt. Úr minden bizonnyal ezeknek számokból való!

A' még nyomtatatlanul álló négy kötet szerencsésen keresztülbújt a' Censorok' ragadozó kezeiken s' megjelenések attól függ, hogy az elsőnek kiadására fordított pénzem legalább egy részben visszatérjen. Az, olly szép papirosra s' olly rezekkel, ezer forintnál jóval többre került, s' nem olly munka, mellyen sokan kaphassanak. Sok olvasó meg sem érti. Ezt tapasztalják Pesti könyvárosaink, s' szeretnék, ha rajta segítenék, de én sem nem segíthetek, sem segíteni nem akarok. Én ezt a munkát nem úgy akarom tekintetni mint aluszékony olvasót mulattató Románt vagy eggy csinos köntösbe öltöztetett Morrális írást, hanem mint Philologiai próbát, mellynek olvasása alatt azok, a' kik ítélni tudnak, azt abstrahálhassák, hogy nyelvünknek melly úton és miképen

kell megadni azt a' csínt, a' mellyel a' franczia, 's hasonló igyekezetek után már a' német is, bir. A' festők' oskolájában az a' különbség van a' Künstler és Handwerker között, hogy ez a' tárgyakat úgy festi a' mint leli, amaz pedig szépitve A' Philologiai Künstlernek is az a' kötelessége; néki nem azt kell nézni, ha megérti-e Tiszteletes Uram, és ha úgy beszélnek e a' piaczon, hanem azt, hogy miként kell a' nyelvnek új és hozzá illő dísz adni. Debreczen, az az igazi Kalvinista infallibilis Róma, azt lármázza, hogy a' mi nyelvünk keleti nyelv nem nyugoti stbb; ehhez nem illik az a' mi ezekhez; 's felejtí, hogy azt mutatja minden nemzet' csinosodása, hogy az ideákat, phrásisokat, syntaxist és szókat azon népektől kölcsönözött, mellyek nálánál régibben ismerkedtek-meg a' Múzsákkal. Így vette a magáét Róma Athenától, 's Olasz-Ország a' Rómaiaktól, Francia 's Spanyol Ország az Olaszoktól, 's az Angoly és Német mindenikétől a' hol és a' hogyan lehetett, 's reménylen, Debreczen bennünket nem von-el a' Raphaelék' 's Vignolák' munkájának nézésekétől, hogy Baszkíriába küldjön festést és architektúrát tanulni. Mi leve a' Németek' göröngyös nyelvekből, a' miolta Klopstock, Wieland, Ramler, Schiller és Göthe, kit én megmakacsodva mindenikénél inkább kedvellek, nem azt nézik, hogy Hans Sachs és Luther mint írtak, hanem hogy neologismusok mint bővítheti, szépitheti nyelveket!

Sokan tőlem Originált várnak, kívánnak, szent hazafúságból, de gondolatlanul. Én többet használok azzal, ha Emilia Galottit a' legnagyobb gonddal adom a' Nemzetnek, mint ha egy silány Originált faragok. Remek originált írni, nem nekünk adatott, hanem unokáinknak fog adatni. A' magyar ének triumfusa még eddig csak Virágnak némelly ódájában, Daykának némelly dalaiban, Kisnek az én házasságomra írt utólréhetetlen szépségű epistolájában, 's Himfynek egynehány, de felette kevés számú vereszetében találattik. Az Apolló sípja hogy isteni hangokat adjon, hosszas fúvattatást kívánt, 's ha a' Virág, Dayka, Kis és Himfy 'arany szövedékjeiből kiégettetnék az arany, felette sok maradna pozdorjában. — Én tehát inkább leszek jó Rézmetsző, a' mennyire tőlem kitelik, — mint olly festő, ki origináljai miatt becsültetnék ugyan most, de idővel munkája oda tétetnék, a' hol az Albrecht Dürrer darabjai függenek. A' ki a' nyelvet míveli, az csak Colorista. Leonardo da Vincinek és Titiánnak örökké fenn maradna az emlékezete, ha csak Copisták voltak volna is.

Ott, a' hol nem vala tintám, 's vagy egy szeggel karmolhattam könyveim' fejr papirosaiba holmit, vagy eczetben macerált vas darabok' levével irkálhattam, el kezdém dolgozni Sallustot is. Megrezzentve egyszer, a' mít így dolgoztam, semmivé tettem. A' múlt Decemberben Catilínát újra dolgoztam, emlékeztetvén reá a' mostani Sallustiusi Idők által, mellyekben a' nagyra-vágyás' és pénz esztelen szereime sok Katilínát szűl, kik a' Hazát elveszteni készek, csak hogy magokat nagyokká tehessék. Katilína kész, noha hozzá históriai 's philologiai jegyzéseket is kell dolgoznom, — 's Jugurtha kész lehet nem sokára, ha nyílás esik előttem, hogy úgy a' mint óhajtom, ki ereszthetem. Egy szép álom lepedes lelkem előtt eránta. — B. Prónay Sándor egy holnappal

ezelőtt azt írta nekem, hogy az atyjának képét, — kit én régolta kimondhatatlanul tiszteltek — számomra lemetszette, de hogy dr. Kovács akarja a' maga már kész munkája elébe tenni. Ime ez meg is történt. Azonban tőle tudom, hogy leánytestvérei ugyan-azt in-folio is metszették. Sallust érdemli a' pompás kiadást. Az én kedves Rádaimat fogom megszólítani, hogy megtévén hitvese a' magáért a' kép metszetésében, ő is tégyen valamit, 's nyomtattassa Sallustot magyarul a' kép nagyságában 's tégyen elébe egy levelet az Ipához. A' nyomtatás költsége neki az eladandó explárokból az utolsó fillérig vissza fog téríteni. Mert én mind addig nem nyomtattatok semmit, míg Egyveleg fordításimnak négy részét ki nem adhatom; az pedig tőlem, a' ki ott annyit szenvedtem, és a' ki az ott miatt nékik még fizetni tartoztam, én, a' kivel testvére illy igazságtalanul bánt 's a' kit barátjai így fogadtak, — én, a' ki ősz hajjal fogok gazdálkodásomhoz s' ennyi terhekkal, — éntőlem, mondom, az hamar és könnyen ki nem telik.

Fekvésemnek mind ezen panaszos rajzolatja mellett is, nem vagyok én sem békételen, sem a' Gondviselés ellen hálátlan. Én ragyogni nem vágyok, és bizonyosan nem ragyognék, ha az tőlem kitelnék is. Ezek a' semmire-kellők, kik a' magok árús lelkek által magokat a' szerencse' kerekére felkapatták, még azokkal is megúáltathatnák a' ragyogást, a' kik hiúk; a' nem-hiúkba, a' józonokba azt a' kívánságot öntik, hogy a' nem-csillogás által szegyenítsék-meg a' ragyogás' részegjeit. — Nékem az Isten szenvedéseim' jutalmául egy szeretetre méltó teremést ada feleségül, a' ki nem csak az, hogy nem bolondoskodik, hanem önként nyújtotta ide asszonyi-ékeségeit, hogy terhemem könnyítsen. Az könnyű napról-napra: de még sok könnyíteni-való van. Mind a' mellett a' nekünk is kedvező szerencse nem vonja-el tőlünk azt az örömet, hogy néha kevés vagyunkból másnak is adhassunk. Így ada az én kedves feleségem kevés hetek előtt 200 fl alamizsnát, pénzbem, nem megúnt ékeségben, egy valakinek, a' ki el vala hagyva, holott Gróf Festetics György, — az úgynevezett nagy Festetics! egy Rostinek 25 ftos rongypapírost ada. — A' Mélt. Úr szép lelke bizonyosan érti, hogy én ezt nem alacsony kérdésből, hanem a' legnemesebb örömből beszéllem. Gyönyörűségemet érzem abban, hogy fekvésemet, magamat, feleségemet egy illy lelkű Férfi ismerje, 's fő kincsnek tartván egy illy Ember szeretetét, a' kokettségnak minden fortélyait munkába veszem, hogy azt megnyerhessem, birhassam. Maradjon azoknak a' bohóknak a' csecsebecséjek, gondolják nagyoknak magokat, hogy nekik complimenteket hajtanak valamire mennek: nékem minden vágyásom az, a' mit képem alá metszette, hogy a' Jók szeressenek, 's lelkem most és mikor elalszom, azt kiáltsa, hogy én is gyarapítottam a' jót.

Szívképző Regém' második könyvének homlok levelére az Ország-Birájának nevét nyomtattattam, annak dicsőséges említésével, hogy ő annak a' nagy Papnak a' maradéka, a' kit a' haza' szent szeretetétől még a' Róma' tekintete sem vonhata-el, és egy dicső mondás-sal Justinusból. — Ürményit én nagyra ismertem. Sokat ismerek, a' ki nem tette volna azt a' mit ő.

A' legközelebb megjelenendő darab élébe Pászthorynak képét fogom metszetni, ezen mottóval: Civitati grande eius desiderium mansit per memoriam virtutis. Tacitus. Egy Ossziáni darab pedig ezt fogja viselni homlokán: Fiúmei kormányzó Pászthory Sándor és Oberster Gróf Draskovich János árnyékoknak. A' Mottó alá ez: injecto ter pulvere . . . Horat. Tudniillik Architás teste temetésbeli tisztelet nélkül maradt, 's ő a' sírból szólítá-meg az ott elmenőket, hogy a' Római rítus szerént azok vessenek oda három ízben egy marok port. — Én nagy híve vagyok szent Pálnak; ő pedig azt parancsolja, hogy akár eszünk, akár iszunk, akár mit cselekszünk, mindent a' Jónak dicsőítésére cselekedjünk. Szavam nem mindenütt fog kősziklára esni. Még egy kötethez a. Gen. Vay Miklós képét kérem-ki, hogy lemetszethessem, mert ő is egyike azoknak, a' kiket lelkem forrón szeret.

B. Wesselényi Miklós nem csak szépen, hanem jól is el van találva az első kötet előtt. Az egy nagy ember. Nem tette azt rosszul a' természet, hogy nem mindnyájunkat ütött egy kaptára. Az oly emberek látása mint a' milyen W. nagyokká teszi még a' kicsinyeket is. Az ő háznál nem ismerik a' kártyát, 's nem ágyaskákról csevegnek. Paripát, igen is, látni nála: de duo cum faciant idem, non est idem; ezek a' cifra emberek azt csak dölyfösségből szeretik: ez pasióból. Maga, hitvese 's egyetlen gyermeke melly lelkek azok!

Rhédey eránt vár 's parancsol a' Mélt. Ur tudósítást. — Olvassam meg a' Kurírban a Keresztési István Debreczen városa Fiscálisa hirdetését. Pulya emberek! Az előre törekedés, a' fényre, pénzre vágyás elvette lelkeiknek minden erejüket. Két Diaétára el nem süthette minden ravaszkodásaival, erőszakoskodásaival, hogy küldethessék: akkor Péchy Imre triumfált rajta, 's meg vala bosszúva azért, hogy a' Vice Ispánságból kitolattatott. Most mindnyájan köpenyeget fordítottak, úgy írja az Anyám egy nekem igen kedves testvéremnek, Krainik Józsefnek, Göncz-Ruszkán, Kassa mellett. Dienes öcsém resignálni akart. Rh. kérte, hogy azt ne cselekedje, különben azt fogják hinni, hogy őmiatta búcsúzik — nem búcsúzott! A' szegény Anyám még azt veti mellé a' levelében, hogy Dienes nincs rosszul Rhvel és soha nem is volt. — Ez sokaknál kétes dicséret! — Domokos Lőrincz régi hív barátja Rhnek. De két ízben halálos ellenségei voltak egymásnak. Az utolsó Diaetai megválasztáskor Domokos a' Péchy részén volt. Most ő is köpenyeget fordított a' szélnek, arra calculálván, hogy így egy részről a' Fő-Ispán másrésztől az Administrator által segéllyel eljut a' régen sürgetett Kir. Táblabíróshoz. És épen az, a' ki ezt cselekszi, a' Rhnek mondott orátióban Gályát és Mágnesset emleget. — Ezeket látván, a' józan ember nem haragszik az illyekre, hanem kaczag rajtok. Bóthy is, Kánonok Gróf Haller is publice oratiókat mondottak. Gróf Csáki Sándor, — Vice Cancell. fija — szolgálatokat tett az akkor napi kis Király körül. — . . . si időket élünk, Mélt. Úr és ollyakat mint a' midőn a' karakterében állhatatlan Cicero már már eltántorodott a' Caesar részére, de az az átallat tartóztatta-meg, hogy becsületes embernek szégyen egy lévbe keveredni a Clódiusokkal, kiknek utálatst érdemlő csoportjait a' ragyo-

gásért vesző Caesar maga mellé szította. Rh. azt írja tulajdon kezével Bernáth Ferencznek, hogy ő ezt nem kereste, hanem Fels. Urunk maga önként adta neki, azon kifejezés mellett, hogy meg nem elégszik Gr. Teleki Sámuelnek kormányával 's tőle, az az Rhtől várja a' Vgýe igazi organizatioját. — A' Király sokkal nagyobb, mint hogy oly kicsiny-ségeket mint a' milyen a' Monarchiához képest egy Vgýe, önn szemével láthasson; ha tehát igaz talál az lenni, a' mit Rh. itt írt, úgy látni, milyen rajzolatást tett ezen Vgýe felől valaki Ó Fels. előtt. Mert én Ó Fels. hívebb jobbagyát mint az Erdélyi Cancellarius nem ismerek, sem hívebb és bölcsebb polgárt nem. — Péchy tudja, hogy én őtet nagyon tisztelem, szeretem, 's tisztelném és csudálnám, ha kétszeres rokona nem volnék is: de a' Mélt. Úr előtt szabad vagyok kimondani, hogy ezt a' veszedelmet nagy részben magának köszönheti. Tudja P. mit mond Montesquieu 's Filangieri, hogy a' virtus a' legerősebb istápjja az országnak, 's nem kellett volna másokat az elnézés és példa által felszabadítani a' gazdagodás szabados és nem szabados útjaira. Én azt hiszem, hogy . . . ,ünk erőnk és veszedelmünk a' Vármegyékben áll. Nézzük-el a' Vármegyék Vice Ispánjait, szolgabírájait. A' Proconsulok sem depopulálták jobban a' magok provinciájikat mint a' hogyan ezek gazdagodnak-meg minden felé.

Látja a' Mélt. Úr, hogy kegyessége mely bátorságra gyúlasztott. Láng a' lelkem. Hozza az Isten a' Mélt. Urat hozzánk és hozzám. Az a' nap nekem innepem lesz, de előre mondom a' Mélt. Úrnak nálam álmatlanul vonja-ki az éjtszakát. — Lehelje a' Mélt. Úr a' maga lelkét a' fjaiba, kiket nem ismerek: de gyönyörködve látom neveiket a' Révai munkája előtt. Az nékem jó ómen vala. Adják az egek, hogy még láthassam beteljesedését.

Maradok szent tisztelettel

A' Mélt. Úrnak

Széphalom, Apr. 30 d.

1808.

2.

. . . . 1808.

Méltóságos Úr!

Jó ideje, hogy a' Méltóságos Úrnak szokott kegyességgel eltölt levelét venni szerencsés-vagyok: de mindég halogattam reá a' választ, arra várván, hogy bizonyos dolgok megtörténjenek, melyekről írni óhajtottam. Ezek még ez ideig sem menvén véghez, félbe szakasztom hallgatásomat, és legalább azzal adom jelét tiszteletemnek, hogy a' Mélt. Úrnak boldog új esztendőt kívánjak, és azt, hogy a' Jézus Christus ma inneplett születése' napja örömeiben teljes részt vehessen. — Téreik a' levélre:

A' Mélt. Úr fényes házból vette eredetét, egyike a' Nemzet, leggazdagabb embereinek, mint Vice Ispán, mint Helytartói Tanácsos'

mint Követ, mint a' Palatinális Senatusnak tagja fényt vont nevére — hány van olyan az országban, a' ki a' Méltóságos Úrral akár való érdemben, akár csak fényben vetekedhessék? 'S a' Mélt. Úr kereszt nélkül, Excellenz titulus nélkül tért haza, nem üttette magát Gróffá, mint egy Colosszusunk, sőt még azzal sem különböztette-meg magát, hogy a' Ludoviceára, melyre mások a' magok megrontásokkal adtak áldozatot, többet adjon mint sok szegény birtokú adni kéntelenített, hogy szégyen nélkül adhasson, sőt még azzal sem kívánt ragyogni, a' mivel mások ragyogtak, — a' perorálgatással. Ha ez nem nagyság, úgy nem tudom mi a' nagyság: ha ez nem Római lélek, úgy nem tudom mi a' Római lélek. — Melly jól esik, Mélt. Úr, annak az embernek, a' ki a' maga négy falai között nézi tapsolva, vigadva süllyedni-el hazáját és a' nemzeti lelket, illy jelenéseket látni! Dignum laude virum Musa vetat mori. Minek utána a' pulyák' nagyságokat méltatlannak látja a' Mélt. Úr magához: azt lesz kéntelen szenvedni, hogy mi tart-suk-fel a' Mélt. Úr nevét a' maradék szentebb tiszteletének mint a' millyen mind az a' mély Complementírozás, a' mit e . . . nek a' pántlikásoknak, perorátoroknak a' nagy sereg teszen. Óhajtanám Mélt. Úr, hogy a' Pozsonyi Festő Rémer a' Mélt. Urat festette volna, hogy azt a' képet egy kötetemnek elébe metszethetném. A legelsőbben megjele-nendő kötet előtt a' Pászthory Sándoré fog állani.

A' Mélt. Úr a' peroratorokat egy kis csípősséggel említi. — Hallám őket én is, 's képzeli a' Mélt. Úr, hogy felőlök mit tartok. Az a' popularis aura, a' mit némelly ember olly mohon vadász, szint úgy érdem-telen a' jók törekedésére mint holmi más csillogás. — De Mélt. Úr! nincs e annak is haszna? Bizonyosan van. Én azt tartom, hogy nem győz az a' sereg soha, a' melly merő artilleriából áll. Vasas-németre, Dragonosra, Infanteristára, Huszár-ra, Uhlánusra, Freycorps-istára is van szükség, van még Spionra is. Hadd dongjanak tehát a' kik úgy donganak mindég mint a' Dodonai ércz. Más a' lapáttal dolgozni az evező padon, más a' kormány mellett ülni, hallgatni 's intézni.

De ki hát a' jó hazafi? ki a' bölcs hazafi? A' hamisaktól, a' kik félnek attól hogy mások is érzik mit érdemlenek ők, ezt hallottam már sokszor kérdeni. — Én azt tartom, az mind jó ember a' ki a' maga meggyőződése szerint szól, csak vadászó szándék nélkül szólljon. Az illyen ha hibás vitatás mellett szóll is, legalább becsületes-ember. Rossz embernek azt tartom, a' ki vé azon becsületért, hogy oda küldtessék, és vásárra megyen oda, nem azért a' miért küldtetik és a' mit, leg-alább szóval, ígér.

Az a' szép dictio, a' mellyel Ő Fels. a' Diaetát bérekesztette, engem nagyon elrémített. Őszve voltunk csatolva, őszve vagyunk csatolva 's őszve leszünk csatolva, valamig a' halál etc. — Ez azt mutatja, hogy valóban veszedelemben forgottunk, és hogy ez nem törtenhető hanem megtörténendő veszedelemben való készület. — Ez a' gondolat elrémíti az embert, és a' veszélyt csak az nem érzi, a' kit az Isten egyiptusi homállal vert-meg. Nem becsületes ember az, a' ki a' hazát az el-süllyedhetéshez látja közelíteni, s' meg nem borzad. — Mi történik, mi nem,

azt én nem láthatom, nem tudhatom. De borzadok ha azt gondolom, hogy ezen igazságos és csak védelmezőleg készülő igyekezet oda magyaráztathatik a' két egyyüvé barátkozott hatalom által, hogy mi őellenek támadólag akarunk bánni. A Isten fordítson-el rólunk minden inséget. Úgy életünk keservesebb volna a' halálnál, és ha azoktól nem kellene elszakadnunk, a' kikhez bennünket a' természet legszebb lányai fűztek, épen nem volna jó embernek ne alternativa.

Biharban Restauratio volt, de nem tudom mi történt. — Szánom a szegény Péchy. Cató megölte magát, hogy személyes ellensége kegyelmeivel ne legyen kéntelen élni.

Feleségem tisztelettel fogadta a' Mélt. Úr köszöntését, 's általam jelenti szíves tiszteletét. Én a' Mélt. Úrnak nem csak életet kívánok, hanem olytat, a' mellyben munkás lehessen. Nem jutottunk volna ennyire, ha a' hazának sok illy férjfiái volnának. Maradok hív tisztelettel

a' Mélt. Úrnak

. 1808.

alázatos szolgája:

Kazinczy Ferencz.

3.

Széphalom, 1815. márcz. 15.

Méltóságos Consiliarius Úr!

különös tiszteletű Uram!

E pillanatban vagyom szerencsém venni a' Mélt. Úrnak hozzám eresztett megbecsülhetetlen írását. Én hamis szemérem és minden színeskedés nélkül kisebbnek érzem magamat, mint hogy egyy olly férjfiának, a' kit az egész Haza nagy és jó Embernek ismer, 's a' kinek, úgy képelem, minden pillantásai el vannak foglalva, semmitekintetű leveleimmel alkalmatlankodjam; 's így elégnék tartottam azt a' szerencsém, hogy azzal hízelkedhettem magamnak, hogy volt egyy idő, a' mellyben a' Mélt. Úr erántam is mutatott kegyes figyelmet. Örvendek, hogy ez a' levél ezt a' kedves érzést bennem megújíthatta, 's kérem a' Mélt. Urat alázatosan, akár méltóztatik írni akár nem, szenvedjen meg azoknak számában a' kiket szeret. Én, a' ki elkeseredem annak látásán, hogy közöttünk olly sok semmire-való van, és a' ki a' jókat az imádashoz közel járó tisztelettel szoktam nézni, ezen érzésben mindég főgyönyörűségemet lelem.

Az Ipammal nem holt-el a' tinctúra' készítése: azt az Ipam az én kezeimben is meghagyta tulajdonkezeivel írva: de azt senki egyéb nem készíti mint a' napam. Méltóztassék a' Méltós. Úr ez eránt Kassai Kereskedő Rumi József Úrnak írni. Nála az mindég lesz.

Én épen készülöben vagyok azon boldog város felé, melly az Európa' Megszabadítójit féleszt. olta már kebelében tartja; nem hogy hozzájuk férkezhessek, hanem hogy két idősbb gyermekeimhez, kik leányok, (a' két ifjabb a' fiu) — és a' kik most lépnek azon korokba, a' mellyben nyelvet tanulhatnak, egyy francia Nevelőt hozhassak. Négy

gyermekeim közt (az egyik most kezd járni) egy sincs, a' ki más nyelven beszélné, mint a' mellyen illik, de a' nagyobbik ért tótul is és németül. Ez a' kettő reájok ragad, ha nem tanulják is; de a' francziát tanulniok kell. Látni akarom millyen annak mind erkölce mind gondolkozása, a' kire gyermekeimet bízom; 's ez téteti velem az útát. — Azonban ha még a' külső Fejedelmek Bécsben lesznek akkor mikor én oda jutok, igen is fő örömeim közzé fog tartozni, látni azokat, a' kiket a' História oly nagy tisztelettel fog egykor emlegetni. — Én rég oltá úgy nézem már a' világ' történeteit mintha egy nem értett nyelven játszanának előttem egy theáteri darabot; csaknem minden megfoghatatlan előttem, 's nem tudom Tragoedia e vagy Víg Játék. Ki nem örülne annak, hogy egy nemzet más nemzetnek járma alól kiszabadul, 's mindenik megkapja a maga Autonomiáját? De megkapja-e most? Szabad lesz e most? Mert a' ki csak jármot cserél, az még nem szabad. A' Norvégyi nép csendesesen ült, 's kénytelen vala egy oly néppel eggyesedni öszve, a' mellyet útált, gyűlölt. A' Nápolyi Királynak vissza nem adták a' maga fél birtokát, a' maga kedvesebb birtokát, mert annak új Ura hálátalan volt a' maga jóltevője ellen, 's a' vérség ellen is vétkezett. A' Svéd Királyt a' maga népe megfogja, zárva tartja, magát 's maradékát a' koronától megfosztja, kirekeszti, 's helyébe egy francia Herczeget ültet, 's Európának Fejedelmei ezt meg nem bosszulják, sőt jóvá hagyják, 's az új Urat, mert velek tartá, még megerősítik. Napoleont a' néppel tétetik-le, holott azt, legalább mint Győzők, magok teheték vala. Lengyel ország... Hazánknak egy része... A' Spanyol Király a' maga híveit... az atyját el akarja fogatni... Szülőjének kedveseket kikívánja... Én mind ezeket nem értem. 'S minthogy épen nem értem, 's látom hogy elérteni soha nem fogom, rajta nem is tépelődöm. De mint ember csak kénytelen vagyok visszatekinteni a' jövendőbe és az elmúltba, 's azt kérdeni magamtól: Mit várhat az emberiség? mit Austria? mit Hazánk és Nemzetünk? Austriának két szomszédja retentő erőre jutott, 's ha a' barátság meg talál, elébb vagy utóbb, bomlani, mit mondunk hogy oda az Antemurale, és hogy két oldalról jó ellenünk a' veszély, melly egy oldalról is adhatna dolgot. — Azonban erős hittet azt hiszem, hogy a' mit én a' magam négy falam közt sejtek, azt a' mi Ministeriumunk világosan látja, 's ezen bizodalman teljesen elcsendesít. A' helyett tehát hogy azokon törődjem a' mit reám nem bíztak és a' mihez bizonyosan nem értek, a' mi erőm van, azt nyelvünk és literaturánk' gyarapodására fordítom. Daykának, Báróczinak és Superint. Kisnek munkáját, mind öszve XII. kötetet két eszt. alatt adtam ki. Most a' Zrínyiét éreszem-ki két vagy három kötetben, 's a' magamét, mellyből már 4 jött-ki. Ebben vitáim vannak; sok azt mondja hogy nem tudok hozzá; de én okaimat felhordám, 's a' ki azokra nem felel, hanem csak beszélt, én az olyant felelet nélkül hagyom. Elébb tanulni kell, mert az nem elég hogy csak úgy tudjunk, mint a' kocsisunk vagy dajkánk. — Egy úttal minden kötet elébe egy megholt nagy Magyar' képét teszem, ad arcendam invidiam et suspicionem adulationis. Pászthory, Révai, Gener. Orczy, Primás Barkóczy, az elesett Kapitány

Csehly, a' Telemach fordítója Gr. Haller László már metszve vannak; Spissichet most metszik. Ezeknek megtisztelésekben lelem örömemet.

Éljen a' Méltós. Úr szerencsésen, egészségben, és igen sokáig, 's tartson-meg becsülhetetlen kegyességében, mellybe ajánlva a' legszentebb tisztelettel maradok

A' méltóságos Urnak

alázatos szolgája

Kazinczy Ferencz.

Széphalom, Martz. 15d. 1815.

PONGRÁCZ ELEMÉR.

PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM KÉT KIADATLAN LEVELE SZENTGYÖRGYI ISTVÁN SÁROSPATAKI TANÁRHOZ.

Hogy *Pálóczi Horváth* Ádám az itt közölt két levelet tényleg *Szentgyörgyi* Istvánhoz intézte, az kitűnik *Szentgyörgyinek Kazinczy* Ferenczhez 1790 február 2-án Sárospatakról írott leveléből, melyben egy részletet közöl ama levélből, melyet *Horváth* Ádámnak írt végső válaszul »az Orthographiára nézve« s a melyre aztán válaszképpen írta *Horváth* az itt II. számmal ellátott s 1790 márczius 2-áról keltezett levelet. (V. ö. *Váczy*, *Kazinczy* levelezése, II. k. 29. lap.) Ez a két levél abban a nagybecsű levélgyűjteményben (címe: *Köteles levelek.*) maradt fenn, a melyet *Kisari Tóth* János sárospataki ref. lelkész és tanár († 1829.) gyűjtött össze s a mely az ő halála után *Nyiry* István sárospataki tanár († 1838.) könyvtárába került, a kinek özvegye: *Nagy* Borbála 1839 február 9-én küldte azt el *Szathmáry* József tiszáninneri superintendensnek, ki azt a sárospataki ref. főiskola könyvtárába helyeztette el.

I.

Szántód 26^a Junij 1789.

Bizodalمام szerént való Drága Uram

Tiszteletes Professor Uram!

25^a Mai költ levelét az Úrnak már közel két hete lessz hogy vettem nagy köszönettel; — szint' úgy szégyenlem hogy a' válasszal ennyire el-késtem. — a' sok gondok, mellyeket néha magam tsinálók magamnak, nagyon hátráltattak mostanában, 's el vontak az ilyen kedves foglalatosságoktól.

Kaposi, Tsetsi, Tothfalusi, ez a' nagy emlékezetű Triumviratus, méltán meg sértetik, mikor úgy visellyük magunkat irántok, mintha semmit sem tsináltak volna; meg kellene köszönnünk tsak az igyekezetet is, — de azomban semmit sem véttenénk Csetsi bóldog hamvai ellen,

ha a' mint az Úr írja, fel vennék az ő orthografiáját, 's annak hibája vagy hujja felől tudakozódnánk egymás között, 's utoljára valami bizonyost concludálnánk: hanem hogy előbb társaságunknak olyan nevezetes Társasággá kellene válni, a' melly ezt a' hatalmat méltán tulajdoníthatná magának 's ki nyerhetné Hazánk fjiától. erre pedig el-múlthatatlanul szükséges mind az, hogy többen legyünk, és Tudóssainknak nagyobb része tagjai legyenek Társaságunknak; mind az, hogy a' kik most egy társaságban vagyunk ama' szerentsés ki menetelig is egymással a meny nyire tsak lehet, meg egyezzünk. az elsőt nem szükség erősségekkel próbálnom; mert ha most minden ugyan azon egy idejű tudósok öszve esküdve tsinálnának Magyar Grammaticát, nem ösztönözhetne senkit is a maradék közül sem az irígység, sem a Praejudicium auctoritatis, hogy ellenkező értelmet koholjon. — A' második pedig azért szükséges, hogy ama' reménylett számossabb tagokból álló egész társaságnak most vetjük a Fundamentomát; és sokkal többet fog fel tenni felőlünk a' közönség, ha jó előre is minden tsekélységben egyezünk, mintha magunk között is egyenetlenkedünk — sőt; teszem, hogy arra a' közönséges 'Társaság' felállítására soha reá nem léphetnének is, és így érdemlett hatalommal egy minden részben meg-határozott Grammaticát nem tsinálhatnánk is; az a betsület, mellyet most lábbadozó Társaságotskánk, állhatatos munkálkodása által szerezne magának, elegendő ösztön lenne a' maradéknak arra, hogy bennünket kövessen; és annyival erősebb ösztön, hogy nem törvényel, nem Táblára irt regulákkal kényszerítjük a' Magyar a' mi módunk szerént való írásra, hanem tsak példával. — de hogy tehesse magát példává, vagy Exemplárrá a' Társaság? — ha annak Tagjai az írásban különbözni fognak, és így Addig is míg azt az ohajtott véget tsak valamennyire is el-érhetnének, igen hasznos dolgot tselekednének, ha egymás között, némelyeket, mellyek nélkül a' meg egyezésre nézve éppen el nem lehetünk jó előre meg határozni, és azokat törvényekké tennék addig is, míg a' nagyobb számú társaság vagy helybe hagyná, vagy qualificálná; 's éppen az ez, a' mit én akartam leg-először is, hogy egy-más' leveleiben keressünk hibákat, és azokonn barátságosan vetélkedjünk; 's a' mit decidálni fogunk, tegyük azt állandó törvényvé. — Ezt tselekedtem én leg első levelemben, meg jegyezvén azon szokat, mellyek felől az Úrtól világosítást vártam; hogy pedig azt ne tsak ketten tudjuk, meg küldtem válaszomat *Kazinczinak*; ő pedig az Urnál meg láthatja az Úr tulajdon leveleit; — *Kazinczi* is küldött nekem már egynehány regulákat; és én ismét azokat közlöttem *Földivel*; 's a' mit *Földi* felett, vizont *Kazinczinak* meg küldöttem, magam' értelmével együtt; — tudom hogy mind ezeket meg-fogja látni Tiszteletes Uram is; és így noha nagy erővel a' lakó helyek messzisége miatt, de tsakugyan mehetünk valamire, a' melyek pedig meg-határozatlan maradnak; — azokat bizzuk a' következendő időkre. — Én nem hogy ellenkezni akarkivel is 's nem hogy magamat különböztetni kívánnám, sőt szinte úgy örülök, ha vagy a kétségekben meg világosodhatom; vagy (kivált) az ollyakat, melyeket praejudiciumból kaptam, fejemből ki verhetem. Erőszakot teszek inkább magamonn (ha tsak a' több

észnek itélettételében nyilván való hibát nem talállok) csak hogy a Társokkal egyezhessek. (feltétlenül, hogy a Társok olyanok legyenek a kik felől el kell nyílnom, hogy értik a dolgot, és egyszersmind nem sui principii emberek, mint *Batsányi Ur*) példának okáért, el-kezdvén az *Ur* levelét a 3-ik §-on — *A' hang ejtés szerént etc. etc.*

Az eredetnek nyomát a hol meg-lehet hagyni, el ne töröljük. — ez már törvény mindenikünknel, — ezt az *Ur* már így módificálja, 'a hang ejtés kedvéért. A' hang ejtés szerént való írásban is, ha lehet az eredet nyomát meg kell tartani: — jól *vagyon*, én meg-egyezek benne, 's fel teszem hogy minden társok meg *egyeznek*; — én tehát tovább megyek a regulákban, ad specialiora, 's azt mondom: hogy a kettős *ll*-el hangzó verbumok 3-dik personájában, hogy az eredet nyomát jobban meg tarthassuk, meg kell hagyni mind a két *ll*-et, hallom, hallod, hallja. — okát adom; mert a' hang ejtés ellen semmit sem véttünk vele; mivel kivált Patak vidékén, (mellynek hang ejtését, ha tsupa Dialectusnak veszem is, nem utolsó dialectus) egészen így mondjuk ki, hallja, vagy legalább halja. — vagy ha ez a' regula minden társaknak nem tetszenék, teszem ezt: az ilyen szokban elég ha az eredeti nyom kedvéért az egyik *l*-et meg hagyom, a másik *l* és *j* helyett pedig irok *ly*-et. (*A levél e részletének megírása után pótlékkül a lap szélén*) »de kérdés: most jut eszembe; ha *hallja* lehet *hallya*, fogja is miért nem lehet *foglya*.« Vagy ha ebben sem mindnyájan egyeznénk meg; regulára tenném utoljára ezt: hogy az ilyenekben, szabadságában áll az írónak, akar *llj*-el, akar *lly*-el írja; — okát adván, hogy Debreczen' vidéke a hangot így ejti *hallja*, vagy *hajja*; Patak pedig így *hallja*. 's e' három közül osztán, a' mellyiket a' társaságnak meghatározni tetszik, én arra igen örömet reá állok, sőt az ilyen meg határozást igen nagyon óhajtanám.

Hasonlóképpen. *attyá, fattyá*; ha így irom, egyformán irom mindeniket, a' mint a' hangzat is egy formán esik, és így azt mondhatom, hogy hang-ejtés szerént irok. de menjünk vissza az első regulára, hogy a' hang ejtés szerént való írásban is az eredet nyomát a' hol lehet meg tartsuk: *attyá*, eredete *atya, fattyá*-nak *fattyú*. miként distingvállam hát írásban úgy ezt a' két szót, hogy az eredete mindeniknek meg tesszen, csak valamennyire is. Én tudnám distingválni így *atyja, fattyja*. az elsőben igen keveset erőltetem a' hang ejtést, azonban ha regula nem volt is, hogy *j*-et tegyek mellé, tehetem regulává; a másodikban pedig mivel a' betűk haszontalanul (a' hang ejtésre nézve) sokszoroztatnak; regulául teszem, hogy hagyjuk el a' *j*-t; és így ilyen regula lessz belőle, hogy a' melly eredeti szók kettős *ty*-vel iratnak, azok mellé a' hasonló esetben nem szükség a' *j*. és így akkor így fogom a kettőt meg különböztetni *atyja, fattya*... — ha már ez a' törvény minden társoknak nem tetszene; *tsinállyunk* mást, vagy *tsináljunk*.

Ez a' *tsinállyunk*, vagy *tsináljunk* éppen szerentsére ad alkalmatosságot erre az állításomra, hogy a verbumoknak ilyen szabású meg hajtásában, közönségesen *j* betűt ír a magyar. írjunk, kérjek, írja,

birja, hanem ahol az *l* után következne a *j*, ott hang lágyítás kedvéért *ly*-et írunk, 's kérdés jó e? vagy ezt a' hang ejtés különbözőzése meg kívánhatja e? (tegyünk törvényt:) Tudom azt, hogy ha így irnánk *tsinályok* pro tsinálók, minden kérdésen kívül lehetne írni így is *tsinályunk*, mivel akkor nem *j* helyett *y*-t irnánk; hanem egy *ly* helyett kettőt, az az betűt kettőztetnénk, mint ebből *szeretek* szeressünk, — de már *mondgya*, *adgya*, *tudgya*, a' hol az eredeti nyom éppen *j* betűt kíván; miért kellene *gy*-t írni, éppen nem látom; mert vagy a' hang ejtés egyenlősége miatt ha arra vigyázunk, lenne *möngya*, *aggya*, *tuggya*; vagy ha ez nem, amaz sem. De adja bár az Úr okát, vagy világosíttson meg benne, 's határozzuk meg magunkat elegendő okkal az így írásra, — olyan egység szerető vagyok, hogy mindjárt reá állok arra is.

A' mi illeti a' *j* ragasztékot ebben még *Kazinczi Urral* sem tudtam meg egyezni; és így hogy kifogás nélkül való regulának tartsam minden 3-a persona jelentéséül ki tenni a' ragasztékot; arról le mondok: de tsak ugyan meg vallottam én azt mindig, hogy nem illik mindenüvé. tsak azt kérdeztem, hogy hova illik, 's hová szükséges? én mivel azt hittem eddig, hogy mindenüvé szükséges, a' hol tsak a' hang ejtést nagyon meg nem motkollya, kettőztettem az *s*-et is 's más némelly betűket, az értelmeknek különbözőtetése kedvéért; de ezt a' mint nem régen kezdtem (*betoldása*: írná e a' M Museum így *keztem*, a' miatt hogy úgy hangzik.) úgy el is hagyhatom, tsak azt óhajtanám, hogy határoznánk meg, hol legyen szükséges ki írni a' *j*-t vagy más ragasztékot, vagy a' helyett a' betűt kettőztetni: — miért írhatom *j* nélkül *beszéde*, 's ezt pedig nem *szomszédja*; a' vocalison végződő szokról semmi kérdés sints, mert azok meg kívánják átallyában a' ragasztékot, de a' consonánsion végződők között hol vette magát az a' nagy különbözőzés; igen örvendeném, ha ugy el találná az Úr az intrinsecumot, mint az *Övének* trantserozásában, mert az valóban nagyon szép: hanem hogy egyszersmind azt is megmutassa Tiszteletes Uram, hogy az *ő* után a' *v*. eredet szerint tartozik, és így több mint ragaszték, 's hát certo sensu el múlhatatlanabb is (de ezt az argumentumomat cum grano salis vegye az Úr, nem ellenkezés kedvéért tselekszem, tsak egy kis nyálkoskodásból) és így tsak meg kell azt valami módonn határoznunk, ha erővel fog is esni, hogy hova kell törvényesen az a *v*. vagy *j*. és hova nem; mert ennek meg határozására a' hang ejtés, úgy tetázik nem elég; mivel sok Hazánkban a' hang ejtésben való abusús, 's majd egyszer nem is tudjuk meg határozni, melyik a' dialectus, melyik a' valóságos hiba. némelly betűkről talám egészen minden exceptio nélkül is meg lehetne határozni, hogy szükséges, utánnok, némellyek éppen nem kívánják; némellyeket kettőztetünk; némellyek, hol kívánják hol nem.

Az *ő szemek*, ezek a' *szemek*, mind a Miskólcz tályéki, mind a' Túl a' Dunán való Dialectus azt mutatja, hogy az utolsóbb *e*-k egymástól hangra különböznek, és én gyanításképpen fel tettem hogy az *ő szemek*nek ragasztékja mászott az *e* felibe és ékezetté vált. — meg határozni nem merem: de ha személlyem szerint szerentsém lehetne,

hangal meg tudnám különböztetni, mind a' hosszú, mind a rövid *e*-től, ezen harmadik rendű *e*-t. — az tsak ugyan törvény nálam még eddig, hogy az olyan egy forma szókat mellyek két különböző dolgot jelentenek, illendő meg különböztetni, ha találunk az eredetben olyant, a' mivel meg lehet különböztetni.

Tudom azt, hogy a' már meg-hólt 'sidó nyelvben is annál nagyobb tudományt mutathat valaki, ha punctumok nélkül tud olvasni; de valyon inkább nem természete e az az orientális nyelveknek, hogy a' vocalisokat punctumokkal jelentsé? azt írja az Úr, hogy *haldoklott a' sidó nyelv* etc. is, de talám inkább mikor született 's tsetsemő volt, akkor élt a punctumokkal; hanem azután a szokás annyira vitte, hogy a' ki nem jegyzett punctumokat is tudta.

Értelme, félelme, itt még nem tettik úgy ki a közép hangú *e*, mint a pluralisban *ertelmék felelmék*, 's bizonyosan ebből kellett származni ennek a' dialectusnak is *ertelmök, félelmök*. — Már ki is fogytam a' papirosból. — Én az Ur levelét nagyra betsülöm, 's idővel is meg köszönöm, többször is ki kérem. Minden tisztelettel maradván Az Urnak Tiszteletes Professor Uramnak

igaz szívű szolgaja

Horváth Adám mpr.

(NB. Az utolsó lap szélén) a' coopertát is méltóztasson az Ur meg nézni.

(Eredetije két 4 r. alakú papiroslevélen a *sárospataki ref. főiskolai könyvtár kéziratárában*. Borítéka hiányzik.)

II.

Tiszteletes Professor Ur

egész bizodalman szerént való Nagy Jó Uram!

Legelőször is azzal vagyok köteles, hogy engedelmet, és botsánatot kérjek az Úrtól, két hibamról, — egyik az, hogy az *erőszakos kimondás*-ról, nem elég figyelemmel olvastam az Ur levelét; mert az való, hogy érthettem volna azon tzikkelyt úgy a' mint az Úr mostani levelében magyarázza, de nekem is könnyű volt el-tévedni, — másik az; hogy magam tettem ezt a kérdést: miért irhatom? *beszéde*, s miért nem: *szomszéda*? és mégis másszor azt irtam, hogy nem szokatlan ez is: *beszédje*. itt ugyan erőltetés nélkül is menthetném magamat, a' kérdésben levő dolog érdemére nézve; de tsak ugyan ezen ugy-tetszett különbözésemmek az volt az oka, hogy miólta a' literatura dolgában correspondentiájim meg szaporodtak, nem értem reá, küldött leveleimet magamnak is le írni, és így az éppen még kérdés alatt lévő írás módjában, ahol magam is eleget perlődöm magammal, az ilyen particularitások eszembe nem juthatnak; — holott, ha már valaki azt a' két levelemet egy könyvben olvasná, vádolhatna, hogy gustus ellen is hibáztam: mert már ma, az ilyeneket is hamar a systematica Írás rámajára

vonják. És ugyan ezért bátorodom kérni az Urat, hogy Leveleimet méltóztasson meg-tartani, és annak idejében, ha vagy a' nagyján, vagy akarmi okon reájok szükség nem lessz, *Kazinczy* Úrnak egy tsomóban által adni. — Ezekről hát engedelmet kérvén, térek az Úr Érdemes Levelére.

Ha mi meg nem köszönhetjük; talám maradékink jó nevenn veszik az Úrnak a' kinlódásig vitt szorgos vizsgálódásit, magának pedig az Úrnak, magától elég jutalom az, hogy köz haszonért tselekedte.

Hogy a *j* ragaszték eránt tett jegyzéseim alá nótaképpen az Úr nevét ki tettem: azt az okozta: mert egy Magyar Astronomiam' Praefatiojában erről igen nagyon a' régi értelmem szerént írtam, melyet már a Censura miatt ki nem törölhetek, hanem qualificalnom kell, arra pedig szükséges ki tennem, hogy hol vettem a világosodást? hazudnék pedig, ha magamnak tulajdonitanám. Egyéb-aránt akar-hol vette légyen magát az a *j* ragaszték, melly sok helyenn a' köz beszédben is múlhatatlan; egy átallyában ki nem adhatok rajta, 's azt sem örömet állitoni, hogy a' szokásonn kívül valamely igen generalis regulát ne kellyen eránt szabni, melyre mitsoda okom legyen, nehéz meg mondanom úgy, hogy homályos ne legyek: addig pedig magamnak törvényül teszem; hogy *T. Varjas* Uramként az *Énekje* hangját ne erőltessem; hanem ahol a *j*nek odatétele, vagy a' helyett betű kettőztetés miatt, egyik szó' értelme a' másikkal hamar öszve keverődne; ott az ragasztékot [először *adfixumot* írt, de azt keresztülhúzza] el-nem-hagyom. Hogy pedig a ragasztékot tóldaléknak inkább szerettem nevezni; ott látom, hogy hibáztam; és okozta azt *Dr. Földi* Uram levele, a' kivel már régen ez eránt vetélkedtem; de ő is én miattam hibázott, mert én a' ragasztékot, olyan erőben vévén, mint az adfixum, utóbb adfixum névvel éltünk leveleinkben, s ő azt rosszallotta; de akarhogy van, tsak ugyan igazabb neve az olyan *inek* a' *ragaszték*, vagy *ragasztó*, mint a toldalék.

Erőltetésse, része, hogy némellyek közbeszédben is így mondják; az Úr azt mondja, hogy lehet oka a' dialectus is, és helyes okát adja, hogy azok a' némellyek olyan betűket is kettőztetnek meg, mellyeknél a' *j*nek semmi nyoma nints, mint *éppen, széppen*. — Én ugyan már — mennyiben és mennyire győződtem meg a *j* ragaszték dolgában, előre ki tettem; irom propter distinctionem az ő *részek*, de már a' singularisban, mivel semmi más szóval öszve nem keveredik kettőzetlen irom *része*. Mindazáltal az az erősség nekem akkor hogy nagyon tetszett nem tagadom; és ámbár a' felhozott példák miatt nem tagadhatom azt is, hogy Dialectus, de ha *Baróti Szabó Dávid* maga győzhetne ellene mondhatatlanul, hogy az Erdélyi Dialectus leg jobb; nagyon szeretném; Minden Dialectusnak a' szokáson kívül in derivativis kell okának lenni, (más a' tör'sök szó, mert már annak Grammaticat még exceptiókkal sem tsinálhatunk.) Ha már az Erdélyi Magyar akarmi okból magának törvényt tett, hogy az ilyen harmadik personáju szókban meg-kettőztesse a' betűt és ahoz hozzá szokván, másokra is kiterjesztette; ott hibázott; és így hibázik is minden Dialectus a' maga tulajdon törvénye ellen; — *karjaim, tsókjaim*, most jól iratik, és senki sem merné rossznak mon-

dani, az országnak akar mellyik szegéletében; pedig ha a' derivatiokra megyünk, a' *j* ragaszték az első personát nem illetné, és így ezen szók-nak a tör'sökje, *karj, tsókj*; meg engedem pedig, hogy míg a harmadik persona példájára, erre is rá nem szokott a magyar száj, így írhatták, *karink, tsókinik*, és miért nem? ha ezt most is írjuk, *karunk tsokunk*, amazt pedig így: *karjok, tsókjok*. — Jóllehet hát vétkezém, ha az illyeket már most elrontanám; de gyanitom még is, hogy hibázott a' ki legelőször úgy írta, mert arra, hogy az első personában helyt adjak a' ragasztéknak olyan helyen kénszerit a' szokás, a' hol a' két vocalisnak össze esése meg kívánhatná; mert mind mondjuk, mind írjuk, *vese, veséim, veséje, balha, balháim, balhája* 's a' t. Ez illyenek miatt tehát megkötöm ugyan magamat, hogy ujtó ne legyek; de azomban, a' hol a' szo-kást úgy igazíthatom, hogy a hangot ne erőltessem; meg vallom, hogy nagyon szeretnék állandó törvényeket tenni, 's tétetni, és éppen ez az oka, nem pedig valamely contradictorius spiritus, az én scrupulosuskodásomnak.

Vakaró, mosdó, varro; (mint az akasztó fa is) hogy az illyenek-nek a' szokás a' fundamentoma; megengedem, ha a szokást igen széles értelemben veszem: egyébaránt én a' hasonlókát, a' nemzeti nyelv ere-deti hibájának (relate ad alias lingvas) tartom; vagy valamely vele született (alig tudom ki mondani) törvényjének: meg lévén már a' magyarnál ezen tör'sök szók: *varr, mos*, mind a' ki mosdik, mind a' miből mosdik, mind a' ki varr, mind a' mit varr, mosdónak, varrónak nevezte: más nyelvekben is van illyen eredeti szűkség, a' hól a' magyar azoknál sokkal bővebb. *Szenvedek* valamit, a' mi fáj, el-szenvedem ezt az alkalmatlanságot, *megszenvedem* ezt az embert, *megszenvedem*, hogy itt legyen, vagy *szenvedhetem*, a Deaknál mind tsak patior; hát a passi-vumoknak sok féle értelmei? *Verődöm* verberor, *veretődöm* is tsak verberor, pedig az elsőt olyantól szenvedem, a' ki maga ver; a másikat, a' ki más által veret, ez veretem, 's más több illyenek.

Voces sunt signa idearum arbitraria; az tagadhatatlan; és ez az a mi könnyíti s nemesíti az imaginatiót; ez egyik a' mi a barmok felett az éjig emel bennünket. De okozza e ez azt; hogy a' természet, vagy más akarmi, a' nyelv dolgában változhatatlan tör-vényt ne szabott volna? azt már nehéz meg-határozni: mert ha ezt: *arbitraria*, szoros értelemben vesszük; úgy törvényt fogunk tsinálni; ha pedig nagyon szélesen vesszük; úgy szabad akarat szerént tsinálván kiki magának jeleket, a' mellyekkel az ideakat el nevezze; nem fogjuk egymást meg-érteni; és így egy pontban valahol tsak meg kell álla-podnunk; és vagy a régen, vagy az ujjabban szokásban vett hangok-ban, valamely nyomos törvényt tsinálunk; ha már egyszer a' magyar *sultogni* kezdett, ezután a *sittagjon*; vagy legalább olyan szóval ne tegye ezt ki a' mi más is tehet, azomban a' Deák bizvást susurralhat és a görög *ψιθυγιά* tsinálhat. Meg fogunk hát mi egymással egyezni, tsak hogy tegyünk a' *szokásból törvényt*, (mint Országunk tsinált magának Jus Consuetudinariumot) de a' mennyire lehet válogassuk ki az abusu-sokat, 's javítsuk a' mint lehet; a Derivatiokban pedig több szokbul keressünk igazabb utat, és ha tsak a' hangzat engedni fogja, a'hoz

igazítsuk a kevesebbet, azomban hogy ujjitók legyünk, azt éppen nem akarom; hanem inkább régítők, ha azt úgy intézhetjük, hogy újra ne keljen tanulni nyelvünket.

Első, második, harmadik December, — ez is hiba; ők vagy a napokat nevezik Hónap' nevével, vagy a' szók' elrakásában hibáznak; 's akarván írni December első napját, írtak először első Decembernapját; 's utóbb ellipsissel Első decembert. Illyen forma hiba a' mi Papjainkban, mikor e helyett Sz. Pál Korinthusba küldött első levele; azt mondják: Sz. Pál először Korinthusba küldött levele.

Hadd mentsem már a' *Mindenes Gyűlytemény'* Irójit is. Gyűlök, *gyűlytöm*, gyúlok, *gyűlytóm*, fűlök, *fűlytöm*, fúlok *fűlytom*; én mind jónak tartom; az első és második, sem nem ízetlen, sem hangot nem ront; *fűlytöm*, jobb mint fűtöm és fűttöm csak betű hagyás; nálunk körskörül így hangzik fűjtöm; fűlytom ha a szokásra nézek is szint olyan jó, mint fojtom, a Dunától fogva a' mi részünkön mindenütt így hangzik fűjtöm; és úgy fog hangzani, ha így irom is fűlytom; és így még itt nem volna szükség a' törsök szó betűjétől eltávozni, sőt ama' más Dialectusokat is igazítani lehetne; hanem már öszűlyti, nem ide tartozik; mert itt nem az a' törsök, *öszűl*, hanem *ösz*, melyből lessz mind az *öszűlök*, mind az *öszítem*; mint a' *készűlök*, *készíttem*; de a többiben maga a' verbum a' törsök fül, fúlok, fűlytom, gyűl, gyűlök, gyűlytöm, 's a t.

A' lélek halhatatlanságáról írt gondolatimért én nem köszönetet vártam az Úrtól, hanem egy minden kedvezés nélkül való Krisist. — Többire hosszas levelemnek engedelmet kérek, 's betses fávöriba ajánlva maradok

Az Urnak

Szántód 2 Marcy 1790.

igaz szívű szolgálja
Horváth Ádám mpr.

[Eredetije két 4r. alakú papiroslevélen a sárospataki ref. főiskolai könyvtár kéziratárában. Borítéka hiányzik.]

KÖZLI HARSÁNYI ISTVÁN.

GRÓF BETHLEN MIKLÓS BÉCSI FOGSÁGÁRÓL.

Az alább közlendő — tudomásom szerint — ismeretlen okiratok elsősorban a gr. Bethlen Miklós bécsi fogságában beálló változásra vetnek világosságot és sok tekintetben kiegészítik azon közléseket, melyek bécsi fogságának idejéről eddig megjelentek. (Pl. Irodalomtörténeti Közlemények, 1905. 158. s köv. II. és u. ott 1906. 80. s köv. II.) Fogságának tulajdonképeni okát maga Bethlen mondja el az 1. sz. okiratban; de hogy egyénisége és szereplése a bécsi udvarban az előtt sem lehetett népszerű, azt azon tanukihallgatás mutatja, melyet a gubernium 1701 május 12-én

Gyulaféhevárt fogatosított, mikor a hunyadmegyei határok kiigazításával megbízott gr. Marsigli Lajos császári tábornoknak a guberniumról mondott kemény kritikája tudomására jutott.

Nagyklopódiai Pogány János vallomása szerint gr. Marsigli ekként nyilatkozott Bethlen Miklósról: »Nicolaus Bethlen nec suo defuncto principi fuit unquam fidelis, nec est Suae Majestati, illum quondam generalis Caraffa suspendio voluit necare, sed non erit tardum. Idem voluit nunc legatus venire Viennam, sed si et ipse ego ibidem adesse potero, ille nec in stabulo poterit permanere.« Szatmári János vallomásában viszont így nyilatkozott: »Credite et scribite illis, me dixisse: Gubernatorem, Nicolaum Bethlen et Johannem Sárosi excidio futuros vestrae patriae. Ecce ego dico et recordemini dum res sic eveniet. Tempore adhuc generalis Karaffa, Nicolaus Bethlen capite plecti debebat, sed non erit tardum.« (Erd. kancz. levéltár. 1701 nov. 27. Orsz. ltár.) Úgy látszik tehát, hogy nem kizárólag a »Noé galambja« volt oka a kancellár bukásának.

1.

Sacratissime et invictissime Caesar, Domine Domine Clementissime
Benignissime!

Ego miser fungus jam septuagenarius, qui per septem et medium annos jam in carcere computrui, per humillimum Memoriale effundo lachrimas meas ad pedes Augustae Majestatis Vestrae.

Ego sum ille, qui ante novem annos, tunc etsi indignus, tamen supremus in Transsylvania cancellarius regius, viva voce aggratulatus et apprecatus sum Vrae Mat^{ti} monarchiam Hispanicam, cuius testis est Panegyricus tum typis impressus.

Causa et occasio calamitatis meae est unum Projectum Pacis in anno 1704. ad legatos Anglicum et Hollandicum, pacis tunc inter divum Leopoldum et Hungaros et Transsylvanos jam turbatos faciendae mediatores directum. Cuius projecti summa finis et intentio erat pax dictarum provinciarum, salva uti mihi videbatur Mat^{te} Augusta, ut ita per dictam provinciarum illarum pacem posset S. Majestas omnes vires contra regem Galliae et ad monarchiam Hispanicam recuperandam convertere et sua imperia ac in illis meam etiam patriam et nationem foeliciter et tranquille possidere.

Si mea intentio alia fuit et si perniciem ullius intendi, — Deus me non tantum ex hoc carcere nunquam liberet, imo ex isto me in illum aeternum carcerem praecipitet: quocumque tandem modo illud praeter et contra mentem meam explicatum et usque ad mortem et horrendum istum carcerem mihi exitiale factum est. Contra me nihil amplius inventum, ne vel minima quidem umbra, vel minimae collusionis cum quovis mortalium Augustae Domui vel hostium, vel suspectorum.

Quocirca cum V^{ra} Mattas tot regnorum coronis coronatur, per regum regis spineam coronam V^{ram} Mattem oro, V^{ra} Mattas misereatur mei et si ille latronis in cruce misertus est, etiamsi ego latrone illo sceleratior essem, fiat mihi post tot horrendas passiones tandem gratia et libertas, quando inter tot lapsos, tamen gratiatus, in tota Hungaria et Transsylvania solus sum, qui de profundis gemo, aliis omnibus sine exceptione vita, libertas, bona, honores restituuntur.

Dignetur V^{ra} Mattas eruere festucam ex oculis historiae et posteritatis, ne illa miretur, fuisse unum, qui aliquando Augusto Leopoldo vel cum suo periculo certe multum servivit et per dictam Mattem specialiter sub minimo sigillo et manu et verbo regio assecuratus et gratus fuit et tamen propter unum somnium bene intentionatum in carcere computruit et mortuus est, universali gratia exclusus.

Auspicetur V^{ra} Mattas augustum suum imperium (cui ab Augusto primo par non fuit) clementia, ut ego laeto corde faciam, quod etsi flens, tamen et modo facio, nempe: ut Deum orem, ut V^{rae} Matti dicat, quod olim Davidi et Cyro, unctus meus et V^{ram} Mattem faciat vel Primum, ve Quintum in orbe christiano Carolum.

Sacratissimae Caes. Regiaeque Majestatis V^{rae}

humillimus et desperatissimus captivus

Comes Nicolaus de Bethlen mp.

Kivül: Ad Sacratissimam Romanorum Imperatoriam, ac Germaniae, Hispaniae, Hungariae, Bohemiaeque etc. Regiam Majestatem, Dominum Dominum Clementissimum Humillimus supplex libellus Comitis Nicolai de Bethlen captivi.

2.

Tekintetes Cancellaria, kedves bizodalmas és jóakaró Uram.

Az Istenért és tisztí hütös kötelelségeért kérem kglmeteket bizodalmoson és szeretettel, az én vigasztalásomról ne feletkezzék, mert erdélyi több hazafiai között kglmetek nekem is hiti s tisztí szerént obligatus. Ha nem szolgálhattam is mind kglmeteknek, legalább nem vétettem. Az Isten kinek-kinek munkája szerént megfizet. Az én hozzám való atyafiságát is kívánom fizesse áldással meg. Maradok kglmetek

vén rab szolgája atyafia komája barátja

27. Sept. 1712.

G. B. Miklós mp.

Kivül: Inclitae Cancellariae aulico = Transsylvanicae. Dominis colendissimo et observandissimo. (Zárópecsét.)

3.

Édes öcsém Uram és kedves komám és jóakaró Uram.

Értettem, hogy öfelsége minden erdélyi memorialéket kglmed kezébe küldött és azok között az enyimet, a vömét és Mármaros vármegyéjét, mely háromhoz nekem közöm vagyok.

Isten áldja meg öfelségét, hogy arra ment, a melyet mű ország, gubernium és cancellária örökké kívántunk és kértünk és kívált mikor

üdvezült gubernátor és Apor urammal hárman itt voltunk, instáltuk erőssen: Ut omnia Transsylvania, sive politica, sive militaria, sive juridica et fiscalia, vel cameraria, sive publica, sive privata memorialia veniant, per rectam regiam viam informationis guberni ad cancellariam aulico-Transsylvaniaicam et per illam ad S. Mattem, ne sint mille viae et cuniculi praeterita et neglecta hac cancellaria aulico-Transsylvaniaica etc. Hanem hogy minden erdélyi ember a cancellaria által s hírével folytassa dolgát és a cancellaria kinek-kinek dolgát, ut optimum videbitur, az hova illik, ad ministerium bellicum, cameram etc. intimálja, recommendálja etc. és osztán ki-ki maga, vagy agense sollicitálja. És így a cancellaria legyen valóságos reális tisztességes instantia, mint a több cancellariák itt és a mint ez az Erdély mindenik cancellarius instructiojába is fel van téve a praefatióba etc. Ezt assequálván kglmetek, bizony boldog leszen a haza és a cancellaria. Illik ezt őfelségének alázatosan megköszönni és praxisáért könyörögni.

Az mi már azt az 3 memorialét illeti. Az vömnek legsietőbb a camarára való intimatiója, quia periculum in mora. A máramarosiról szóval izentem. Nagy momentum az ad conservandam jurisdictionem Transsylvaniaicam in illo comitatu. És hogy ez az erdélyi cancellaria expediálhasson oda gratialia etc. A mi az enyimet illeti. Nekem minden romlásom ez lön: hogy noha az én appellatióm a cancellariára, az ő helyére küldetett, de itt osztán a cancellaria kezéből éppen kivétetek és még csak a commissióba sem admittáltak és az appellatio mai napig is az erdélyi törvény szerint nem decidáltak. Mivel azért már őfelsége az igaz útba és helyre küldte az én memorialémet, én kglmeket atyafiságosan kérem és tisztii kötelességére kénszeríttem s az haza törvényért, legyen segítségel, még az én maradékom is szolgálhat kglmeteknek. Szóval Tarczali uram többet mond. Maradok kglmetek

atyjafia szolgája barátja

9. Martii 1712.

G. B. Miklós mp.

Kívül: Tekintetes, nagyságos, nemzetes Kornis Sigmund, Szentkereszti András, Simon Mihály, Bausner György uraméknak, kedves bizodalmos öcsém és komám s jóakaró uraimnak adassék.

4.

Serenissime Princeps, Domine Domine mihi clementissime.

Ego infelicissimi mortalium comitis Nicolai Bethlen captivi desperata vidua cum septem illius deploratissimis orphanis humillime proster-nor ad pedes V^{rae} Serenitatis per praesentes et illarum exhibito-rem dnum agentem Sigismundum Tarczali. Per amorem Dei et 5 vulnera Jesu Christi oro V^{ram} Serenitatem pro consolatione.

Serenitatis V^{rae} humillima ancilla.

Captivi comitis Nicolai de Bethlen desolata uxor:
Julia Rédei et septem orphani Josephus, Stephanus,
Julia, Agnetha, Clara, Borbara et Helena.

Kivül: Ad Serenissimum Principem ac dominum dominum Eugenium Ducem Sabaudiae, Dominum Dominum suum clementissimum. Humillimum Memoriale introscriptae captivi comitis Nicolai de Bethlen desolatae uxoris: Juliae Rédei et septem orphanorum: Josephi, Stephani, Juliae, Agnethae, Clarae, Borbarae et Helenae.

5.

Sacra Caesarea et Catholica Regia Majestas, Domine, domine naturaliter clementissime.

Quamvis infelicissimus mortalium meus maritus, comes Nicolaus de Bethlen jam mundo et maxime propriae suae prostratae domui et supra omnes mihi miseriori viduae mortuus est, quem si in florente suo statu sepelivissem, me et suam domum in extremas has calamitates secum non traxisset.

Attamen quoniam meum, uxoris munus hoc est, ut usque ad meam mortem pro ipso, Deo et V^{rae} M^{atti} humillime lachrimer, ideo de genu et pulvere supplico V^{ram} M^{attem} per incomprehensibilem Jesu Christi passionem pro ipsius liberatione, in cujus securitatem ego, mea et liberorum meorum vita et bonis obligatis cavebo; si vero illa impossibilis est, oro saltem pro aresti mitigatione et pristino suo statui ac decrepitae aetati convenienti sustentatione et cadaveris brevi futuri ad majores suos sepeliendi indultu.

Porro si occulto Dei judicio, ipsi omnino in aresto moriendum est, ego nunc cum septem ipsius orphanis, nempe: Josepho, Stephano, Julia, Agneta, Clara, Borbara et Helena prosterno me ad pedes V^{rae} M^{attis} et humillime oro, ut V^{ra} M^{attas} propter Dei et miserarum viduarum ac orphanorum et antiquorum mei mariti servitiorum respectum, dignetur nos, domum ipsius quam clementissime consolari.

1-mo. Bonorum ipsius et gratiarum gloriosae memoriae Leopoldi Augusti ipsius datarum nobis confirmatione et realiter effectuione, juxta benignissimas dictae M^{attis} super illis emanatas litteras, quae V^{rae} M^{attis} ministerio cum debita humillima informatione producentur, dummodo placeat V^{rae} M^{atti} illi supertenenda conferentia et nostri in illa exauditione clementissime mandare.

2-do. Mandatis ad generalem suum in Transsylvania et Hungaria commendantem et ad gubernium Transylvanicum de nostra protectione et justitia administranda datis, quia si V^{ra} M^{attas} nostri non miseretur et non protegit, nos vel minima umbra conculcat, dum mariti mei desperatum statum omnes vident.

Miserrimum vero nobis est, ingens debitum mariti, usque ad quadraginta et amplius millia florenorum se extendens, quo tamen servitium et aerarium V^{rae} M^{attis} prosperavit; jam pars bonorum nostrorum per creditores occupata est et omnia nostra peribunt, si V^{ra} M^{attas} per justitiam et misericordiam nos non consolabitur.

Si Deo ita disponente, maritus meus pro justitiae et infelicitatis speculo manebit ad posteritatem, dignetur V^{ra} M^{attas} ex nobis suae clementiae et gloriae speculum facere juxta benignissimas divi Leopoldi

scriptas assecurationes. Quum ipso Deo authore: Filius non portet iniquitatem patris. Si maritus meus erravit, certe luit, ego et orphani innocentes sumus.

Deus qui ut rex regum, ita simul viduarum et orphanorum pater est, flectat cor V^{rae} M^{attis} ad misericordiam et eandem longo et felicissimo imperio coronet.

Sacr. Caes. et Catholicae Regiae Majestatis V^{rae} humillima subdita et ancilla.

Captivi comitis Nicolai de Bethlen desolata uxor;
Julia Rédei et 7 orphani Josephus, Stephanus, Julia,
Agneta, Clara, Borbara et Helena.

Kivül: Ad Sac. Caes. ac Catholicam R. Mattem D. D. naturaliter clementissimum. Humillimum memoriale introscriptae captivi comitis Nicolai de Bethlen desolatae uxoris etc. etc.

6.

Augustissime Imperator, Domine Dne nobis clementissime, benignissime.

Ad augustissimum M^{attis} V^{rae} thronum, ad genua provoluti, supplices nostras tanto alacrius effundimus preces, quo M^{attem} V^{ram} Sacrat^{mam} gloriosissimum clementiae et misericordiae vindicem, caelesti quasi suffragio nobis oblatum, publico cum applausu adoramus. Clementia equidem et justitia fulciri ac stabiliri imperia rara sua multorum saeculorum ac ad seros nepotes transmigrante felicitate, augustissima domus Austriaca experta, non secus Mattem V^{ram} Sacrat^{mam}, veluti tutelarem Deum, divinaeque majestatis jura in terris exercentem, eum in finem orbi christiano gloriose praeposuit, ut a sacratissima ejusdem dextera saluberrimi clementiarum fontes in omnium miserorum solatium promanarent et derivarentur.

Suscipientes eatenus in sinum nostrum, arcissima octennali (et quod excurrit) detentione, multum atritum captivum Nicolaum comitem de Bethlen, eundemque ad scabellum pedum M^{attis} V^{rae} Sacrat^{mae} venerabunda subjectione deponimus, atque oramus supplices, quatenus in ipso, coram sanctissimo M^{attis} V^{rae} tribunali, exosculentur, se invicem, mutuosque in amplexus ruant, clementia et justitia, qui humana sua fragilitate et imbecillitate, clementiae exercendae argumentum Sacrat^{mae} V^{rae} M^{atti} praebuit. Parcat igitur M^{attas} V^{ra} Sacrat^{ma} subdito, clementissimos suos lambenti pulveres, eundemque indesinenter lacrimanti uxori, plorantibus liberis, indignaeque suae familiae clementissime redonare dignetur. Cui ad canissimam redacto senectutem hoc saltem pro ultimo solatio esse queat, ut carissimis suis redonatus pignoribus, inter dulcissimos eorum amplexus, propriosque inter parietes, vitam cum coelo commutare pergat.

Quae dum ab ingenita M^{attis} V^{rae} Sacrat^{mae} clementia subjectissimis precibus contendimus, M^{atti} V^{rae} Sacrat^{mae} felix, diuturnum gloriosumque imperium de caelo apprecamur. M^{attis} V^{rae} Sacrat^{mae}

humillima et devotissima ancilla comitissa Nicolai de Bethlen, nata Julia Rhédei, ejusque liberi, perpetui item *Mattis Vrae Sacrat^{mae}* humillimique fideles subditi tota familia Bethleniana.

Kivül: Ad Augustissimum Imperatorem ac Germaniae, Hispaniarum, Hungariae, Bohemiaeque regem, Archiducem Austriae, Principem Transsylvaniae etc. Humillimus ac supplex libellus introscriptorum etc. etc.

7.

Sacratissima Caes. Regiaque Majestas, Dne Dne etc.

Quamvis ignotum nobis non sit *Mattis Vrae* deputationem hoc, quod iterare suscepimus, humillimo intercessionis officio coram augusto *Vrae Mattis* tribunali defunctam, — nihilominus pientissimum monarcham fidelibus suis subditis haud vitio versurum auguramur, dum antiquae in similibus observatae consvetudinis vices implere satagimus. Moris quippe erat sub principibus Transsylvaniae statibus et ordinibus preces pro lapsis apud principem deponere et praesertim pro iis, quorum anteacta vita, commendataque probitas veniam conciliare viderentur. Ex iis igitur rationibus, quibus memorata deputatio, moti et maxime promissi memores (nam Cibinii praesenti comiti Nicolao de Bethlen a statibus et ordinibus sancte promissum erat, juxta majorum instituta divo Leopoldo augustissimo imperatori, glorioso *Vrae Mattis* genitori, pro gratia consequenda humillime supplicatum iri, sed novercantis istius tempestatis injuria viam praecusit et occasionem nobis eripuit hucusque), memores inquam promissi, humillimas uxoris, liberorum, familiaeque totius Bethlenianae preces in sinum gratiae Caes. Regiae una cum nostris, alta submissione de genu flexo profundimus. Intercedant augustissime Imperator, dum intercedimus pro eo anteacta vita servitiaque notabilia augustae domui Austriae, ab exordio constituti in Transsylvania dominii et cum singulari zelo et indefesso studio, non inutili vero successu testata.

Non est mens nobis, quibus obsequii gloria relicta, majestaticis consiliis contra hiscere, nee curas *Vrae Mattis* publicis dicatas precibus fatigare, clementiae duntaxat materiam *Vrae Matti* humillime suggerimus, nostra tenui opinione augusto ejusdem nomini, clementiaeque Austriae, non ingratham. Nam sapientia *Vrae Mattis* altius considerare dignabitur, uti primum locum adfuisse justitiae, ita consecutivum ejus, vel secundum misericordiae non defore credimus in exorabili *Vrae Mattis* clementia; utraeque virtutes augustae domui innatae prior habuit effectum, altera cum delicti venia supplicatur, quod est indicium seriae poenitentiae, quae ne habeatur sera, sola gratia *Vrae Mattis* divinae et coelestis clementiae in terris imitatrix per consecutivum misericordiae opus tribuere efficax est. Ita coram augusto *Vrae Mattis* throno supplices provolvimur et fidelitatis atque obsequii profunda devotione glorioso ejusdem nomini humillime sacrificaturi perseveramus.

Sacrat^{mae} Mattis V^{rae} humillimi et obsequentissimi subditi
 Universi status et ordines trium nationum et quattuor
 receptorum religionum principatus Transsylvaniae et
 Partium regni Hungariae eidem annexarum.

Datum Mediae, die 20 Decembris, anno 1712.

Kivül: Szokott czímzés. (Zárópecsét.)

8.

Sacra Caes. Regiaque Majestas, Domine etc.

Quandoquidem S. C. Rque M^{atti} V^{rae} libuit tam in anno 1698, quam nunc proxime in clementissima audientia, me jam ante resolutarum suarum erga me indignum gratiarum futuro effectu consolari, ideo illa benignitate fretus, ita illas quam humillime specifico.

In anno 1696. Teste E. clementissime V^{ra} M^{attas} resolverat, in casu mortis, vel cessionis meae, officium supremi comitis comitatus Maramaros et capitaneatus Husztensis, filio meo Michaeli de Bethlen, de cuius expeditione intimationem ad cancellariam aulico-Transsylvanicam humillime peto, siquidem ingravescens mea aetas et incertitudo ultimae horae ad cessionem me monent, et praesertim, quoniam majora V^{rae} Mattis servitia Transsylvanica saepe meam in comitatu praesentiam ipsi alias valde necessariam impediunt. Quoniam vero praefati mei filii jam 30-mum aetatis annum agentis valetudo inconstans valde saepe me terret et contristat: humillime oro, dignetur V^{ra} M^{attas} hanc suam gratiam in alterum meum filium Josephum ita extendere, ut in casu mortis Michaelis Josephus succedere possit, ut ita mea canities per V^{ram} Mattem maxime consolata descendat in sepulchrum. Deus Caes. Reg. V^{rae} Mattis beneficia augustae tam personae, quam domui in infinitum remuneretur.

S. C. Regiaque M^{attis} V^{rae} humillimus et obsequentissimus subditus et servus

Comes Nicolaus de Bethlen.

Kivül: Ad S. C. Regiamque Mattem, Dominum etc. Super officio comitatus Maramarosiensis. Humillimum memoriale introscripti Comitis Nicolai de Bethlen, cancellarii regii Transsylvanici.

9.

Dominus comes Nicolaus Bethlen habebat adhuc anno 1702. a Sac^{mo} quondam Leopoldo Caesare collationem officii supremi comitis comitatus Maramaros, etiam in duos filios suos per mortem, vel cessionem ipsiusmet dicti comitis Bethlen. Acceditque tumultibus novissime sopitis mors in filium primogenitum et interea ipsum comitem Nicolaum Bethlen accidisse captivitatem, in qua hodie quoque haeret.

Venit itaque captivus iste cum instrumentis A. et B. ad cancellariam aulicam Transsylvanicam, flagitatque expeditionem pro superstite filio suo comite Josepho. Sed quia cancellariae huic ignotus est captivi hujus

modernus status, ideo (?) absque praevia notitia rei hujus et consensu excelsi in rebus Transsylvanicis ministerialis deputationis expedire quicquam noluit, praestolatura ejusdem mentem, quid supplicanti comiti pro responso dandum foret.

(Fogalmazvány.)

10.

S. C. et Regia Catholica Majestas, Domine etc.

Ex annexis A. B. C. clementissime dignabitur V^{ra} Mattas videre, qualis gloriosae memoriae augusti Leopoldi gratia facta fuit fratri meo, piaae memoriae comiti Michaëli Bethlen et per illius mortem mihi, comiti Josepho, ratione officii supremi comitis comitatus Maramaros et capitaneatus Huszt.

Frater meus erat juvenis, robustus vir, quod ego nec imaginari potuissem, mortuus est in florentissima aetate 33. triginta trium annorum et sic plane omnibus insperate successi illi per divinam providentiam in illa augusti Leopoldi gratia. Et quamprimum Rakotziana rebellio sopita est, vi illius caesarae gratiae in illo officio supremi comitis; et illud, quamvis jus non dixi, tamen realiter possedi, viceofficiales per avunculum una cum comitatu secundum leges constituimus, qui V^{rae} Mattis et comitatus servitium sine omni defectu impleverunt, absque omni cujusquam prohibitione et turbatione, jam per tres annos, conscio V^{rae} Mattis regio Transsylvanae regimine sub nomine deputationis et gubernii constituto. Ego enim statim post ejectum Rakotzium exhibui deputationi, regiae Transsylvanae donationem. B. et mandatum instellatorium C. et cupivi installari, sed responderunt: Quod jus quidem meum in donatione bonum agnoscunt, sed instellationem differunt, excusantes, quod mandatum Leopoldi esset vetus, tertius jam regnaret caesar et quod ipsi non essent gubernium, sed tantum deputatio, mandatum vero illud esset gubernio intitulatum. Ergo ut renovarem mandatum instellatorium a Matte V^{ra} cum titulo ad deputationem et quod ipsi statim instellatores dabunt, ista quidem excusatio mihi non est visa solida et remonstravi: 1.) Quod tales regiae donationes morte regum non mutantur. 2-do. Mandata in donationibus fundata et se ad illas referentia et quae ad longum tempus dantur ad aliquod dicasterium per mutationem formae regiminis et mortem aliquorum consiliariorum, non invalidantur. 3-io. Deputationem regiam nomine tantum differe a gubernio, alias usque ad gubernii evectionem idem revera, quod gubernium esse. 4-to. Aspiciant titulum nemine nominato consiliaris Transsylvanae. 5-to. Videant illa verba in casu mortis Michaëlis. Et in fine sine ulla contradictione et non exspectatis aliis ordinibus et mandatis. 6.) Et imperator donans et mandans et cancellaria expediens sciebat, in quod ipsa secum ferebat, quod mandati illius exhibitio ad annos posset differi et interim multae circumstantiae mutari, donationis tamen et illi ancillantibus mandati fundamento stabili permanente. His dum instellationem obtinere non potuissem recurri pro mandati renovatione ad cancellariam aulico-Transsylvanicam, sed quae hucusque differt. Quare

De genu Vrae Matti humillime oro, dignetur me in gratia augusti Leopoldi sancto verbo regio et sacrata manu firmata benignissime conservare et contra impeditores protegere. Ego in neminem peccavi, jam ea aetate sum, ut possim vilissimus inter servos Vrae Mattis numerari. Deus aeternum Vrae Mattis imperio benedicat.

S. C. et R. Catholicae Mattis Vrae humillimus, devotissimus subditus

Comes Josephus Bethlen.

Kivül: Szokott czímzés.

11.

Sacra Caes. Regiaque Majestas, Domine etc.

Ad innatae augustae domui clementiae et regiae Vrae Mattis erga omnes aequae justitiae thronum prostratus humillime remonstrare cogor.

Frater meus germanus comes Michael Bethlen mortuus est in anno 1706. Coronae in Transsylvania, Vrae Mattis praesidio tenta urbe; vidua ipsius Elizabeta Vay humili pro illorum temporum statu funere illum sepelivit. Et dominante tunc in Transsylvania in campo Rakoczio, tam bona defuncti sui mariti, quam bona patris mei Transsylvania omnia (quia nos Cibinii inclusi fuimus) possedit et inhabitavit sub protectione Adami Vay, inter asseclas Rakoczii non postremi.

Praevalentibus in Transsylvania Vrae Mattis armis et rebellibus inde excedere coactis, illa nemine cogente (quia ut femina vidua et nos mea in Transsylvania et in bonis, uti multae aliae viduae sub generalis commendantis protectione manere potuisset) una cum Kuruczonibus ex Transsylvania emigravit in comitatum Máramaros, ubi pater ipsius supremi comitatus et capitaneatus Husztiensis administrationem et preventus omnes possedit et filiam pro ut voluit, aluit, quae simul vineas etiam nostras in Beregszász pretiosas possedit et male cultas desolavit.

Rakoczio postea ex Hungaria ejecto, illa in Moldaviam et inde in Transylvaniam rediit et in defuncti sui mariti bona materna, nemine ex nobis obloquente, una cum pupillis condescendit et illa possedit; imo potuisset, quia ipsi oblatum fuit etiam cum matre mea et nobiscum habitare et vivere, si voluisset et quod et ipsi et mei fratris pupillis valde utile et bonum fuisset.

Pater meus ex pietate erga defunctum filium Michaellem Bethlen et illius pupillos, non tantum ipsam viduam in bonis mariti vivere et ibi dominari permisit, sed etiam ex bonis nostris aliis certam frumenti et vini adjutam ipsi constituit, ut tanto melius et honestius se et pupillos alere et vestire possit. Illa vero adjuta et bonis mariti sui quomodo usa sit, id Transsylvania tota scit, si inquisitio fieret. Longo tempore cum ill^{mo} dno barone Dujardin Vrae Mattis colonello promissa sponsa fuit et postea pro more copulata uxor nupsit.

Mínthogy az erdélyi törvények értelmében az árvák (István és Borbála) vagyonának gondozása s a fölöttük való gyámkodás joga Bethlen Józsefet illeti, — a királyhoz folyamodik, — »dignetur tam excellentissimo dno generali commendanti Steinvill, quam regio suo

gubernio adaequata huic nostro desiderio mandata dare, ut curent providere et praecavere, ne cum pupillorum damno et legum patriarum praejudicio, ingratum exemplum in Transsylvania hucusque non auditum statuatur« etc.

Sac^{mae} C. Rque Mattis Vrae humillimus et devotissimus subditus.

Comes Josephus Bethlen mp.

Kívül: Szokott czímzés.

(Az okiratok Erd. kancell. levéltár. 1712 nr. 168. Orsz. levéltár.)

Közli: DR. LUKINICH IMRE.

ADATOK GYÖNGYÖSY ISTVÁN ÉLETÉHEZ.

(Negyedik közlemény.)

Az Andrásyak és Gyöngyösy István.

Az Andrásyak Erdélyből, Csikszékből szakadtak Magyarországba. A régi törzsökös familiának Péter nevű tagja, Márton és Mindszenti Mikó Kata gyermeke, a császárhoz szító Békés Gáspár híve volt, a ki Báthori István erdélyi fejedelem s a későbbi lengyel király ellen támadt. Péter mint Csikszék királybírája 3000 lovast vitt s a vesztett kerelő-szentpáli csata után 1575-ben Magyarországra menekült. 1577-ik évben elkobzott erdélyi jószágai kárpótlásaul 300 frtot kapott a bécsi udvartól mint kis-komáromi lakos. A következő évben már *Krasznahorkaváralja* kapitánya. Nyílt, egyenes, őszinte, darabos, igazi katonacember volt, csak »magyarul tudott«, mint Bécsben megjegyezték. »Sértő beszédei« miatt a gömöri urak neheztek a »jöttmentre«, a bécsi udvarnál sem volt épen e tulajdonsága miatt valami nagy kegyben. A várat jókarban kellett tartani, katonákat fizetnie, míg az udvar csak semmitmondó levelekkel és kegyes intésekkel tartotta. Elkeseredve Báthori István ekkor már lengyel király utján, majd *Markházy* Pál Ajnácskő vára elárulója, a renegát lippai bég, új nevén Hussein aga ajánlásával Konstantinápolyon keresztül akart erdélyi javaihoz jutni. Sikertelenül. A végzet is úgy akarta, hogy Krasznahorkán maradjon. 1585-ben, akkoriban óriási öszszegért, 80.000 frtért kapta a bécsi udvartól Krasznahorkát a csetneki birtokrészzel együtt (Kata Krasznahorkensis) tíz évre zálogba. Zugolódott is érte s a császár hitelezőjének tartotta magát. Csak unokája, II-ik Mátyás 1642-ben nyerte III-ik Ferdinándtól örökadományképen Krasznahorkát. Ez igen híres procator és vitéz ember is volt, III-ik Ferdinánd háboruiban több ízben részt vett, különösen *Bethlen* Gábor ellen harcolt, kinek fogságából *Pálffy* Istvánt vitézségével kiszabadította. 1635-ben halt meg. Felesége *Monoki* Anna volt.

Az Andrásy-család fényének megalapítója fia, *Miklós* volt. Montecuculi táborában vitézül harcolt a török ellen. Gyorsan emelkedett,

aransarkantyús vitéz, a »király komornyikja« (ma valóságos belső titkos tanácsos), jász-kunkapitány, 1676-ban pedig a bárói méltóságot is elnyerte s Gömörmegye örökös főispánja is lett.

Az Andrássyak közül ő volt Gyöngyösy István, a költő első pártfogója. Fenmaradt okirati tanuság szerint 1668. június 8-ikán Fülekről ír neki a költő-ügyvéd felei nevében, mint jász-kunkapitánynak bizonyos földbérlet ügyében. Már itt hivatkozik reá, hogy Andrassy ismeri őt, mint jóakaró szolgáját, a ki a néki tett szívességet meghálálja. Nemcsak ismerőse, de sógora is volt Andrassynak. Andrassy első felesége ugyanis *Zichi Klára* volt, István leánya, kinek felesége *Baranyay Tamás* leánya *Mária Gyöngyösy* első felesége is a *Baranyay-családból* való: *Baranyay Gáspár* leánya *Ilona*, *Gáspár*, *Tamásnak* öccse volt. A *Baranyay-család* ősrégi, még az Árpádházi királyok korából való nemesek, a máramarosi, ungi *Baranyán* községen kívül *Beregben*, *Ugocsában*, *Zemplénben*, *Borsodban*, *Gömörben* voltak birtokosok, a kik még a család hanyatlása idejében is kétszáz lóval indultak a csatába. A család vagyona azonban már a XVII.-ik században megoszlott, nemcsak a házasodás folytán szállt más családokra, de mint a nemzeti ügy tüzes bajnokainak jószágait is sokszor elkobozta »a királyi fiscus«, maguk a családtagok is sokszor bujdosóban voltak. *Gáspár* a *Wesselényi-összeesküvésben* való részvétele miatt csak 1675-ben térhetett haza bujdosásából az erdélyi részekből, öccse *Ferencz* a *Caraffa-féle* vérengzés első áldozatai közül való.

Tamás azonban aulikus érzelmű volt. Mikor 1671-ben az üldözések vérengző idején a német sereget, a mely a magyarságot guzba tartotta, a teljesen kifosztott országgal akarták eltartatni, *Baranyay Tamás* is e célból a meghívott gyűlésen; a »hű« urak közt szerepelt. *Rottal János* és *Szelepechenyi* érsek ugyanis vagy 33 ilyen urat *Pozsonyba* gyűlésre hívott össze, rá akarta őket beszélni, hogy az országgyűlés mellőzésével is »a haza javára« a vérengző sereget tovább is az ország költségén benntartsák s így a zsarnoki véres uralmat a teljesen kipusztított ország pénzén állandósítsák. Ezeknek a »hű« uraknak is azonban az volt a véleményök, hogy ez ügyben illetékesen csak az országgyűlés határozhat. Végre is a császári udvar önhatalmulag rendelte el a seregeknek az ország költségén való eltartását, ott a hol szálláson voltak. Az udvar még szörnyűködött azon a »nagy vakmerőségen«, hogy a legázott ország még izgágáskodni mer.

A hű Gyöngyösy 1670-ben *Pozsonyba*, onnan *Bécsbe* ment *Wesselényi* *Ferencz* nádorné segítségére. Innen értesíti Andrassyt az üldöztetésekről s a rettenetes perék eredményéről. Panaszkodik, hogy egészsége »ímgý-amúgy szolgál, csak az Isten mentené meg már a bécsi lakástól«, hogy egyszer már Andrassynál »udvarolhasson«.

Ezekben a rettenetes időkben a már gyanúba fogott embernek szüksége volt *Andrassy Miklós* védelmére, a ki nemrégén azelőtt tért át a protestáns vallásról a katolikusra s a kinek a bécsi udvarnál, a mennyiben akkor magyar embernek egyáltalán lehetett, befolyása volt. Viszont Andrassynak szüksége volt a nagyhírű ügyvédre, a ki a nádori udvarban élt s mint »litteratus embert« a hír is szárnyaira vett.

Sokféle voltak birtokai, azok ügyeinek rendben tartására olyan hűséges ember, mint a milyen Gyöngyösy volt, legmegbízhatóbb jogtanácsosa lett.

Gyöngyösy azonban egyelőre az ungmegyei *Radvánczon* húzódott meg, a hol atyai öröksége volt s a melynek környékén férjes leányai éltek. Itt bizonyosan leányai: Borbála, Mária, Éva kiházásításával foglalkozott, a kik ungi és zempléni nemes emberekhez mentek feleségül. De rég nem látott ungi és zempléni birtokainak viszonyait is rendezni kellett, felnőtt gyermekei között bizonyosan már ekkor osztotta el anyjok örökségét s a magát is az ő gondjaira bízhatta.

Itt érte el megint a baj. Újra vizsgálat alá került. *Csuda* István rokona tanuskodott ellene, hogy az erdélyiekkel levelezett s a »rebellis« *Baranyay* Gáspár apósa egy huszti sós tiszt útján üzenetet vesz és küld neki.

Mint ebben az időben annyi ember, ő se talált más menedéket, mint hogy katolikussá lett, hogy a megújuló üldöztetésektől szabaduljon. A tanuvallomásban még ekkor reformátusnak írják.

Ez időtáiban Gömörben állandóan nem tartózkodhatott, hiszen gömői részbirtokait 1664-ben, mikor a nádor szolgálatába lépett, zálogba vetette. De bizonyos, hogy ez időben is tevékeny közéleti s ügyvédi tevékenységet fejtett ki. A közélet férfiai akkoriban igazán szekér hátán éltek, sokszor rövid idő alatt bámulusos nagy utakat tettek meg. Gyöngyösy is panaszkodik, hogy »többnyire úton van«.

Bizonyos, hogy ígérete szerint »udvarlására« sietett Andrássynak még 1670-ben s ügyei intézését is vállalta. Az első biztos nyom erre *Kerekes* Erzsébetnek, Andrassy Miklós második feleségének megbízó levele, a mit 1673-ik évben a jászói convent előtt tett, a melyben Gyöngyösy Istvánt teljhatalmú ügyvédjének, vagy mint akkor mondták, »procuratorának« vallja. Procuratorok voltak ugyanis abban az időben a nagyobb urak ügyvivői.

Ez időtől kezdve szorosabbra fűződik élete folyása és emelkedő közéleti tevékenysége az Andrassy-családhoz. Leányainak férjhezmenése után újra házasodni készül. Ebben az időben gondolkodott így. Okulva azon is, hogy »átkozott hírharangok« besúgása miatt annyi baja akadt a szerelem miatt. Mert megengedi ugyan, hogy »drága a szüzesség«, de hát sok nehézség vagyon benne és mégis csak boldogabb az, akinek Isten ad jó feleséget. Ezért a házasságra, mint erős kalvinista kifejezéssel írja: »ez istenes szerzetre« szánta el magát. Sóvárogva írja, a mi szintén azt bizonyítja, hogy nőtelen korában szerezte ezen verseit, hogy a jó feleség dicsérete mindeneknél előbb való. Mert az ad a szívnek sok gyönyörűséget. Érzelmesen zengi: ha a tél fergetege, a fagyaló hideg éri, felesége óhajtott tüzeiben melegszik meg, míg a nyár izzasztó hevében árnyékos öle nyugtatja s hűs csókjainak harmatja frissíti fel. Kedvre deríti az embert az »asszonyi rend«, mert mint a felkelő nap, olyan az ábrázolja, szemöldöke, mint a szivárvány, gyenge homloka fejről lilium, ajka mosolygó kláris, karcsu dereka egyenes czedrus, mosolygása hajnalhasadás.

Bizonyos, hogy 1674-ben már újra házas volt. Az Andrassy-udvarból vett feleséget, *Görgey* Juditot, a ki Andrássynénak volt kedves

komornája. Ezt azonban nem a mai megalázó értelemben kell venni. Abban az időben a nemes leányok szívesen vállalták e tisztet a nagyobb úri családoknál, a hol rendszeren egy csapat »nemes úrfi szolga« is tartózkodott, a mi akkor a közéleti, vitézi nevelésnek gyakorlati iskolája volt. Mindez nemhogy lealázó lett volna, de kitüntetésszámba ment.

Meg is találta *Görgey* Juditban a kívánatos, jó feleséget; boldog és termékeny házasságban élt véle.

Andrássy jóindulata is különféle módon megnyilvánult iránta. Már 1674-ben tizenöt évre ezer forintért, mert pénz nélkül az efféle sohasem történt, zálogba adja neki csetneki úri házát a hozzátartozó földekkel, erdővel, réttel, kaszálóval, halászati, vadászati és egyéb hozzátartozó jogokkal, a mi bizony nem csekély érték volt még abban az időben is.

A költő páratlan hűsége megnyilvánult az Andrássy-család iránt is különösen az 1678-ik évtől kezdve. A rettentő vérengzés, a nemzet köz- és magánjogaiban való gázolás se tudta kiirtani a magyarságban a szabadság vágyát. »Erdő zöldelésekor« kiszálltak a bujdosók a török hódoltságból, az erdélyi területről az agyonkínzott királyi megyékre. A bujdosók ügye különösen felvirágozott, mikor az ifjú *Thököly* Imre állott az élökre.

Thököly 1678-ban Krasznahorka előtt termett s követelte, hogy Andrássy sógora »minden emberével« pártjára álljon. Thököly Imréné Monoki Zsuzsánna, Andrássy anyjának testvére volt. Andrássy 6000 darab arannyal engesztelte meg a kurucz királyt, de belátta, hogy élete sincsen biztonságban. Eperjesre menekült egész családjával, a hol fiai a híres lutheránus collégiumban tanultak, mint azt neki Gyöngyösy is ajánlotta. A régi tanítvány hálája volt ez is iskolája iránt. Ez idő alatt Gyöngyösy volt minden ügyének intézője, javainak nemcsak gondozója, de megtartója is. A portyázások idején maga is a várba költözik, védelmezi a kőborlók ellen. Midőn a kiélt föld népe nem tudja urának járandóságait lefizetni, pénzt teremt, sőt Babaluskát, saját kis faluját is zálogbaveti, hogy ura és családja Eperjesen szükségét ne lássson. Innen urához intézett levelei mutatják gondosságát, óvatosságát, előrelátását, páratlan tevékenységét ura javainak őrzésében. Figyelme, gondja mindenre kiterjedt. 1679-ben írja Krasznahorka várából, hogy a kuruczok szaporodnak, a némettség mindenfelé menekül. Legjobb lesz, írja, ha felesége visszajön a várba, mert Eperjesen infectió vagyon. Jöjjön is a felső várba. Ő maga feleségével, cselédeivel szolgál, »bármint káromkodjanak érte az középső várbeliek«. Ide bizonyosan valamelyik irigykedő rokon szorulatott, erre czéloz kedélyesen a levelében.

1680-ban tudósítja, hogy *Semsey* Pál kurucz csapatját, a mint a Tiszán át akartak kelni, *Leslie* Sándor labancz brigadéros felverte, a kuruczokat ingbe, gatyába, hajadonfő, mezítláb vitték. »Vigyázzon Miklós úr«, — írja — »mert a kuruczok ezért megadják a kölcönt!« Gyöngyösy jól ismerte a maga fajtáját!

Ez az intés nem is volt hiábavaló. Andrássyt többször 1683-ban is Thököly táborába rendelték, de nem ment, betegségével mentegette magát. Mily nagy gondja van a költőnek urára, családjára, a legutolsó

udvari cselédig beszámol egészségi állapotokról is, sőt arra is gondol, mi történjék ura családjával, ha Eperjesről is menekülni volnának kénytelenek. Hűsége nőttön nő ura szerencsétlenségével, mikor végre is Thököly fogságába jut, mert mint maga írja: »a jóakaratra, a szükség igazi próbája«. Valóban Gyöngyösy több volt a hú várnagynál, ügyvédnél, jószágigazgatónál, barátja, tagja volt a családnak, a melynek minden ügyét, örömét, bánatát magáévé tette, saját érdekénél is jobban őrizte, védelmezte.

Nem is maradt elismerés nélkül Gyöngyösy páratlan hűsége, a mely nemcsak tiszteletből, de ura iránt való igaz szeretetből fakadt. De hasonló szeretettel viszonzta ura is a szeretetet. Abban az 1684-iki okiratban, a melyet Miklós úr a jászói konvent előtt állított ki Gyöngyösy javára a régi már adományozott földekről, szőlőkről és egyéb ingatlanokról, megpótolja most újabban a krasznahorkai házzal és birtokrészszel, szinte lángolva tör ki szeretete a költő iránt. »Az ő dolgában egyébkor is«, — mondja — »de kiváltképen már egynehány esztendőitől fogva azt azon földön levő háboruságos és veszedelmes üdőkben maga dolgainak sok és káros hátramaradásával, sőt nemcsak egyszer élete periclitáltatásával is hűséges, hasznos és néha veszedelmet is eltávoztatott szolgálataival.« »Keserves rabsága idején is pedig a szabadulásra tett fáradsága és foganatos munkája által« hálával van a költő iránt és Krasznahorkaváralján is több házat, birtokrészt enged át neki, bizonyosan azért is, hogy kedves emberét közel maga mellett tudja. »Főember« és »főúri szolgál« között, mint akkor mondták, kevés ilyen írást lehet felmutatni a magyar történelemben, a mely egyformán dicsőségére válik a szolgának és a főembernek is.

Eközben gömöri fényes közéleti pályája is megkezdődött. 1681-ben a hadak élmező dolgában jár el, ebben az esztendőben a rendek is a soproni országgyűlésre küldik. Nagy tehetségének elismerése volt, hogy a kurucz vármegye egyik követéül őt választotta. Itt nemcsak az előkelőkkel ismerkedik meg, többek közt *Eszterházy* Pál nádorral is, de országos dolgok szövevényeibe is beletekintett, a mi látókörét csak szélesbítette. 1682-ben Thökölynél jár követségben. 1682-ben a megye nevében ridegen megírja a német generálnak: »Excellentiád jól tudja, hogy ellenállnunk lehetetlen.« Részt vesz 1683-ban a Thökölytől összehívott kassai gyűlésen... Érzelmekben kurucz lesz a költő, megírja Zrinyi Ilona és Thököly házasságáról szóló énekét s rajongva énekl: »Megjön az idő, mikor a kalpag szab rendet a kalapnak...«

1683-ban Andrásy a volt alispán mellé Gyöngyössyt jelöli, a kit mindenképen szeretett volna alispánnak, de a gömöriek Paniti *Uza* Sándort választják... A megye megbecsülte nagy tehetségét, hiszen minden kényes ügyben őt küldték ki, még az eperjesi hóhérral, Caraffával is ő tárgyalta a megye nevében, de a kurucz és erősen protestáns vármegye mégse bizott benne. Így történt bukása.

1686-ban meghalt Andrásy Miklós. Ez erős, nagytermetű ember sohase volt ágyban fekvő beteg. Jobb kezével egy nagy tölgyasztal felső lapjába kapaszkodva s azt kinyújtva összetördelve mulott ki az árnyékvilágból.

Halálát bizonyosan senki őszintébben meg nem siratta, mint a költő-jószágigazgató, a ki benne nemcsak nemeslelkű pártfogóját, de szerető barátját veszítette el. Ráhárult az a fáradság is, hogy az özvegy és fiai között a vagyoni állapotot rendezze, a mi szintén nem kevés tapintatot és körültekintést kívánt.

Fia Péter hasonló jóindulattal viseltetik iránta, de már nem volt közte és a költő közt a benső szeretet, a mely apjával összefűzte a hűséges jószágigazgatót. Fiatalabb kora, gyakori távolléte is oka volt ennek. Péter szintén katonaeMBER volt. Strassoldo Károly, Leslie, Caprera Aeneas tábornokok keze alatt szolgált, Barkóczy Ferencz ezredében százados volt, Göncz alatt vitézül harczolt, épen így kitüntette magát Nándorfejérvár ostrománál is. Kanizsa elfoglalásánál is Batthyányi Ádám tábornok vezetése alatt harczolt, még külföldön is a francziák ellen viselt hadjáratban is részt vett.

Péter, a mint a főispánságba beiktatták, Rozsnyóbányán 1686-ik év november 22-ikén tartott tisztújító gyűlésén alispánna választották a költőt a szavazatok nagy többségével. (Suffragio potiorum.) Hét éven keresztül egyházomban alispánja volt a vármegyének nem közönséges veszedelmek között, noha ő nem került fogságba, mint egypár elődje, de a bécsi kormány erőszaka és a német katonaság pusztításai közben a mérséklet mellett számító okossággal kellett élnie, hogy megyéje érdekeit a lehetőség szerint védelmezhesse. Már 1668-ban szeretett volna szabadulni az alispánságtól, de különösen 1691-ben, a mikor nagy csapás érte, ekkor halt meg fiatal felesége. Beteg öreg ember volt már, valósággal könyörgött a rendeknek, hogy hivatalától mentsek fel. Nem tették, alispán maradt 1692-ik esztendeig. A tisztújító gyűlést 1692-ik év február 9-ikén Rozsnyóbányán tartották. Itt oly jelenetek játszódtak le, a melyek Gyöngyösy népszerűségének erős megcsappanását mutatják. Gyöngyösy már kezébe vette a vármegye pecsétjét, hogy az alispáni esküt letegye, mert sokan arról voltak meggyőződve, hogy megválasztása újra egyhangú lesz. Így gondolta ezt az elnöklő főispán is. De a nemesség többsége nagy zajongással ellene mondott. Andrassy Péter főispán kénytelen volt az alispáni állásra a jelölést megtenni. A maga részéről törvényes joga szerint első helyen Gyöngyösyt jelölte három más jelölt mellett, de Szakmári Király Jánost választották a rendek, még pedig egyhangú lelkesedéssel.

Ezentúl csapás csapás után éri. Babaluska-falut 1695-ben Koháry István visszaváltja tőle, kárpótlásul Koháry még 1690-ben neki ajánlott s kedvéért készült »Rózsakoszorut« gyönyörű kiadásban kiadja. Andrassy Péter 1697-ben krasznahorkai házát és birtokát váltja vissza tőle. Noha a felmondás határideje elmúlt, Gyöngyösy visszaadta urának a birtokot és Csetnekre költözött vissza. Bizonyosan nehéz szívvel távozott el Krasznakorkaváraljáról, a hol annyi öröm és családi gyász érte, Péter úr pedig méltányos feltételekkel vette át tőle a birtokot.

Nyugalma idejét közügyeken kívül munkái kiadásával és egy újabb munka szerzésével töltötte, de folytonosan panaszkodik betegsége és »tántorgó öregsége« miatt. Mint Koháry kedvéért a »Rózsakoszorú«-t

úgy mostan Andrássy biztatására »*Chariclia*« átköltésével foglalkozott. Heliodorus regényes története kedvelt népkönyv volt egész Európában Magyar versekre még a XVI.-ik század végén *Czobor Mihály* tette át. Andrássy maga is nagyon kedvelte ezt a históriát, de sajnálta, hogy »olyan rendetlenül vagyon és nem veszi azt valaki igazításba.« Gyöngyösy csengő verselése és költői nyelve után már igen visszásan hatottak a régi verselő szakadozott sorai. Így a magyar költői stílus nagy mestere tette rá kezét s a mint mondja: »jobb rendbe vette«, vagyis teljesen át dolgozta. Beléiktatta a régi Ovidius fordításából »*Pyramus és Thysbe*« históriáját. A munka Andrássy Péter költségen jelent meg. A költő hosszú előbeszédében nagy hálával emlékszik meg az Andrássyokról, megírja Péter vitézi dolgaiat. Mily öntudatosan és művészi gondnal verselt a költő, azt nemcsak nagybecsű értekezése a magyar versről, de többszöri vallomása is bizonyítja, hogy »munkáin nagy fáradtsággal ballagott végig«.

Újra növekvő népszerűségét mutatja, hogy tanult, eszes, de még csak huszonhét éves fiát 1699-ik évben a vármegye főjegyzővé választja, s a következő évben újra alispánnak teszik, hiába mentegődött tántorgó öregségével, betegségével. Gábor fiát rendelték melléje, a kinek kötelessége volt írásbeli dolgaiat is elvégezni. Valóban a költő utolsó éveiben csak nevét írta alá hivatalos írásainak. Ez is mutatja erőtlenségét, de a megye bizalmát is iránta, mert szinte könyörögve kérték, hogy maradjon meg hivatalában.

Az ő sokat próbált körültekintésére csakugyan nagy szükség volt e veszedelmes időkben, mert a mennyire visszavonult a török az országból, azon mértékben kezdték megvetni a magyarságot, mint olyat, a kinek becsé nincsen s legyőzött nemzet. A »felszabadító hadjárat« járt a magyarság feles irtása is. A nemzet újra fegyverrel kezdte jogait védelmezni. A tokaji zendülést nyomon követte Rákóczi felkelése. A kurucz mozgalmak elől Andrássy Péter a költő Gábor fiával együtt Bécsbe menekült. Gyöngyösy napja már akkor leáldozóban volt. 1704-ik év július 24-ikén Rozsnyón meghalt.

De emléke sokáig élt az Andrássyak szívében is. *Andrássy Károly* 1836-ban a pelsőczyi őszi közgyűlésen indítványozta, »e nemes megyének maga idejében jeleskedett alispánja Gyöngyösy István képének lemásoltatását és tanácskozástermünkbe leendő felfüggesztését.« Maga Károly gróf gondoskodott megfestetéséről, bizonyosan eredeti, egykorú képről történt a másolás, a melynek eredetije az Andrássyak valamelyik kastélyában lappang. Az újabb időben emléke is fel-felújul. *Radvánczon* első emlékjelét leplezték le, egyik fő művét »*A murányi Venus*«-t az Akadémia *Badics* Ferencz gondos kritikájával kiadta Andrássy Gyula gróf hálára méltó érdeklődése mellett. Ez a könyv a napokban jelent meg. Életrajzi adatainak gyűjtése, a mely nélkül teljes, hiteles életrajza nem lehet meg, épen Andrássy Gyula pártfogásával történik... Így szövődik össze a magyar költői stílus atyamesterének emléke a híres-nevezetes Andrássy-család dicsőségével.

Kerekes Erzsébet Andrássy Miklósné a jászói Convent előtt teljhatalmú ügyvédjének vallja Gyöngyösy Istvánt. 1673.

Nos Conventus et cetera. Memoriae comendamus per praesentes, quod Generosa Domina Elisabetha *Kerekes*, Generosi Domini Nicolai *Andrássy* de Szent Király Conthoralis, Coram Nobis personaliter constituta sponte et libere, vivoque vocis suae proloquio confessa est et retulit coram nobis hocce modo: quod cum dicta Generosa Domina Fatens, partim propter muliebris sexus fragilitatem, partem vero viarum difficultates, et discrimina Locorumque distantias personaliter ad prosequenda et agenda negotia sua ratione bonorum suorum Iuriumque possessionarium, ubivis et in quibuslibet Comitatus intra ambitum istius Regni Hungariae existentium et adjacentium, proficisci et adesse minime potuisset, ob hoc ipsa Domina Fatens principaliter in omnibus suis Causis et Negotiis qualitercunque supervenientibus et ventitantibus, Coram quovis Iudice et Justiciario Regni, Generosum Dominum Nicolaum *Andrássy* de Szent-Király Maritum suum charissimum, admodum item Reverendum Dominum Petrum *Boros* Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Cañonicum, nec non Nobiles Melchiorem *Kerekes* de Szentgyörgy, Michaelem *Jeszenszky*, Michaelem *Baso*, Eliam *Gyllány*, Stephanum *Gyöngyösy*, Paulum *Kallay* et Ladislaum *Kemecsey* in Plenipotentiarios suos eligisset, prae-fecisset et constituisset, prout elegit, atque constituit in quacun- que re et negotio, quae pro bono et commodo eiusdem Dominae Patentis agno- verint esse, ac se ipsamet personaliter adesset, facereque posset et valeret, plenariam auctoritatem agendi, tractandi, finiendi et concludendi attribuisset et concessisset Promittendo ea omnia et singula, quaecun- que praeterdeclarati Domini Plenipotentiarii eiusdem fecerint tractaverint, disposuerintque et concluderint, rata, grata et accepta habere, ac firmiter et inviolabiliter tenere et observare velle. Harum etc. Datum Feria sexta proxima post Dominicam Judica, Anno Domini 1673.

(Jászói levéltár Proth. 270.)

Gyöngyösy István képének megfestéséről szóló gömörvármegyei határozat. 1836.

Az 1836-ik esztendőbe Szent Jakab hava (július) 12-ikén és több következett napjain tartott rendes közgyűlése jegyzőkönyvéből.

Andrássy Károly gróf az ősökre való visszaemlékezés tekintetéből ezen Nemes megyének a maga idejében jeleskedett Al-Ispánja *Gyön- gyösy* István képének *lemásoltatását* és tanácskozástermünkbe leendő fel- függesztését indítványozta, mely festménynek elkészítéséről való gondos- kodást Csiz-Szent-Királyi és Krasznahorkai Gróf *Andrássy* Károly ez eránt lett megkérése következtében magára vállalván, annak sikerítése reá bízott.

**Gyöngyösy István levele a kassai városi tanácshoz.
1702. szept. 8.**

Generosi, prudentes ac circumspecti Domini mihi, observandissimi. Salutem, servitorumque suorum paratissimam comendationem. Az Kegyelmetek levelét becsülettel és szolgállyattyára való mindenkori készséggel vevén az accludalt listával együtt, azoknak commentárjokat megértettem. Az mely Asszony Portékája felől ír Kegyelmetek nékem, arra azt rescribálhatom, hogy annak megfogatásakor azon Portéka az én kezemhez nem, hanem akkori Substitutus Vice-Ispány *Tornallyi* Ferencz kezéhez deveniált, ki által tudniillik capiáltatott volt és mostan is ottan vagon, másként, ha az én kezem alatt vagon azon Portéka, nem gondolván azon asszony latorcselekedetivel abban Kegyelmeteknek kívánnék complealnom. Egy kis lovacska jutott ugyan az én kezemhez is, de az nem azon asszonyé volt, hanem véle együtt megfogott legényé. Ceterum eadem ad vota sua felicissima valere desiderans maneo, servus paratissimus, Csetnek 1702. 8. 9-bris Stephanus Gyöngyösi. Utóirat. *Tornallyi* Ferencz Uramnál nem sokat vihet véghez Kegyelmetek, ha csak a Nemes Vármegyét nem requirállya. Kérem bizodalmasan ez annectalt Levelet ne neheztellye *Mesko* Uramnak eő kezéhez megküldeni Kegyelmetek.

Jegyzet. Csak az aláírás és utóirat a költő sajátkezű írása. Fontos itt czímeres pecsétje, a melyet élete utolsó éveiben használt. Világosan látszik: koronából kinövő egyszarvú patájában háromágú növényt (rózsát) tart, jobbra balra S. G. betű. Ez a czímeres gyűrű feltűnően hasonlít *Wesselényi* Ferencz Nádor pecsétjéhez, a melylyel kiáltványait pecsételte, a mint ez a többek között Zemplén vármegyéhez intézett írásain is látható. Tehát semmi esetre sem tollak vagy nyilak, mint Thaly Kálmán állítja. Ezt a czímet legelőször 1671-ben használja Bécsből *Andrássy* Miklóshoz írt levelében, addig, még a Szelepcsényi érsekhez több társával együtt szabadulásáért írott levélen is, kalpagos vitéz, balja övében, jobbában kard, a mi vitézi foglalatosságához méltóbb is volt. Ebből látszik, hogy a költő czímeres, pecsétes gyűrűjét változtatta. Ez különben épen nem egyedül álló eset volt abban az időben. Senki sem ütközött meg rajta. A levélben említett *Zichi Mesko* Jakab a kamara elnöke volt, a kivel *Zichi* Klára, *Andrássy* Miklós első felesége, *Baranyay* Tamás unokája révén rokonságban is volt. Az oklevél eredetije 11961. sz. alatt a kassai városi levéltárban látható.

Gyöngyösy István megbízó levele. 1680.

Ez levelünk praesentaló Nemes, Vitézlő *Gyöngyössi* István és *Laczkovics* István becsületes követ Atyánkfiait eő Kegyelmeiket szükségsképen *Ónodba* kívántatván elbocsátanunk, meghattuk vigyázván Alkalmatosságra G. Gyűlésére Ntok és Kegyelmetekhez térjenek be, Atyafiságosan kérvén szónkkal mondandó Szavainak hitelt adny, s kivá-

natos jó válasszal dolgainkat segíteni és azon követ atyánkfiait tovább is bocsátány ne terheltelessék. Atyafiságos jó akarattyát kívánván mi is Nagyságtoknak és Kegyelmeteknek megszolgálni. Datum ex Generali Congregatione nostra die 8. Januarii 1680 in Praesidio Fülekiensi Celebrata.

(Borsodvármegyei levéltár a missilisek közt.)

Domino Stephano *Ugróczy* directori 6. Februarii 1692. Tenore praesentium Dominus committitur, quatenus certum Horreum extra Possessione *Gerény* per Comitem Georgium *Homonnay* aedificatum, sed praesens ruinosum, quod nimirum defunctus Dominus Comes Valentinus *Homonnay* Domino Stephano *Gyöngyössy*, qua advocato suo ante mortem suum donaverat, Eidem Domino *Gyöngyössy* libere adportandum permittitur noverit.

Jegyzet. *Gyöngyösy István* már *Homonnay Bálint*nak tett jogi szolgálatokat, a miért *Gerény* ungmegyei községben, *Baranyához* és *Radvánczhoz* közel, csúrt engedtek át neki. Ez tulajdonképen rendelet az uradalom tisztartójához *Ugróczy István*hoz. Eredetije az Országos Levéltár missilisei közt.

Gyöngyösy István zálogoslevele.

Én *Bornemisza Ferencz* vallom ez Levelemben, hogy énnekem az minémő Puszta jobbágy helyem, kit hívnak *Mató Mátyás* helyének *Telekesi* és *Gyöngyösi* Uraimék házok között vagyon; elsőben *Néhai Forrai István* Uramnál volt zálogban más félszáz magyar forintba, aztán pedig *Nemzetes Gyöngyösi István* Urnak meghirt *Forray István* uram maradéki ugyanazon summába eresztettük kezében zálogképen, megkínálván azért *Gyöngyösi István* Uramat felőle, hogy pénzét venné fel s az meghirt helyet bocsátaná ki Eő Kegyelme. Tekintetbe véven azért ezen *Porcióban* való igaz vérségemet és igazságomat erre mint Eő Kegyelme, hogy azon meghirt helyemnek hasonfele *Medietássa* maradna Eő Kegyelme kezénél száz magyar forintokba zálogképen. Az hasonfelet peniglen per manus kezében ereszem Letevén érette Eő Kegyelme az ötven magyar forintokat, melyekre én is libere és sponte accedáltam, adtam és conferáltam megnevezett *Gyöngyösi István* Urnak és Feleségének *Baranyi Ilona* Asszonynak és mind a két ágon *Lévő Maradékjoknak* az Eő Kegyelme *Udvar házfelől* való hasonfele *Mediatássát* felül meghirt *Mató Mátyás* nevű pusztámat Zálogképen száz magyar forintokban hasonfele földivel, minden ahoz az egész Pusztahoz való *Rétével*, *Irtóványaival* és minden *Pertinentiaival* edgyütt, azzal az igazsággal, szabadsággal, mellyel én és az én *Praedecessoraim* éltek és birták, éljék és birják mint *Sajáttyokat* ea *Conditione*, hogy a dato praesentium husz egész esztendeig sem én, sem az én kétágon *Levő Maradékim*, haeresim, successorim ki ne válthassák, hanem Eő Kegyelme Libere birják, mint *Sajáttyokat*, azt is hozzátévén, hogy inter ea valamit építenének *Gyöngyösi István Uram* és *Felesége* és mind az kétágon *lévő Maradéki* ezen meg-

nevezett helynek hasonfele Medietássán, az kiváltás idején, ahoz tudó, jó Ács mesterekkel megbecsülten és az Épületet az Capitális Sumával Semel et Simul tartozunk letenni és meghadni Eő Kegyelmeőknek, azt is ki nem hagyván: hogy azon nálam maradó fél Pusztának fundusából egészen végig tartozom egy ölnyi Földet excindálni és a *Gyöngyösi* István Uram Fundusához aplicáltatni tartozom. Hasonlóképen az Mezőben, mind az két Nyomáson egy Hold földet nem az jobb, hanem közép-szerűeket kimutattatni és az az Eő Kegyelmenél Zálogban levő Helyhez adatni. Eltelvén pedig az meghirt esztendők dum et quando én Bornemissza Ferencz és haereim, Successorim, mind az két ágon levők Le tésszük és megadgyuk a száz magyar forintokat az becsnek az árával edgyütt meghirt Gyöngyösi István Uramnak et suis praescriptis Eő Kegyelmeők is tartozzanak és az meghirt helyet minden pertinentiájával remittálni. Ha ezt nem cselekednék Eő Kegyelmeők, Letevén az pénzt azon járásbéli szolgabiró kezénél az meghirt helyet azon Biró és Esküt által vissza foglaltathassuk mint Sajátunkat abscissis omnibus juridicis remedys et justitiis Regni Juristitorum Temporibus az Legitima Evictiónak Cauteláját is én Bornemissza Ferencz magamra assumáltam és maradékim is hogy meghirt Gyöngyösi István Uramot és suos praescriptos azon helynek szabadosan való bírásában contra quosvis Legitimos Impetitores et Turbatores convincáallyuk és conserváallyuk. Ha peniglen nem convincálhatnánk tehát statim et defacto az meghirt száz magyar forintok elmaradásán Saltem Vigore praesentium ezen Járásbéli Szolgabirót csak házátul, uttyábul akár honnét kihíván meghirt Gyöngyösi István Ur et sui praescripti azon meghirt summáról nekünk minden Jóságunkból, Javainkból plene executiót és Satisfactiot tétethessen meghirt Biró Uram által abscissis omnibus juridicis Remedys et Justitijs Regni Seclusa etiam Juristitorum tempora, mely Levélnek Légyen oly erős hitele minden Birák és Justitiariusok előtt, mintha in authentico et Credibili Loco emanaltatott volna. Azt is annectalván, hogy ha valamikor az nálam Lévo fél Fundusomat el akarnám zálogosítani, tartozom meghirt Gyöngyösi István Uramot és suos praescriptos megkínálni véle. Kinek bizonyosságára adom ez Levelemet kezem írásával és Pecsétemmel megerősítvén ilyen nemes Személyek előtt: Úgy mint akkor-béli minaji Lelki Tanító *Szent-Miklósi* Sámuel és *Nyikos* Mihály Uramék előtt. Actum et Datum in Possessione *Rodvác* die 7-ma Martý Anno 1665. Franciscus Bornemisza. (L. S.) Stephanus Gyöngyösi (L. S) Coram me Samuele Szent-Miklósy Pastor Ecclesiae Minajensis Coram me Nikos Mihály. (*Diószeghy* Lajos radváczi családi levéltárából.)

Jegyzet. Hiteles másolat, Villei *Pribék* László Szolgabiró Korlath-Helmecezy *Korlath* esküdt (Jurassor) által hitelesítve 1784-ik év october 31-ikén. Széljegyzetében meg van említve, hogy *Szentimrey Zabó* Gáspár »ujtattatta« meg, ez a költő leányának Borbálának egyik unokája volt, s a házhely a Szentimrey-család birtokában maradt. A három leánynyal megáldott költő gyermekeinek szülőföldjükön iparkodott tágas lakóhelyet szerezni, s arra a vidékre is adta mind a három leányt férjhez.

A Viceispán Commissiója Gyöngyös Borbála ügyében.

Én *Thury* Gáspár az Tettes Nemes Ungvármegyének substitutus Szolgabirája mellettem levő ordinarius Esküt társammal Nemzetes *Széchy* István Urammal Eő Kegyelmével Tettes, Nemzetes, Vitézlő *Ráthy* György substitutus Vice Ispány Uram Eő Kegyelme Commissiója mellett kimenvén Baranyába Nemzetes *Szentimrey Zabó* Gáspár Uram Eő Kegyelme Házasa társa Nemzetes *Gyöngyösi* Borbála asszony instantiájára Baranyai Menyhért Uramhoz a végre. Elsőben is Felső Baranyában *Baranyai* Ilona asszonyt consexualis részbéli Pusztákat egészen, mellyeket Eő Kegyelme elvett és kezénél megtartott, mutassa vagy mutattassa ki Eő Kegyelme Nemzetes Gyöngyösi Borbála asszonynak az én jelenlétembe. Ad tertium azon Pusztá után obveniálandó réteit, földéit adgya ki Nemzetes Baranyai Menyhért Uram Eő Kegyelme. Actum et Datum *Ungvár* die 9-ma May Anno 1712 Caspar *Thury* substitutus Judex Nobilium Comitatus de Ungh (L. S.) Stephanus *Széchy* Comitatus de Ungh. (L. S.)

(*Diószeghy* Lajos radvanci, családi levéltárából. Másolat, de hitelességét az alább közlött eredeti okirat teljesen igazolja.)

Én *Thury* Gáspár az Tettes Vármegyének Substitutus Szolgabirája, mellettem levő ordinarius Esküt társammal Nemes *Széchy* Istvánnal Eő Kegyelmével Tekintetes, Nemzetes, Vitézlő *Ráthy* György Substitutus Vice Ispány Commissiója mellett kimenvén Baranyában Nemes *Szentimrey Zabó* Gáspár Ur Eő Kegyelme Házastársa N. *Gyöngyösi* Borbála asszony Istantiájára *Baranyai* Menyhért Urhoz a végett. Elsőben is Felső Baranyában *Baranyai* Ilona asszonyt Consexualo részbéli pusztákat egészen, mellyeket Eő Kegyelme elvett és kezénél megtartott, mutassa vagy mutattassa ki Nemzetes Gyöngyösi Borbála asszonynak az én jelenlétemben. Ad tertium, azon Puszták után obveniálandó réteit és földjeit adgya ki Nemes Baranyai Menyhért Ur Eő Kegyelme. Ad quartum, Mind erdőből s Mezőből akár Tizedben akár Arendaképen bír, sőt provente bír is adgya meg Atyafiságosan Eő Kegyelme az Contractusnak tenore szerint, másként Judliter említett Gyöngyösi Borbála Asszony keresni el nem mulattya. Az minthogy mindezekre Vitézlő Baranyai Menyhért Ur Eő Kegyelme: Ad Primum Punctum aszt felelte: Tudom, hogy az édes Hugom asszony az Magamét nem kíványa s nem is kívánhatja, de ide sem Vice Ispán sem Szolgabíró nem kívántatik, Hugom asszony jöjjön ide a Sógorral együtt, az kívül akarja, akár ma, akár hólnap üllünk le, vegye elő az Contractust tartsa maghát ahoz Eő Kegyelme, akit tudok nem tagadom. Látya mind Isten s Ember Halálnak fia vagyok, ma Hólnap az Életem, akit Eő Kegyelme bírja, ellent benne nem tartok, az Horvát-Atyafiak részit *Orosz* Zsigmondné asszonytúl váltottam 175 forinton, kirül való Levelem is extal azt birom is manutenealom *Naményiné* és *Tárcziné* Asszonyom részéért adtam bizonyos summa pénst, az Szántókért is idejében, asztat Eő Kegyelmeék bírják, én nem birom, ha én Nekem Eő Kegyelme nem hiszen vadnak öreg Emberek eskettessen, mutassák ki, mert azon pusztáknak, melyeket Eő Kegyelme kíván kezé-

hez venni, soha híret sem hallottam, s nem is tudom, mellyek azok. Ad quintum. A mi az Erdő és Mezőbéli Proventust illeti, tudná Eő Kegyelme, ha volna valami, bár volna, mi bármikor Eő Kegyelmének, is jó volna. Mindezekről adom ezen Recognitionális Levelemet kezem irásával s Pecsétemmel megh erősithvén. Actum et Datum Unghvár Die 9. ma May Anno 1712. Caspar *Thury* substitus Judlium Inclyti Comitatus de Ungh (L. S.) Stephanus Széchi Jurassor Inclyti Comitatus de Ungh. (L. S.)

Jegyzet. *Baranyi* Menyhért »Recognitionális Levelét« a Szolgabíró (Judlium) átírta, így *Baranyinak*, s ősrégi családjának pecsétjét nem látjuk ez eredeti okiraton. Itt van említés a költő egy fiatalabb leányáról *Naményinéről*, a kiről *Nagy Iván* is emlékezik, de okiratot nem közöl róla. Ez okirat szintén *Diószeghy* Lajos radváczi családi levéltárából való.

Gyöngyösy Éva átruházó birtoklevele.

Én Nemes *Zemplény* vármegyében Lakó *Tárcki* Jánosné *Gyöngyösi* Éva adom tudtára mindennek az kit illet ez Levelemnek rendibep, hogy az mely Rész örökségem Felső Alsó *Baranyában* Istenben boldogult Édes Atyámrul *Gyöngyösi* Isvánrul, kit édes Anyámval *Baranyi* Ilona Asszonyval együtt vett vala, azon reám jutott Rész portiomat adtam és engedtem egy testvér atyámfiának *Szentimrey* *Zabó* Gáspárné Néném asszonynak, *Gyöngyösi* Borbála Asszonynak Eő Kegyelmének Zálogban minden Szántóföldeket és Kaszáló réteket és ahoz tartozó Erdőt, kys más Compossessorokkal közönséges. Datum Radvácz die 5. Febr. Anno 1705. Idem qui Supra *Tárcki* Jánosné *Gyöngyösi* Éva kezevonása és pecséttye. Coram me Ioanne *Tárcki*.

Jegyzet. Ez okirat *Diószeghy* Lajos radváczi, családi levéltárából való. Mind a két okirat a költő leányairól szól, a kikről *Nagy Iván* okiratokat nem közölt, csak állította rólok, hogy leányai. Ez okirat bizonyítja azt is, hogy a költő ungi birtokait, első felesége gyermekeinek még életében kiadta. Ez okiratból az is kitűnik, hogy *Borbála* a költő legidősebb leánya volt.

Gyöngyösy Gábor végrendelete.

In Nomine Sanctissimae et Individuae Trinitatis Patris et Fily et Spiritus Sancti. Post remissos acerbiores perpressos Dolores, debilis quidem Corpore, sanus attamen Mente ex praemeditata matura Animi Deliberatione intra me praehabita sequentem Facio inter Liberos Haeredes utpote meos Testamentariam Dispositionem. Et quidem Bona Mea immobilia universa maneanat semper indivisa, Dominus Baro de *Zwenkau* sit universarum Bonorum Administrator, eo vero deficiente semper penes Unum e Familia meá Senioremem natu Masculum Descendentem cum Obligatione coram Domino Vice Comite Inclyti Comitatus Soproniensis pro Tempore consti-

tuto, Rationes superinde quotannis reddendi Administratio maneat, talis vero Administrator pro fatigio suorum Laborum praeter conveniens Deputatum anno quingentos Florennos habeat. Et quia passive uni et alteri teneret quadraginta novem Millibus Florennorum, activa vero Debita apud Privatos quadraginta quattuor Mille Florennos, Anticipationes item apud Aerarium suae Majestatis Sacratissimae unam super quattuor Mille Flor. restans item Salarium meum penes Aerarium ad septem Millia Florennorum haberem, ex quibus Summis passiva mea Debita praepimis exsolvantur, et remanebunt adhuc quinque Mille Florenni, quibus Viciniana in $\frac{m}{21}$ Florennis aestimatae, et Berkelianae Vineae quam optime fieri poterit distraendarum summa accrescet. Ac siquidem legitimam Portionem Maternam et respective a me obvenientem nondum ex toto omnibus Liberis exsolvissem Huic est praeattacta, quae previo modo accrescet Summa ad Rationem restantis et adhuc prae manibus meis habitae Legitimae Portionis tam post Fata Conjugis meae, quam etiam post meum Decessum Obtingentis ex Filia mea *Rolliana* Nepotibus videlicet meis sine ulla Imputatione facturum, in earundem Intertentionem Expensarum, per me ipsis condonatarum, quinque Mille ducenti Viginti Octo Florenni, Viginti quinque Cruciferi in aere parato exsolvantur. Neptis mea *Pompeatiana* Tria Millia Florennorum hoc aequae titulo accipiat, et si superstes manserit Occasione Emaritationis demum ipsius adhuc Ter Mille Florenni ipsi solvantur. Nepti ex *Gasterianae* Filia mea, post Fata mea, aequae legitimae Portionis titulo quattuor Mille Florenni exsolvantur et si supervixerit Occasione Emaritationis ejus adhuc bis Mille Florennos accepisset; secus sive haec sive praeattacti Neptis mea *Pompeatiana* ante Tempus Emaritationis decesserint superadditarum praevio modo Summarum Obligatio remissa habentur. Filiae meae *Victoria Domini Baronis de Zwenkau* conjugii, ob multifaria ejus mihi praestita extraordinaria obsequia et complacentias titulo legitimae Portionis a Matre defuncta et a me eidem obvenientis in talem-quaalem Recognitionem ejus obsequionem et Complacentiam Decem Mille Floreni cedant. Filiae meae *Clarae* ad Completionem totalis legitimae Portionis ipsi adhuc obtingentis Bis Mille Florennis, erga Obligatorialium vero mearum Restitutionum ibidem aequalis Summa ipsi solvantur. Filius meus *Franciscus Carolus* cum jam in Defalcationem suae legitimae Portionis Bis Mille quingentos Florennos a me perceperit igitur ad Complementum eidem obvenire debentis Legitimae adhuc Bis Mille quingenti Floreni ipsi solvantur. Filio vero meo *Antonio* cum ex Portione sua nondum quidpiam percepisset Quinque Millia Florennorum exsolvantur. Ac in quantum Fundus supra mentionatus ex restantibus quinque Mille Florennis activorum Debitorum et Vinearum Pretio Conflatus, omnibus Exolutionibus non foret sufficiens ex Reditibus Bonorum sensim exsolvantur. Interea a summis non exolutis Interusuruum ex Proventu Bonorum trahant, ex restante porro abinde Bonorum Proventu anno Singulae Proles meae, et defunctarum Matrum loco Neptes meae non in quantum plures numero ex una Matre susceptae essent et plura Capita constituerent, concomitanter non singula, sed in quantum una,

vel plures Neptes meae suas Matres repraesentarent, per Mille Florennos annuae habeant, sin in tantam summam communis Proventus semet non extenderit, tunc aequaliter inter se dividant, si vero ultra obtingentes unicuique Mille Florennos aliquid amplius usque ad quingentos Florennos super fuerit, tali Anno ejusmodi supernatas usque ad quingentos Florennos filiae meae Victoriae adjiciatur, ac taliter ultra Mille etiam hujusmodi quingentos Florennos vel si hi adaequati non essent, illud quod minus repertum fuerit, percipiat. Quod si vero adhuc amplius semet Proventus incassatus extenderit, omnes cum residuo inclusa etiam Filia mea Victoria aequaliter dividant; post Fata vero Victoriae, omnes aequaliter Proventum intra se dividant. Argentariam autem ab Excellentissimo Domino Comite Regni Cancellario adquisitam cum adhaerentis et duodecim Paribus cultorum majorum et totidem minorum, non secus etiam deauratam in una Theca Aufsatz Filiae meae Victoriae linquo, quae ex reliqua Argentaria mea, non secus et ex aliis universis mobilibus aequalem etiam cum alijs comuniter divisuris, Portionem obtineat. Dispositione porro mea hac, si quepiam Proles aut Neptis mea contenta esse non vellet, sed Jurgia Lites i. . animaret, vel ad Invalidationem Testamentariae hujus Dispositionis quidpiam ageret, talis nihil aliud, quam supratactam legitimam suam Portionem acquirat, ex fructu Bonorum ordinatum annuum Proventum vero in perpetuum amittat. Quod si vero unus ex Descendentibus meis adversus alterum indebitam Actionem suscitaverit, ac in Processu per eandem suscitato succubuerit, succumbens talis ex annuo Reditu centum Florennis minus pro illo Anno trahat. Pro Refrigerio porro Animae meae, et si quos in vivis offendissem Religiosis Patribus Servitis Quinquaginta, et Carmelitis in *Laim-Gruben*, totidem Urnae Vini, sex Florennis cum obligatione duodecim Sacra a Singula Urna pro me celebrandi. Septem Xenodochys porro per Florennos septem. alijs vero Pauperibus Duodecim Florenni distribuantur. Cadaver sine Pompa humi mandetur. Occasione Exequiarum Centum sacra aere parato celebrari curentur. Domesticis a summo ad minimum lugubris Vestitus detur, minus necessary in eodem dimittantur. Coqua vero ultro salarium sum annuum Viginti Florennos obtineat titulo renumeratorio, et in Domo ad Dies Vitae maneat. Sartorissae sex Florenni pro Servitis in Infirmis mihi Praestitis numerentur. Coquae Domini Baronis de Zwenkau pro Medicinis quattuor Florenni exolvantur. Et hanc meam ultimam deliberatam Testamentariam Dispositionem (cum Reservata Facultate Codicillum condendi) esse profiteor, ac pro majoris ejus Firmitate ipse eandem subscripsi et Sigillo usuali munivi. Viennae 17-a Junij 1745. (L. S.) Gabriel Gyöngyösi.

Copia pie defuncti Domini Gabrielis *Gyöngyösi de Poroszló*, suae Mattis Sacratissimae Referendary Aulici Cameralis Testamenti. Testamentaria Dispositio inter Liberos. Quod Illustrissimus Dominus Gabriel Gyöngyösi de Poroszló Suae Maiestatis Sacratissimae Referendarius Aulicus Camerarius, coram nobis convocatis praesentibus constitutis in hoc scripto Ultimam suam Deliberatam Voluntatem contineri declaraverit, ac pro Majori hujus solemnitate nostro Testimonio eandem firmari

petiverit, hisce recognoscimus Viennae 17-a Juny 1745 (L. S.) Summa Archiepiscopus Scopiensis (L. S.) Ignatius Antonius de Popovich (L. S.) Carol Joseph Reichgruber (L. S.) Sebastianus Halbstaft Beneficiatus apud Excellentissimum Comitem Konigseck. (L. S.) Georgius Bernath Juratus Agens, idem qui scripsit cont. (L. S.) Hoc Testamentum in Praesentia Georgy Bernath Agentis in Supremo Regio Aulae Marchallatus Judicio referatum et publicatum fuit. Quod in Registratura omni diligentia asser-vatur, et Partibus interessatis Copiae extradantur. Actum Viennae Die 28-a Juny 1745.

Jegyzet. Hiteles másolata Sopron vármegyé 1752-ik évi április 27-iki közgyűlési jegyzőkönyve irataiból (XV-ik kötet 747-ik lap).

Sopron vármegyé ajánló levele a Gyöngyösyek érdemeiről.

Excellentissime ac Illustrissime Domine Comes Domine Nobis Gra-tiosissime Colendissime. *Carolus* filius *Gabrielis* quondam Gyöngyösy de Poroszló in eo Nobis humillime supplicuit, quatenus filium ejusdem *Fran-ciscum* Nobili Turmae Pretorianae adlegendum Excellentiae Vestrae comendare vellemus; consideratis proinde tum modo mentionatae familiae *Gyöngyössianae* clara Nobilitate, cum vero utilium servitiorum meritis supplicantis olim Legionis pedestris *Andrassianae* Supremi Vigiliarum Praefecti, quam et praetitulati Domini condam *Gabrielis Gyöngyösy* Excelsae Camerae Aulicae Consiliary et Referendary assumendi autem *Francisci Gyöngyösy* Genitoris et avi condam gratiose consolandum humillime recomendant gratys et favoribus impense devoti perseveramus. Ex Generali Congregatione nostra die Marty 1762 in Possessione Nemes Kér celebrata. Excellantiae Vestrae Humillimi obsequentissimi servi Uni-versitas Cottus Soproniensis.

Jegyzet. Sopron vármegyé 1762. évi márczius 31-iki közgyűlése jegyzőkönyvéből (XX. kötet 1153. oldal.)

GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ.

PAP BENEDEK ÉS HUSZÁR GÁL ÉLETÉHEZ.

1554. *Benedictus Pap Zegeđiensis* ius civile adeptus est feria sexta in die Exaltationis sanctae crucis anno Domini 1554 fideiussores eius sunt Michael Barna, Petrus literatus Deway, Emericus Nagy, Geor-gius Kottha, Matheus Garay, Aaron Rosznay ea conditione, quod a modo infra unius anni spatium haereditarium se civem huius civitatis facturus est sub paena 32 talentorum argenti.

(Városi jegyzők.)

1559. Sequuntur aresta inscripta post meum¹ ex aula (t. i. regia) reditum die 1 Augusti.

¹ Cromer Lénárd, városi főjegyző.

Zabó Lazlo und *Pap Benedek* tut ein verbot auf fl. 350 eines pristers beym Hanno Benedek, so lang bis er sie derhalben wirt quittiren und verbitten auf fl. 7. des Knabens bis ers nicht heraus gibt. Actum eodem die cum sicuti domini iudicis.

(Kassa város jegyzőkönyvéből.)

1560. *Benedictus Pap* tut ein verbott auff des Hans Ferbers haus als der nechste nachpar und auch auff alle seyne farende und liegende gutter so sy zu verkauffen weren sein. Cum scitu Domini iudicis, sonnabent vor Jubilate.

1560. Leonard Haid von Crok (= Krakó) tut ein verbot beym *Pap Benedek* auf das gelt, so dieser einem Kauffmann von Punczel schuldig ist, bis auf fl. (az összeg kitöltetlen) schult.

1561. Herr Balthasar Thanheuser nunc loco domini iudicis tuth auf des *Lantosch Sebestiens* haus bis auf fl. 4. schult. Actum Dinstag nach Jubilate.

(Kassa v. jegyzők.)

1561. Feria quarta post Bartholomei. Egregius *Joannes Sukan* comparens cum Joannes Lippay et Michaelae literato Tricesimatore, postulavit se introduci in domum domini Joannis Cassay sibi obligatum. Senatus rem hanc distulit usque ad reditum eiusdem Cassay. *Sukan* autem abiens constituit plenipotentiarium suum in hoc negotio eundem Michaelalem literatum tricesimatorem.

(Kassa v. jegyzők.)

1562. Die Fraw Agnes Klugin thutt ein vorboth auf denn Wein- garthen den der *Benedick Pap* hatt Kauft von der Nagy Imrenen bis zum nehesten rechten. Actum ipso die purificationis Mariae.

Az 1562-ik évben Képiró Tamásnéól 165 frton szállót vesz, mely a *Hernád által* fekszik. Ugyanez évben a kassai városi tanács előtt bizonyítja Wolf Ábrahám rozsnói lakos, hogy Szántón és Tarczalon levő házait, szállójét, földjeit 1250 frton eladta *Pap Benedeknek*.

1564. *Pap Benedek* und *Pap Anthal* thun ein verbot beym Mezeo Antal auf den schischak, so des Theörök János gewesen bis auf fl. 10. ad usque iudicium.

1564. *Benedictus Pap* aristavit apud Albertum Keowesdy universa et singula bona et res quocunque vocabulo nominatas providi Petri Kyrál ratione debiti florenorun 85 usque ad examen iuris. Actum feria quarta post Reminiscere.

1562. Ego Leonartus. Cromer civitatis Cassoviensis recognosco me a domino *Benedicío Pap* accepisse ad necessitatem civitatis papyri unum ligamen fl. 1. den. 40. Die 29. Octobris anno 1562. Ipse autem *Pap* habet par huius schedae.

Antonii Pap in tricesimam rationem administrata civitati Cassoviensi. Anno 1560.

Pap Antal és *Kalmár Ambrus* cassai polgárok az város harminczadjára mennyit fizettek az bírák uraimnak az marhától, kit az város szabadságra hoztak az esztendőől fogván anno 1569 esztendeig következik.

Anno dato 13 Januarii *Pap Benedek* uram fizetett Beczben az cassai város deákjának az város harminczadjára fl. 25.

Az mely három bál braszlait az város dolgáért az Chernyk Byczben *Benedek uramtól* elvett, kit Crakóban mindenik bált per 127 forinton lengyel számra vett, teszen az magyar számra fl. 342 denar. 90.

Ad 19 februarii hogy az város Tót Ferenczet az *Gál¹ papért* Ovárra küldték, költött akkort minden szükségre, hogy *Gál uramat* házanépével, marhájával ide Cassára hozta, kire Benedek uram az bíró és tanácsuraim akartja és hagyása szerint pénzt költségre Tót Ferencznek adott, tett fl. 44. den. 85.

Ad 10 Martii vettek az bírákuraím az város szükségére Benedek uramtól egy tonna faolajt fl. 16.

Ad 18 Maii vettek az város szükségére egy kötés papirozt fl. 1. den. 40.

Ad 21 Julii vett bíró uram az város szükségére egy fejér szőnyeget fl. 9.

Ugyan dato juliusban vétetett Ambrus uramtól az ötvös Gergely által egy hordó miskolczi bort az város szükségére fl. 16.

Az ostor adóban Benedek uram az mely fl. 200 adott, Ambrus uram az mely fl. 40. adott az városnak, abban adtak az bírák uraim Benedek uramnak 12 hordó bort 1 per fl. 12. Ugyan neki ismét 5 hordó bort 1 per fl. 10. Ambrus uramnak is 2 hordó bort 1 per fl. 12. Ugyan neki ismét 1 hordó bort 1 per fl. 10, teszen ez 20 hordó bort. Az ára penig teszen fl. 228, maradtott ebben az város adósa fl. 12.

Somma ez levelen, kit Pap Antal az ő atyafiáéval az cassai város bírák uraimnak fizetett, teszen fl. 467. den. 15.

Ad 18 Octobris hogy az város Kis Sebestyént az *Gál pap* dolgáért Bécsben császárhoz küldte, adatott bíró uram Benedek uram által neki költségre kész pénzt fl. 20.

Ad 13 Decembris vett notarius uram az város szükségére egy kötés papirozt fl. 1. den. 40.

Tót Ferenczet hogy az város postán Beczben (= Bécsbe) küldte az *Gál pap* dolga végett, adott Benedek uram az bíró uram hagyásából költségre neki fl. 38.

Benedek uramat, hogy Perényi Gábrielhez az város küldte Ferenczi Péterrel, költött ő maga pénzét az város szükségéért ajándéokra és az lovakra fl. 5. den. 91.

Bíró uram vétetett az város szükségére Benedek urammal Vass Istvánnétól egy aranyos kupát, kit bíró uram az comissariusoknak, kik az *Gál pap* dolgáért az császártól ide bocsátattak, ajándékon az városból adtak. Volt az kupa egy gyra, tiz lott, vette volt gyráját per fl. 14 . . . fl. 22. den. 75.

Anno [15]62 ad 29 octobris vett notarius uram az város szükségére egy kötés papirozt fl. 1. den. 40. Anno (15)63 ad 28 Maii vett Zabó András és Zabó Miklós az város szükségére 18 sing velencei tafotát fl. 6.

¹ Huszár.

Ad 18 Juli adott Antal uram az Tanhauzernek az város szükségére, kit tőle vett, egy hordó bort fl. 12 den. 50.

Ad 31 Julii fizetett Antal uram az városnak adott készpénzt fl. 50.

Zsigmond deák és Zabo András vettek ad 17 Decembris az város szükségére 18 sing velencei tafotát fl. 6.

Somma ez levelen, kit Pap Antal az ő atyafiáival az cassai város bírák uraimnak az város harminczadjára fizetett, teszen fl. 163. den. 96.

Fl. 594. den. 71,¹

Anno (15)64. Ad 27 Januari vett Zabo Jakab és Zabó Miklós az város szükségére 36 sing velencei tafotát fl. 12.

Tanhauzer uramnak adott Tóth Ferencz Beczben az város szükségére kölcsön kész pénzt fl. 20. den 45.

Ad 4 Aprilis fizetett Benedek uram az bírák uraimnak kész pénzü fl. 150.

Ad 15 dato vett Zabó András az város szükségére, kit Péchi Gáspárnak ajándékon küldtek, 18 sing velencei tafotát fl. 6.

Ad 3 Junii költött Antal uram az ötvös Gergely és notárius uram hagyásából az város szükségére Pozsonyban az vám dolgaért és szabadításáért adott először az protestatio levélért fl. 1.

Ismég az ex(h)ybitoria levélért adott dato fl. 1.

Az grófnak, kit ajándékon adtak az bírák, vétettek Pozsonyban Antal urammal egy öreg szőnyeget fl. 12.

Az apáturnak való ajándékért adattak fl. 3.

Az püspöknek való ajándékért adattak fl. 4.

Fölpösyt hogy Komáromban küdték az kocsi bérért adattak fl. 6.

Ad 19 Augusti adattak az bírák uraim az város procátorának egy hát subát fl. 15. den. 50.

Anno (15)65 ad 13 Marcii vétettek az bírák uraim az Zabó Péter által egy vég kék braszlait fl. 5. den. 50.

Ad 4 Junii vétettek az bírák uraim az Lőrincz sáfár által város szükségére 13¹/₂ sing lorebergert fl. 5. den. 25. 10 sing fekete vásznat fl. 1.

Ad 12 Decembris fizetett Antal uram az bírák uraimnak kész pénzü fl. 100.

Anno (15)66 ad 16 Februarii vett Zücz Sebestyén az város szükségére egy tonna faolajt fl. 25.

Ad 14 Maii fizetett Kalmár Ambrus az városnak kész pénzü fl. 100.

Ad 26 Augusti fizetett Antal uram ismég az városnak kész pénzü fl. 50.

Somma ez levelen, kit Pap Antal az ő atyafiáival az városnak az harminczadjára fizetett, teszen fl. 517. den. 70.

Anno (15)67. Ad 4. Aprilis fizetett Ambrus uram az városnak készpénzü adott fl. 60.

Ad 20 dato adott ismég kész pénzt fl. 25, teszen fl. 85.

Bíró uram vétetett Ambrus uram házától az Cykler András és

¹ T. i. az eddig fizetett összeg.

György által város szükségére 17 itcze bort 1 per denar 4, teszen denar 68.

Ad 26 Junii fizetett Ambrus uram a városnak kész pénzü l. 25.

Ad 22 Julii fizetett Ambrus Byro uramnak kész pénzü l. 50.

Ad 6 Septembris fizetett ismég Ambrus uram az városnak kész pénzü l. 25.

Anno (15)68 ad 22 Novembris vétettek az birák uraim az Philöp deák által egy vég gallost l. 3. den. 75.

Anno (15)69 ad 11 Januarii vétettek az uraim az Kakas György és Jakab deákné fia által város szükségére 7 szál darutollat l. 3. den. 50.

Ad 26 martii az mely négy lovat adott Antal az ágyúk alá Szakmárra, tartozik attól az város az Antal uramnak l. 4.

Somma ez levelen, kit Antal uram az ő atyafiáéval az városnak az harminczadra fizetett, teszen l. 196. den. 93.

Fl. 559. den. 18.

Az mely donatiót az fejedelem az pozsonyi harminczadból az városnak engedett, ugyanazon donatióból engedtek nekünk az mi uraink tized részt, tett penig az mi harminczadunk hatszázötveny forintot hatvanegyét fél pénzt, teszen az tized része l. 65 den. 16, ennek ő. Kegyelme csak l. 9. den. 1 tudták ki, tartozik azért ő Kegyelme nekünk l. 56. den. 15¹/₂.

Immár így tartozunk az mi urainknak mind ez ideig való harminczadból az notarius uram auszugja szerint l. 156. den. 19.

Somma fl.	467 den.	15.
	fl.	163 den. 96.
	fl.	517 den. 70.
	fl.	196 den. 93.
	fl.	56 den. 15 ¹ / ₂
	fl.	1401 den. 89 ¹ / ₂
Ki kell tudni fl.	25.	
	fl.	1376 den. 89 ¹ / ₂

Somma datorum fl. 1253 den. 89.

(Eredetije Kassa város levéltárában 2405. sz. a.)

*

1562. Prudentes ac circumspecti domini amicique nobis semper honorandi Salutem et nostri offitii debitam commendationem.

Vestris Dominationibus placuit per praesentes has nostras literas significare, quod nos testes per providi Gregorii Farkas nostri iurati concivis consortem legittimam in praesentiam nostri citatos iurare et examinare curavimus, quorum quidem testium sequuntur et nomina et attestationes.

Anthonius Kalmar alias Zegediensis, nunc vero cohabitator noster iurando fatetur: Tudom, hogy Zegeden Pap Ferencz volt az marha keresésbe fő, mert akkor Pap Benedek és Pap Antal gyermekek valának,

jóllehet azután, hogy Pap Benedek felnevelkedett vala, ő is fütött, kereskedett, de Pap Ferencz volt fő fundamentom minden marha lelésbe. És ők mind az Pap Ferencz elvesztéig egymástól osztozatlanok voltak, köz volt minden marhájok.

Georgius Weöres alias Zegediensis, nunc vero similiter cohabitator noster jurando fatetur similiter, hogy minden marha keresésnek, szaporodásnak Pap Ferencz fundamentoma. Ő kereste, *Benedek* és Antal gyermekek voltak. Jóllehet maradt volt valami kevés attyoktól is. Mert attyok külön volt.

Joannes Zondy concivis noster iuratus fatetur: Sokszor hallottam Pap Antal szájából, hogy Pap Ferenczné ágyának, ki mostan Farkas Gergelyné, két aranyos kupát adott részébe.

Andreas Chypeo concivis noster iuratus fatetur: Hallottam Pap Antal szájából, hogy mondja vala szemébe Farkas Gergelynek, hogy az ő feleségének adott volna pénzt és marhát, hétszáz forint ért. De Farkas Gergely tagadá, hogy nem adott volna.

Helias literatus concivis noster iuratus fatetur: Hallottam *Pap Benedek* és Pap Antal szájából, jóllehet gyakrabban Antal szájából, hogy még tenne hatszáz forintot, az mit Farkas Gergelynek adott volna gyűrűvel és pártaövvvel egyetemben.

Andreas Kalmár noster concivis iurando fatetur: Hallottam Pap Antal szájából, mikor Farkas Gergelynének szemébe mondta, hogy mindenből megelégitették. De az asszony azt mondta, hogy nem elégitették és ezután is törvény nélkül nem hagyná, azt is mondá, hogy négy sing scarlát is volna hátra és többet is keresne annál.

Catherina Andrae Kalmár consors iurando fatetur: Hallottam Pap Antal szájából, hogy bátyja *Pap Benedek* kétszáz forintot adott ágyának, Farkas Gergelynének. És egy rakott ládába is sok aprólék volt, arany láncz, kapcsok, és az is nála vagyon. De hallottam Farkas Gergelynéől gyakorta, hogy panaszolkodott, hogy ötet meg nem elégitették. Hallottam azt is, hogy Pap Ferencz veszedelme után az felesége, ki most Farkas Gergelyné, valami arany gyűrűket rakott volna ujjában, övének mondván. Ezt az Pap Antalék anyja látta szemével.

Dorothea providi quondam Urbani Etthves relicta iurando fatetur: Hallottam Pap Antal szájából, hogy ez ágyának részébe arany gyűrűt és kapcsot, mit adott volna, de nem tudom, mennyi sommát teszen vala. Viszontag esmét az asszony szájából hallottam gyakorta, hogy ő elég néven nem vette és hogy az szerződés szerint is meg nem elégitették volna ötöt.

Has testium fassionibus nos sub sigillo nostro vestris transmissimus Dominationibus. Rogamus itaque D. vestras, quatenus eadem ob respectum nostrae amicitiae ipsam actricem isthic diutius immorari ne paciantur. Sed id quod iustum fuerit absque ulteriori cunctatione iure mediante prosequi velint, nos iterum longe in maioribus negotiis vestris D. regraciare refundereque studebimus. Et v. d. valere foelicissime desideramus. Datum Waradini feria quarta ipso die festo Sanctae Catherinae virginis anno Domini 1562.

Christophorus Tanczos iudex
caeterique cives iurati civitatis Waradiensis.

Caeterum D. V. nobis ignoscant, sed certe cuperemus si D. quoque v. instar aliarum liberarum civitatum deliberationem de recipiendis testibus nobis significare in litteris curarent, sic enim testes interrogare et ipsos ad quaesita respondere convenientius esset. Nulla enim habita ex litteris informatione, cogimur solis litiganti verbis fidem adhibere, unde non-nihil vitii quumque possit suboriri.

Kívül: Prudentibus et circumspectis dominis iudici caeterisque civibus iuratis civitatis Cassoviensis etc. dominis et amicis nobis semper honorandis.

(Kassa v. levéltárban 2392./127. sz. a.)

1562. Prudentes ac circumspecti domini, amici et vicini, nobis observandissimi. Salutem et servitiorum nostrorum commendationem. Acceptis et intellectis literis D. vestrarum, nos ad iustam petitionem D. V. et legitimam instantiam circumsectorum Benedicti et Anthonii Pap concivium earundem, in ea causa et differendum contra eos, per dominam Catharinam nunc consortem Gregorii Farkas de Waradino mota testes ipsos, quos praenominati concives D. V. in defensionem iurium suorum in praesentiam nostram citatos habuerunt ad fidem eorum Deo debitam prius examinavimus, qui post fidem sic ordine sunt confessi.

Nagy János Zegedy, mi polgártársunk ezt vallja: Az compositio levél, az ki *Pap Benedek* és Pap Antal nevére szól és igazít és az másik levél is, mely Farkas Gergely nevére vagon és az ő pecsétí rajta és az harmadik levél is, mely Katalin asszony nevére az néhai Pap Ferencz nevére szól, mind én kezem írási és ugy vannak elvégeztetvén, az mint ott irván vannak és az mely pecsét az Katalin asszony levelén, ő maga adta kezemben és úgy pecsételtem meg az levelet vele Wassantho Ferencz előtt, azt immáron én nem tudom ő maga gyürüje volt, nem-é, és az leveleket mind egymás akarajából iratták énvelem az Papék és Katalin asszony, de immáron az compositio levélben az mi be vagon irván, annak utánna megadták-e az ángyoknak, nem-é, én nem tudom, hanem ezt tudom, hogy akkoron egy bál baraszlaít adtak vala neki.

Mi azért mikoron az első tanút ez Nagy Jánost meg akarnójok¹ vallatni, ez Farkas Gergely valami okokkal ellenzi vala és ellenzé, hogy nem akarja, hogy a dologban tanú lenne. De mi törvény szerint meglátván, nekünk úgy tetszék, hogy mi bevegyük és bevehetjük vallását és azután ott ti kegyelmetek értse meg minemü okokkal ellenzeni akarta és akarja, mert kegyelmetek előtt forgódik törvényük és ti kegyelmetek megértvén az okokat, az törvényét mi ti kegyelmetekre hagytuk, lehetett-e tanú, nem-e, az ti kegyelm. törvénye ott elvალasztja.

2. Katalin asszony Zeores Lukácsné hite után ezt vallja, hogy ott fenn Kassán lakunk vala mi is ez asszony immáron Farkas Gergelyhez ment vala és hogy ő is oda feljöve és valami keresztelésben valánk, az Pap Antalék annyokat kezdék kérdezni, mire jött oda fel az menyé és úgy mondá, hogy az osztozásra jött és azt mondá, hogy mind fonalból,

¹ megh akarnoywk.

ból, mindemből kiadták az ő részét és az fiai mindemből kielegitették, még ugyan azt mondá, hogy Isten őtet úgy segélje, hogy még felettébb is adtanak neki annál az mit érdemlett volna és többet örölködött neki adni az fejér ruha feléből békességnek okáért, hogy nem mint az ő része volt volna.

3. Borbála asszony néhai *Himvarró* Mihályné hite után ezt vallja: Egykoron jöve ide Pap Ferenczné Debreczembe. Mondék neki, hogy úgy értem, hogy férjhez mentél s mondá, hogy férjhez ment. Én ismét mondék, hogy jól vagyon, kérdem, mint járt Kassán az asszonyával és ha adtanak valamit neki és ha meglegitették. Mondá, hogy adának úgymond. Annak utánna jöve ide Pap Györgyné is és őtet is kérdém, hogy ha meglegitették az menyét, az is azt mondá, hogy meglegitették.

4. Anna asszony, Nagy Jánosné hite után ugyan mindazont vallja, az mit Zeores Lukácsné, csak hogy ez ezt is vallja, hogy mikoron kérdi volt ott fenn Kassán, Pap Györgynét, mit adtanak¹ az menyének és ha megadták neki az pártaövet, az kit Pap Ferencz neki adott volt. Erre azt mondá, hogy nem adták azt, de még jobbat adtak annál neki az helyett és elég nevén vette és egy arany lánczot is adtak neki, csak hogy ne zúgodják.²

5. Thwry Boldizsár hite után ezt vallja: Ez mostani itt létében valék szembe Farkas Gergelynével és kérdém, miért idézett engem be tanúnak, megmondá és én mondék neki: Asszonyom, minem megtagadtad³ te az te leveledet. S mondá az asszony: Ugy vagyon, de ember előtt kellett volna annak lenni avagy bíró előtt, de azt nem úgy adtam.

6. Margit asszony, Zabó Máténé hite után ezt vallja: Az Pap Antalék annyától és *Pap Benedekné*től is hallottam ott fenn Kassán, hogy mindemből meglegitették Pap Ferencznét és hogy mindeneből meglegedett; még azt mondá akkor az anyok, hogy mind fonalból s mind fejérruhákból többet adott annál neki, az mi őtet érdemlette volna és mindeneket jó néven vett.

Heae sunt fassionales iuramentales testium intranominatorum, quas nos sub sigillo authentico oppidi huius nostri ad D. V. fideliter dandas et transmittendas curavimus. Quas in reliquo multum felices valere desideramus. Datum Debrecini sabbato ante diem Nicolai 1562.

Benedictus Jo iudex

caeterique cives iurati oppidi Debreczen.

Kívül: Prudentibus ac circumspectis dominis, iudici primario caeterisque civibus iuratis regiae civitatis Cassoviensis etc. dominis amicis et vicinis nostris nobis observandissimis. Alatta más kézzel: Testimonia pro *Benedicto Antonioque* Pap ex Debrecino missa. Exhibitae die XI. Decembris 1562.

(Eredetiye Kassa város levéltárában 2392/118. sz. a.)

¹ atthanak.

² Zwggogyék.

³ megk thagadhath.

Farkas Gergelyné Katalin asszony feleleti *Pap Benedek* ellen.

Tisztelendő bíró uram és tisztelendő tanács uraim ezért hittam én ti kegyelmetek eleibe ez tisztelendő Pap Benedeket, hogy az én megholt jámbor uram az Pap Ferencz, ki ő kegyelmeknek attyokfia és előttök-járó vala ugyannyira, hogy őket az ő gyermekeiségekből az Uristen által ő tartotta és felnevelte őket, azért az én jámbor urammal az Pap Ferencczel, kinek halála lőn az ő felsége hűsége mellett az szegedi hadba, egyek voltanak ők mindebe¹ mind marhával és minden jószág-gal, valami volt az ő birtokok alatt semmiből osztozottak nem voltak, hanem mindenek együtt voltak, ennek okáért azt mondom, hogy az én megholt jámbor uram része engemet illet mindenekből, mind ezüsből is mind aranyból és minden jószágból, valami vagyon, ilyen okkal mondom, hogy az én megholt jámbor uram része engemet illet teljességgel ez városnak törvénye szerint, hogy énnekem az Uristen magzatot is adott vala az én jámbor uramtól, mely magzatot az Uristen az én jámbor uram halála után veve ki ez világból, azért én kívánom mostan az én uramnak részét mindenekből az városnak törvénye szerint ebből törvényt és igazságot várok ti kegyelmetektől, mint tisztelendő uraimtól.

Summája az mennyi marhát elhoztak.

Hoztanak el másfél száz fejős tehenet, száz ökröt, az ménest, hetvenöt gyra ezüstöt, száz arany gyűrűt, bálokat, mely bálókba voltak purgomások, istametok, iskarlátok, granatok, egyébféle posztók végekbe, posztós szekeret, az én uramnak halála után vett be nagy summa adósá-gokat, ezeknek kivűle, ki énnekem eszembe nem jut, mindeneket elé-kívánok az ő hitek szerint.

Kivül: Exhibitae feria sexta ante Francisci 1562. Propositio dominae Catherinae relictae Francisci Pap de Zegedino, nunc circumspecti Gregorii Farkas de Waradino consortis contra providos Benedictum et Antonium Pap cives Cassoviensem. Repetita propositio die 3 Novembris 1562. Determinata est haec causa et iudicialiter finita die 11 Decembris 1562. Actrix convicta testimoniis et propriis literis expeditoriis causa recidit. Et praeter 4 ulnas panni scarlatini ipsi Benedictus et Antonius Pap amplius nihil actrici tenentur solvere.

(Eredetije Kassa városa titkos levéltárában. OO. Nr. 87 jelzés alatt.)

1564. *Antonius Pap*, frater germanus *Benedicti olim Pap*, ius civitatis est consecutus feria tertia ante Mathei apostoli, qui fuit die 19 Septembris 1564.

Pap Benedek testvérének, Pap Antalnak címeres gyűrűpecsétjében polyával vágott paizs látható, a felső mezőben oroszlán, felemelt jobb, első lábában stilizált liliom; az alsó mezőben három stilizált liliom. Sisakdísz: nyílt koronából növekvő oroszlán jobb, első lábában stilizált liliom. A gyűrűpecséten A(ntonius) P(ap) betűk.

Kassa város levéltárában 3298. sz. a.

¹ Mindenbe.

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

Barabás Ábel: Goethe. (Költők és írók. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti Ferenczy Zoltán.) Budapest, Franklin. 1911. VII + 162.

A folyékonyan írt könyvecskét egy-kettőre végigolvassuk s a bíráló gyorsan ítéletet formálhat róla. Persze számba kell venni a körülményeket: milyen korlátok között végezte dolgát a szerző s miféle célzt tűzött ki magának művéről? Tíz kis ívre könyvet írni e czímmel: Goethe nem könnyű feladat s az író tudásának rendezettségéről és komponáló erejéről derék bizonyosság, ha helyes utat talál. Barabás az a nemes törekvés serkentette munkára, hogy magyar nyelven eredeti életrajzot nyújtson, mely Goethe emberi jelentőségét is érezteti a költői mellett. Szükség is van erre, mert a legcsodásabb műtermék, melyen Goethe tudatosan és mindvégig dolgozott, melynek alakításához ragyogó művei csak eszközül szolgáltak: a saját egyénisége volt. Barabás kettőt tehetett: vagy ír nagyvonalú elemzést, keresve a művek gyökerét az egyéniségben s az egyéniség bélyegét a műveken, — mondjuk a Taine Balsacjának módjára — vagy hiteles és ügyes összefoglalásban beszámol Goethe életéről és munkáiról. A második módot választotta és valóban sikerül neki áttekinthető szemléletet kelteni egy mozgalmas és hosszú pályafutásról. Evvel az objektív eljárással azonban ily korlátolt területen bizonyos hátrányok járnak. Goethe élete oly tartalmas, hogy az életrajz fonalán haladó tárgyalás, ha sokfélére kitér, csak a legszükségesebbre szorítkozhat. A kis könyv teljes biographiát kíván nyújtani s így aránylag sok helyet foglalnak el benne oly részletek, melyeket már a tankönyv-műveltség fokán feltételezhetünk az olvasóban. Barabásnak annyi az ismertetni valója, hogy gyakran átlagos, lexikonszerű számadásokkal kell beérnünk, oly sok dolga akad a felszínen, hogy csak az elmélyedés szándékát, de nem mélységet sikerült kölcsönözni a munkának. Talán nem a szerző tehetségén, hanem a választott módszeren mult, hogy törekvéssel nem ért célzt teljesen. Elismerést érdemel nyilvánvaló buzgó-sága, hogy a könyv forgatója sokat, széles körben és valószerűen lásson. Szerencsésebbnek tartom azonban, ha a munka összefoglaló szempontokból (szociális helyzet, életművészet, képzelet, világnézet stb.), melyek közül néhányval már az egész embert meg lehet világítani, tanulmányunk

írodik. Így jutottunk volna ahhoz a bizonyos perspektívához, honnan megismerjük Goethét s nemcsak tudunk róla sokfélé. (153. l.)

Az életrajz részletei ellen jelentős kifogást nem tehetünk, a gyermekkorral foglalkozó rész aránylag hosszú, jól sikerült a Goethe weimari elhelyezkedéséről szóló fejezet. Irodalmi utalások nincsenek, a mi csak ott kifogásolható, midőn egy újabb író vélekedéséhez csatlakozik Steinnéról és Christianeról és nem jegyzi meg, hogy különvéleményt közöl velünk. Ugyancsak Eduard Engel felfogásához hasonlóan a hiúságnak tulajdonít erős részt a Lilihez való vonzódásban. Goethe erotikus életét emberi közelségből, eszményítő drapériák nélkül írja le, de hajlik arra, hogy kalandszerű érdekességet adjon oly tényeknek, melyekben a történet tanulmányozója elsősorban szükségszerűséget állapít meg. Főitlen hiány, hogy míg Goethe fejlődésének gyökerét a Sturm u. Drangban szépen kimutatja, egyetlen szóval sem említi azt a kört, hova hatása beletorkol: a Weimarba járó romantikusokat, kik áhitattal olvassák a Meistert s írójának társaságát elragadtatással élvezik. A mint a romantikáról nem szól, úgy elmulasztotta elemezni a német klasszicizmus megtestesülését Goethében. Azét a klasszicizmusét, melynek legnagyobb erénye büne is egyszersmind. Kívül áll az idők sodrán, világeseményeken áttekint, a műveltek eszményített kis köréhez szól ez az irány, de van sajátos ereje s ebből fakad egysége és egysége a túlzó, szétforgácsolódo s politikai eszközzé váló romantikával szemben. A *Winckelmannban* lefektetett program tárgyalása nélkül egy Goethe-életrajz sem teljes. A XIV. fejezet Goethe főjelentőségét abban látja, hogy roskatag lelkű korának meggyújtja a tudomány fáklyáját, mely felemelő belátásokhoz vezet. Pontosabban meg lehetett volna jelölni Goethe világnézetének biológiai természetét, mely mindenben, még a geológiában is, szerves fejlődést lát és hozzá lehet mindehhez fűzni, hogy épp az öregedő Goethe a szemlélődés fölé helyezi a kötelességet, a nézés fölé az alkotást. A kétségtelenül megvilágító analógiák helyett (a Petőfi-Arany és a Schiller-Goethe barátság, az öreg Goethe s az öreg Arany egybevetése), melyek a könyvben el vannak hintve, tanulságosabb és szükségesebb lett volna Goethe pozitív hatását, íróinkra külön szakaszban összefoglalni. Most az említett analógiák jobban ki vannak élezve, mint Madách viszonya Goethehez, pedig ez tény, amazok csak ornamentumok.

Mindent összevéve az a kép, melyet szerzünk — egy nagy kortárs szavával élve — inkább ismertető célokra kerekített (Schulbegriffnek mondaná Kant), mint a gyökeres kérdésekhez közelítő (Weltbegriff). A bevezetés Goethét, mint az emberiség nagy nevelőjét említi s ez a nevelő erő, a mint benne szunnyadás nélkül élt s ránk elevenen hat, nagyszerűségében annál könnyebben éreztethető, mert a világirodalom egy alakjáról sem árad embervoltának ilyen varázsa. »Im Innern ist ein Universum auch« — e szavaknál magára gondolt a költő, de az ő univerzumának érzelmi, lelki egységét kevésbé teljesen látjuk, mint érdekes külső sorsát. Nálunk Barabás életrajza is hiányt pótolhat, de hisszük, munkája ösztönzést ad, hogy mélyebben merítsünk abból a forrásból, melynek a mindenséget tükröző színéhez elvezetett.

SAS ANDOR.

II.

Benedetto Croce: La critica litteraria. Questioni teoriche. 2a edizione riveduta ed aumentata. Roma, 1896, Loescher. 190 lap.

Ez a könyv nem újság, hiszen 1896-ban már második kiadásban jelent meg, miután az első pár hónap alatt a megelőző évben elfogyott. Hogy mégis itt szóvá teszem, annak két oka van. Szomjazunk a józan és igazi irodalmi kritikára, mint tikkadt szarvas a forrás hús vizére, de sehol nem találjuk. Az őszinte szó ma egyértelmű a Kölcssey kedvét szegő »autor-ingerlés«-sel, mert az irodalmi élet is valami kölcsönösen magasztaló és lesújtó szakszervezet-formákba szorult, a melyek pokoli lármájában a független szó nem hallik el az olvasó közönség füléhez. Pedig a komoly kritikára a *tájékoztató* oekonomiai szempontja miatt is szükségünk van, hogy a zűrzavarban némiképpen el tudjunk igazodni. Másfelől meg éppen *nem vagyunk tisztában az irodalmi kritika fogalmával*. Mi az? Mi a rendeltetése? Mik a határai? Mennyit ér? — mind olyan kérdések, a mikre nincs nálunk sehol felelet. Némelyek mindennek, mások semminek vélik; azok szemében az irodalom minden betegségét meggyógyító orvosság, ezek előtt üres szóbeszéd.

A túlzóknak soh' sincs igazuk.

A mienkhez hasonló helyzet szülte Olaszországban ezt a könyvet, a melynek szava nem hangzott el nyomtalanul. Ez az egyik ok, a miért ma előveszszük. A másik pedig írójának egyénisége.

B. Croce a mai Itália egyik elsőrangú büszkesége, különösen az aesthetika és az irodalmi kritika elmélete terén. A nápolyi egyetem tanára napjaink olasz szellemi renaissanceának tevékeny munkása, a ki *Filosofia dello Spirito* című három kötetes művével (I. Estetica Come Scienza dell' espressione, II. Logica, III. Economica ed etica) jelentős barázdát szántott a szellemi munka terén, mert új utakat jár, a melyek termékeny gondolatok kútfejéhez vezetnek és méltán volt az ő személye és gondolkodása heidelbergi (III.) philosophiai congressuson a világ minden tájáról összesereglett philosophusok érdeklődésének középpontja.

Az ő szavát érdemes meghallgatni, mert annak mindig tekintélyes súlya van; még akkor is számolni kell vele, ha téved.

E könyve első fejezetében arról a bizonytalanságról szól, a mely az »irodalmi kritika« elnevezés körül uralkodik, mert ez a név négy, egymástól elég széles határvonallal elválasztható mozzanatot foglal magában: 1. az irodalmi mű értékelését, vagyis az aesthetikai ítéletet, 2. a történelmi elemzést, mikor a mű történetéről, írója életével való viszonyáról, forrásairól van benne szó, 3. az író lelki rajzát, a mennyiben a műből tudunk erre következtetni, 4. míg sokan abban látják az irodalmi kritika igazi célját, ha teljes mértékben megérteti velünk a művet, azaz a méltánylás és a tetszés előállításához megkívántató összes segédeszközöket kezünkbe adja. Ezt az utolsót kívánta a kritikától Sainte-Beuve is, mikor feladatának azt tekintette, hogy tanítsa meg az olvasót olvasni.

Ha mindezeket a többé-kevésbé eltérő czélokot vizsgálódásunk tárgyává teszszük, végeredményképpen mégis megállapodhatunk abban a concreti meghatározásban, hogy az irodalmi kritika a concret irodalmi művekre irányuló tanulmány. Erről szól a második fejezet.

Az irodalmi műre irányuló minden tanulmány háromféleképpen nyerhet megnyilvánulást, mint leírás, értékelés és történet.

A leírás (l'esposizione dell' opera letteraria) főkérdése a kritikus-tól: mit olvastál? Ezt a kritikát én szeretném a *művészi kritika* névvel megjelölni, mert a mű ábrázolásában teljesen művészi elveket tart szem előtt s az eredménye a műalkotásokról készült újabb műalkotás, a melyet írt Francesco de Sanctis, Kassner, Péterfy. Az ilyen kritikusról mondja Cantù: »A kritikus ugyanaz a művészszel szemben, a mi a művész a természettel szemben. A mint a művész újra alkotja a természetet, de más úton és más czélok szolgálatában, épp úgy alkotja újra a kritikus meg a művészetet, de a maga módján és a maga czéljainak megfelelően.« Vagy Lamartine-nal szólva: »A költő könyve a világ, a kritikusé a költészet; művét mind a kettő egy másik műről alkotja.« S a mint a természet egészének vagy egyes tárgyainak leírása könnyen válik a természet philosophiájává, az ilyen kritika is a concret műalkotás philosophiája lesz, ha a kritikusban sok az elmélkedő hajlam.

Egészen más az *értékelő kritika*, a melynek czélja az aesthetikai ítéletmondás. Itt a kérdés a műalkotással szemben nem az, hogy: mi-csoda? — hanem: mit ér?

A leírás és az értékelés folyamata után, még nem csillapodik le az emberi kíváncsiság. »Hogyan, milyen körülmények között keletkezett ez a mű? Milyen hatást tett?« — ilyen kérdések nyomólnak előtérbe, s reájuk feleletül fellép a *történeti kritika*, a melynek keretében helyet talál a források tanulmánya, az összehasonlítás, a philologiai szempontok, a könyvészet, a tartalom vizsgálata, a szerző életrajzi vonatkozásai és a mű hatásának nyomozása. De ehhez a fajta kritikához az aesthetikának nincs semmi köze, ellenben annál többet érintkezik a sociojogiával.

Könyve harmadik fejezetében az aesthetikai ítélet lehetőségéről és határaitól szól Croce. Fölveti az absolut és relativ értékérés problémáját, s természetesen a relativ mellett dönt, hiszen az aesthetikai érték alapja a tetszés, a mi pedig nagyon is subjectiv és változó valami. A művészet lényegét egy adott tartalom sikeres és hatásos kifejezésében találja (espressione piena ed efficace). Ez pedig a tárgy és a felfogó alany viszonyához mérten változik. A kritikus tiszte tehát nem terjedhet tovább, mint hogy a műalkotást a legműveltebb és legfogékonyabb szemlélők, azaz olvasók ízlése szerint igyekszik megítélni. Hogy ezt megtehesse, erős értelemnek, fejlett érzelmeknek, morális értékességnek kell benne egyesülnie az élettapasztalattal és műismerettel. Az ilyen kritikus ítélete nem lesz absolut, de mindenestre meglesz benne az a Kant óhajtott subjectiv általánosság, mely emberileg elérhető. Hiszen nemcsak a maga egyéni ízlésének szócsöve, hanem mindazoké, a kik a lelki fejlettségnek hasonló fokán állanak. Az egyéni impressio így szélesedik ki egy nagy lelki közösség impressiójává, mint látjuk pl. Gyulai Pálnál.

A további részben a történeti értékelés abszurdítását vitatja Croce, mert ez nem a műnek, hanem a magam képzeleteinek szól, tehát illusio.

Miután még Francesco de Sanctis kritikai munkásságát jellemezve, bemutatja benne az ideális kritikust, Zumbini műveiről szólva pedig ennek az ellenkezőjét, egy végső fejezetben philosophiai elmélyedést és az életnek nyitott szemmel való szemlélését kívánja a kritika munkásaitól.

Croce elméletét megbírálni nem lehet czélja ennek a pár sornak, csak rá akartam mutatni erre a könyvre, mely nálunk ma nagyon aktuális. Ha ki elolvassa, talán nem nyúl hozzá egy-egy írói mű lelketlen vivisectiójához, mert ráeszmél, hogy a műalkotásnak külön reális élete van, a mint hogy a metaphysikusnak a fogalmak is szinte érezhető módon élnek. Sikere, mint minden kifejezésnek, akkor van, ha idegen lelkekben visszhangra talál, ha azok a maguk vajudó lelkének még meg nem talált kifejezését látják, érzik, ismerik meg benne.

Croce könyveit forgatni mindig gyönyörűség, mert philosophiája termékeny gondolatok melegágya.

M. N.

III.

Adalék »Az ember tragédiája« német irodalmához.

Mióta Madách művének első német fordítása Dietzétől 1865-ben megjelent, csakhamar úgy a német közönség, mint a német tudós világ figyelme is ráterelődött a kiváló műre. Nagy népszerűségét legjobban bizonyítja, hogy alig találunk más magyar munkára, mely annyiféle fordításban forogna közkezen, mint éppen »Az ember tragédiája«. Az első sietve készült fordítást, melyet ma már csak éppen hogy a könyvtárakban őriznek, gyors egymásutánban követték Fischer, Sponer, Planer, Dóczi és Lechner fordításai. Sőt Paulay átdolgozásában németül is színre hozták; legelőször a hamburgi városi színházban, majd a berlini Lessing-Theaterben, de az egykorú kritika nem a legszívesebben fogadta. Különösen Fabel² próbálta a nagy-szerű költői alkotást lekicsinyelni, midőn recenziójában csak egyszerűen »pièce a tiroirs«-nak, »Schubladenstück«-nek nevezi; sőt még Jules Verne »Utazás a föld körül« című látványos komédiáját is fölibe helyezte. Az ilyen elfogult és a költemény tiszta szépségeibe behatolni nem képes kritikusokkal szemben csak örömmel olvashatjuk Rothauser, Fischer és mások elismerő és megvilágító fejtegetéseit. »Az ember tragédiája« német irodalmához legújabban egy tartalmas cikk járult, mely egy katolikus szemle januári füzetében³ jelent meg. Címe: Die Weltanschauung in Madách's »Tragödie des Menschen«. A szerző azon alkalomból, hogy 1911-ben lesz éppen ötven éve, midőn Madách nagy művével a nyilvánosság elé lépett, hódolni akar az általa nagyrabecsült magyar költő-

¹ Die Tragödie des Menschen v. E. Madách. Aus dem ungarischen übertragen v. Alexander Dietze. Pest 1865.

² Eugen Fabel: Zur modernen Dramaturgie. 1899. 2 köt. Die Tragödie des Menschen v. Madách 212—217.

³ Stimmen aus Maria-Laach, Freiburg i/Br. 1911.

filozófus emlékének. Értekezésének első részét az egyes képek tartalmának elbeszélése képezi. Majd rátérve Madách világnézetének bírálatára, ellentétet lát a tragédia biztató befejező sorai: »Mondottam ember: küzdj és bízza bizzál!« és az egyes színek sötét vigasztalansága között. Ezen ellentétet érezte már Arany János is és ezt az által akarta kiegyenlíteni, hogy a reménytelenül végződő történeti képeket nem tartotta teljesen hű ábrázolásoknak. Alexander Bernát kiváló fejtegetésében Lucifer jelleméből indulva ki, magyarázza meg az egész nagyszerű költemény egységét fenyegető ellenmondást. Overmann vallás-erkölcsi felfogásból tekintve a költeményt, bizonyítani igyekszik, hogy Madách nem tudta vagy nem akarta a vallás tulajdonképpeni lényegét megérteni. A helyett, hogy a vallás nagyságát és boldogító hatását keresné, még »Krisztus istenségének kérdésében is egy silány jota miatt indított neveltséges viszálykodást lát«. Összeveti a »hívók« költészetét Madách tragédiájával. Így Jóbnak is küzdelem az élet, de Isten nagysága oly annyira uralkodik, hogy a csapásokat jogosaknak kell elismerni, melyek meg is szűnnek, midőn Jób megalázza magát az Úr előtt. Milton is megmutatja Mihály arkangyal által a bukott embernek jövendő sorsát. De míg Madáchnál kietlen, haldokló jégmező és állattá aljasult emberpár alkotja az utolsó képet, addig Miltonnál a megváltó fénylő alakja mutatja a biztató, a reményteljes eljövendőt. Itt volna helyén — Overmann szerint — az Úrnak végső szózata, mert az az Ádám, a ki nagy reménnyel, de mindig csalódással szenvedte végig az élet küzdelmét, már alig fog hinni és remélni. Röviden átpillantva Madách életének keserű csalódásait, ezekben látja második okát költészete pesszimiztikus felfogásának. Éppen azért helyteleníti Riedl Frigyes azon szépen csengő hasonlatát, melyben Madách költészetét halvány, melancholikus mosolyú, de mégis vigasztaló géniusznak nevezi. »Nem! Madách költészete senkit meg nem vigasztalhat, mert az maga épp oly vigasztalan, mint a lélek, melyből eredt.«

Bár egyoldalú szempontból itéli meg Madách világfelfogását, de az a lelkes hang és az a vonzalom, melylyel a magyar irodalom iránt viseltetik, méltán kiérdemli, hogy örömmel üdvözöljük Overmann-t Madách német magyarázóí között. Mindenesetre sajnáljuk, hogy értekezése olyan német folyóiratban jelent meg, melynek tendenciája olvasói számát csak egy szűkebb körre szorítja.

LEFFLER BÉLA.

IV.

Földi János költeményei. Kiadta s bevezette dr. Mixich Lajos. (Régi Magyar Könyvtár 25.) Budapest, 1910.

Földi János dr. Mixich Lajosban szorgalmas, gondos életrajzíróra s költeményei lelkiismeretes kiadóra találtak. A mi felkutatható volt összeszedte s műve nyomása közben is éber figyelemmel kísérte a felderült adatokat, mit bizonyít a 92. lap 3. számú jegyzete, hol kiigazítja azt az állítását, mely szerint Földi Nyelvkönyvének nagyobbik és értékesebb része elveszett volna vagy lappangana. Sok apró s nem nagy-

fontosságú adat beillesztésekor megtörténik akármelyik írónál is, hogy egyik helyen így s máshelyütt másképpen mond valamit.

Ilyen Mixichnél, hogy a *Halotti vers egy gyenge szülőtt temetésére* cz. költeményt a 6. lapon Földi debreczeni diákkorában írottak, a 61. lapon pedig halasi rektor korában készültnek mondja. Ha a helyet, illetőleg van is, az időt tekintve alig van különbség, mert 1781. elején Földi még Debreczenben volt, de tavasszal már Halason tanított. Hihetőbb, hogy a vers még Debreczenben termett. Különben Földi a *Series Rectorum Scholae Halasiensis ad memoriam hominum collect.*-ba így írta be nevét: 41. Joannes Földi Szalontensis ex Cottu Bihar. 1781—782—783. — Később ezt írták neve után: Medicinae Doctor, Physicus Lib. Reg. Civitatis Szathmár-Németi.

A két halasi leányra írt leoninusaira (192. l.) a halasi anyakönyvből az jegyezhető ki, hogy 1784. november 23-án esküdött meg Pázsit Zsuzsánna Búza Pállal, 1785. január 18-án pedig Torma Judit Papp Mihálylyal.

Földi nem nagyszámú költeményeihez, saját keze írásában fennmaradt névnapi köszöntőt csatolunk. A megtisztelt Péter István előkelő, tanult, versekben gyönyörködő s maga multságára és néha egy-egy alkalommal mások számára is verselő férfiú volt s nagyatyja a *Kiséri* név alatt ismeretes szépirodalmi írónak Péter Dénesnek (született 1837. szeptember 15., meghalt 1904. márczius 17-én).

A leoninus vers a következő:

Szives és igaz Tiszteletet mutató
Köszöntő versek
Mellyekkel

Nemes és Nemzetes Nagy Urnak
PÉTER ISTVÁN Uramnak,
Nemes Kis Kun Districtus Hites
Assessorának, maga öröme, egymint,
a' Szent Keresztsgbenn vett Neve Nap-
jánnd udvarol és örvendez edgy Poëta.

Halas Aő 1781. 26^a Decembris.

Pengeti Hárfáját gyors Calliopé muzsikáját,
Vig Erató hegedül, 's ő se tsupánn egyedül.
Euterpé mégyen társúl; ne tsak ő maga légyen,
Sipját fújja, dudál, mellyet akárki tsudál.
Terpsychoré pendit cziterát, Polyhymnia zendit
Lantot; kedve vagyon, víg valamennyi, nagyonn.
E' mire néz, mit hoz, ma miért fog mind muzsikához,
Mind a Múza Sereg, mért keze rajta pereg?
Rajta tsudálkoztam: de hogy Uraniét tudakoztam,
Csap velem egybe kezet, 's ilyen okára vezet.
»Im a' mit régen várunk, edgy Csillag az Égenn
Már szépen ki derült, fénye elő ma került!
»Szine ragyog szépen, süt fénye az Égre középenn
Nap fel jöte körül: e' Sereg ennek örül.

- Tartja Szerentsének kiki, ennek hogy ma Tüzének
Tiszteletére lehet, részt örömébe vehet.
- Vigyázd bár fényét, ISTVÁNNak ez adja reményét,
ISTVÁNról nevezik; hát ki ki zengedezik,
- Áldják sok szóval ma az ISTVÁNT mennyei jóval.
Téged is így eszelünk; ezt ma miveld mi velünk.
Nem lehet e' hát már nekem is ma örülni? vagy e' kár
Hogy sokak ezt mivelik, vig örömök ma telik?
Ugy tartom, nem kár; sőt Tisztem ez én nekem is már,
Hogy vegye Tiszteletem, a ki éránt vitetem.
Része Reményének lám ezt ma tselekszi Fejének,
Férfjénn kedve derül, hogy Neve Napja kerül.
Ezt mivelik készenn, 's még ÉLJEN az Attyok, egészszenn
Minden Magzatinak e' Szava Szájainak.
- Leg főbb gondjoknak veszik ezt azok is ma magoknak
Kik régólta lesik, Napja mikorra esik.
- Jó jön szájokból, ezer Aldás szól ajakokból,
Kivánsága feles már ki miként köteles.
- Én pedig e' soknak, sok kivánságít azoknak
Edgy summába veszem, 's így TE elődbe teszem:
Nagy Felség! éltesd TE ez ISTVÁNT, nagyra emeltesd!
Kedvesit is kedveld, végre magadhoz öleld.

F. J. ms.

Sz. Á.

REPERTORIUM.

- Alba Nevis.* Egy szerelmes lány könyvéből. — versei. 1911. Ism. Palágyi Lajos. Magy. Nemzet 305. sz.
- Alexander Bernát.* Az Ember Tragédiája. Budap. Szemle 145. köt. 455—460. l.
- Angyal Dávid.* Gyulai Pál. Budap. Szemle 148. köt. 161—193. 360—393. l.
- Babits Mihály.* Herczeg, hátha megjön a tél is. 1911. Ism. E—r. Pester Lloyd 219. sz.
- Balassi.* Katona István 1732—1811. Nógrádi Hírl. 35. sz.
- Bárony István.* Dinamit. 1911. Ism. P. L. Magy. Nemz. 276. sz.
- Bayer József.* Jelentés a Kóczán-pályázatról. Akad. Értes. 649—666. l.
- Bölkényi Dániel.* Arany János és Szilágyi István. Szilágyi Istv.-kör évkönyve V. 32—36. l.
- Boros György.* Kriza János 100-ik évfordulóján. Unitár. Közl. 107—109. l.
- Császár Elemér.* Vértesi Arnold. (1836—1911.) Budap. Szemle 147. köt. 440—444. l.
- Dávid Ferencz.* Unitár. Közl. 151—156. l.
- Dobóczki Pál.* Verseghy »Külneki Gilmétá«-jának forrása. Philol. Közl. 1912. 65—67. l.
- Domitius.* Szirmay Antal consiliarius. Pesti Napló 61. sz.
- Endrödi Sándor.* Petőfi napjai. 1911. Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat II. 45—50. l.
- Erdélyi Pál.* Bánk bán. Erdélyi Múz. 269—274. l.
- Erdős Renée.* János tanítvány. 1911. Ism. dr. Tordai Ányos. Kath. Szemle 881—885. l.
- Farkas Imre.* Lys. 1911. Ism. Papp Ferencz. Budap. Szemle 147. köt. 315 l.
- Földi János* költeményei. Kiadta dr. Mixich Lajos. 1910. Ism. Y—s. Budap. Szemle 148. köt. 139—141. l.
- Gálos Rezső.* Verseghy forrásaihoz. Philol. Közl. 1912. 63—65. l.
- Gyöngyösi László.* Mikszáth Kálmán. 1911. Ism. P. L. Magy. Nemzet 260. sz.
- Halász Imre.* Egy letűnt nemzedék. (Báró Eötvös József.) Nyugat II. 1—17. 105—123. l.
- Halmi Bódog.* Egy Ady-versről. Máramaros 78. sz. (A lelke Kánaán-magvai-ról.)
- Hangay Sándor.* Petőfi Dante földjén. Kultúra II. félv. 511. l.
- Hegedűs István.* Teleki László emlékezete. Budap. Szemle 147. köt. 161—176. l.
- Heinrich Gusztáv.* Jelentés a Péczely-regényjutalomról. Akad. Értes. 666—671. l.
- Hellai Jenő.* Az utolsó bohém. Regény. Ism. Palágyi Lajos. Magy. Nemzet 305. sz.

- Herczeg, Francesco.* Pagani. Versione di Vincenzo Gelletich. Fiume, 1908. Ism. Vida Sándor. Budapest. Szemle 148. köt. 149. l.
- Horváth Cyrill.* Középkori legendáink és a Legenda Aurea. Budapest, 1911. (8-r. 78 l.) — Ism. Vargha Damján. Kath. Szemle 1094—1097. l.
- Idus.* Akkordok. 1911. Ism. Horváth Cyrill. Budapest. Szemle 147. köt. 474. l.
- Jakobinyi Péter.* Szépfaludi Örlósy Ferencz. 1843—1906. Szilágyi Istv.-kör évkönyve V. 23—29. l.
- Janovics Jenő dr.* A philosophustól — Csokonaiig. Kolozsv. Hírlap 250. sz.
- Janovics Jenő dr.* Csiky Gergely. (— előadásából.) Aradi Közlöny 251. sz.
- Janovics Jenő dr.* Vörösmarty emlékezete. Kolozsv. Hírl. 277. sz.
- Junius.* Kazinczy Ferencz levelei. Az Újság 235. sz.
- Király György.* Mikes Kelemen fordításai. Philol. Közl. 1912. 21—28. l.
- Kisieleki Ede.* Földön és az égben. — versei. Ism. Palágyi Lajos. Magy. Nemzet 305. sz.
- Kocsis Vincze.* Ady Endre »hazafias« költészete. Kalazantinum. 16. évf. 8—10. sz.
- Kohányi Menyhért.* A Nagy Sándor-monda magyar fordítása. Philol. Közl. 1912. 28—34. l.
- Kovács Zsigmond (Hamvasi).* Tompa Mihály baráti köre. Magy. Szó 238. sz.
- Krecsányi Ignác.* Tóth Ede életéből. Pesti Hírl. 305. sz.
- Krisztof György.* Adatok Barcsay Ábrahám életéhez. Erd. Múz. 249—268. l.
- Kun Béla dr.* Mikszáth alakjai. Szilágyi Istv.-kör évkönyve V. 38—43. l.
- Magyari István.* Az országokban való sok romlásoknak okairól. Kiadta Ferenczi Zoltán. 1911. Ism. y-s. Budapest. Szemle 148. köt. 141. l.
- Markó Miklós.* Tompa Mihály titokzatos hagyatéka. Gömör-Kishont 52. sz.
- Mikszáth Kálmán.* Töviskes látogatóban. Budapest. Ism. Palágyi Lajos. Magy. Nemzet 305. sz.
- Móricz Zsigmond.* A galambpapné. Regény. Ism. Palágyi Lajos. Magy. Nemzet 305. sz.
- Nagy Géza.* Zilahy Kiss Béla. Nyugat II. 329—337. l.
- Négyesy László.* Jelentés az Ormódy Amélie-jutalomról. Akad. Értes. 547—550. l.
- Noszlopy Tiadar.* Csokonai búcsúja Somogytól. Budapest. Hírl. 269. sz. — Kardos Albert megjegyzése. U. o. 271. sz. — Noszlopy T. válasza. U. o. 273. sz.
- Pais Dezső.* Kemény Zsigmond írói működésének kronológiája. Philol. Közl. 792—799. l.
- Pállné P. Ceczsil.* Ady szerelmi lyrájáról. Szilágyi Istv.-kör évkönyve V. 98—101. l.
- Pap Zoltán.* Muzsikaszó. 1911. Ism. Ferenczy Zoltán. Egyetértés 270. sz. — Timár Szaniszló. U. o. 273. sz.
- Paulovics István.* Reviczky Gyula. 1911. Ism. L. Z. Budapest. Szemle 147. köt. 476. l. — Dr. Elek Oszkár. Tanáregy. Közl. 44. évf. 539—543. l.
- Perényi József dr.* Dugonics András jegyzetei. Veszprémi Hírl. 39. sz.
- Perényi Zsigmond ifj. br.* Mikszáth Kálmán. Szilágyi Istv.-kör évkönyve V. 16—21. l.
- Petőfi, Alessandro.* Poesie Tradotta da Franc Sirola. II. Fiume, 1911. Ism. Vida Sándor. Budapest. Szemle 148. köt. 147—149. l.
- Putnoki Ferencz.* Erdélyi Gyula. Kis Magyar Alföld 40 s kv. sz.
- Reichard Piroška dr.* Vajda János házasságáról. Az Újság 305. sz.
- Réz Mihály.* Gróf Széchenyi István. Akad. Értes. 529—542. l.
- Sándor Imre.* Csokonai szerelemdala a csikóbőrös kulaéhoz. Eger 61. sz.
- Schumacher, Alex.* Moderne ungarste Skuespilt. Vor Fremtid No. 9.
- Sik Sándor.* Szembe a nappal. 1911. Ism. Papp Ferencz. Budapest. Szemle 147. köt. 311. l.
- Söflőri Károly.* Bessenyei két Holmi-jának ismertetése és összevetése. Kalazantinum. 17. évf. 1 s kv. sz.

- Szabó (Szentjóni) László* költeményei. Kiadta Gálos Rezső. 1911. Ism. y—s. Budapest. Szemle 148. köt. 140. l.
- Szidor*. Megjegyzések a modernnek irodalmához. Magy. Szó 220. sz.
- Szöllősy*. Petőfi emléke. Eger 62. sz.
- Taxus*. Hamvasztás. 1910. Ism. Papp Ferencz. Budapest. Szemle 147. köt. 310. l.
- Tolnai Vilmos*. Az anyaság Madách Ember Tragédiájában. Nemz. Nénevelés 370—378. l.
- Török István*. A Nemzeti Színház alapítása. Fáy András eredeti kéziratából. Világ 228—235., 239. sz.
- Váczy János*. Jelentés Széphalomról. Akad. Értes. 550—560. l.
- Várdai Béla*. Arany János prózairói hagyatékához. Philol. Közl. 785—792. l.
- Vucskics Jenő*. Szabolcska Mihály. Nagyvárad 289. sz.
- Vucskics Jenő*. Gárdonyi és Sipulusz. Tiszántúl 295. sz.
- Wlassics Gyula ifj.* Az én gályám. 1911. Ism. Papp Ferencz. Budapest. Szemle 147. köt. 324. l.
- Zuboly*. Tompa Mihály hagyatéka. Kolozsv. Hírl. 289. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

R 1966

R 1975